

LOKALNE POLITIKE U MULTIETNIČKIM LOKALNIM ZAJEDNICAMA

– STANJE I PERSPEKTIVE UPRAVLJANJA MULTIETNIČKIM ZAJEDNICAMA –

Najsažetije predstavljeno, istraživački okvir ove studije koju je sačinio Centar za razvoj civilnog društva uključuje ispitivanje stanja i perspektiva upravljanja etničkim odnosima u opštinama Sombor, Senta i Zrenjanin. To podrazumeva ispitivanje prisustva manjinskog pitanja u javnosti, stvarnog i poželjnog položaja pripadnika nacionalnih zajednica i ostvarivanja njihovih individualnih i kolektivnih prava¹. S obzirom na cilj projekta koji realizuje Fond za otvoreno društvo u saradnji sa Centrom za regionalizam, naglasak je stavljen na ispitivanje stvarnih i poželjnih politika u menadžmentu etničkih odnosa.² U pogledu izvora i načina prikupljanja podataka u istraživanje su bili uključeni razgovori sa relevantnim činiocima u organima uprave, samouprave, opštinskim preduzećima i različitim organizacijama u opštinama Zrenjanin, Senta i Sombor³, konsultovanje zvaničnih podataka vezanih za temu projekta kojima raspolažu organi uprave i samouprave, sistematsko praćenje sredstava komunikacije tokom maja i juna 2005., uz korišćenje arhiva vezanih za brojeve i snimke iz prethodnih meseci na lokalnim i manjinskim štampanim i elektronskim medijima, kao i na drugim medijima koji su od značaja za ostvarivanje projekata (poput programa TV Novi Sad na srpskom jeziku, B92, lista "Dnevnik" itd), obaveštenja dobijena od predstavnika nacionalnih saveta manjinskih zajednica, političkih partija (u Vojvodini i u lokalnu), obaveštenja dobijena od lokalnih novinara, obaveštenja dobijena u organima uprave u Novom Sadu i u Beogradu i obaveštenja dobijena od predstavnika nekih nevladinih organizacija i od predstavnika ambasada matičnih zemalja nacionalnih manjina obuhvaćenih ovim istraživanjem. U opštinama Senta i Sombor urađeno je ispitivanje pripadnika lokalnih etničkih elita i subelita i preko

¹ Stvari i poželjni položaj na planu zadovoljavanja potreba pripadnika nacionalnih zajednica za informisanjem, obrazovanjem, upotrebom jezika i pisma, mogućnošću zauzimanja rukovodećih mesta, političkog delovanja, saradnje sa lokalnim zajednicama, organima manjinskih zajednica, organima samouprave i uprave, participativnost i integrisanost pripadnika manjinskih zajednica, pogledi na diferencijalnu funkcionalnost primenjivanih i alternativnih rešenja po pojedine grupe interesenata, viđenje osnovnih prepreka na planu zadovoljavanja individualnih i kolektivnih prava itd.

² Da li takve politike postoje, na koje se institucionalne mehanizme oslanjaju, koje su realne alternative, koje se alternative predlažu od strane zainteresovanih aktera, koristi i štete koje bi nastale implementacijom svake od pojedinačnih promena i svake od celovitijih alternativa na planu politika u ovim multietničkim zajednicama, viđenje osnovnih prepreka za unošenje parcijalnih ili celovitijih promena politike upravljanja multietničkom zajednicom, prijemčivost pojedinih ciljnih grupa za različite edukacijske projekte, itd.

³ Izbor opština u kojima se projekt realizuje obrazložen je u temeljnom dokumentu Fonda za otvoreno društvo "Lokalne politike u multietničkim lokalnim zajednicama – stanje i perspektive upravljanja multietničkim zajednicama "

standardizovanog upitnika, imajući u vidu neophodnost uključivanja pripadnika relevantnih nacionalnih zajednica u broju dovoljnom za (kvazi)statističko posmatranje u paketu SPSS.⁴ Osnovni vrlo aktivan izvor obaveštenja predstavljali su nestrukturirani razgovori sa informantima, odnosno sa ljudima iz lokalnih i etničkih elita za koje je osnovano pretpostaviti da poseduju najvažnija obaveštenja o temi. Ovi razgovori, a bilo ih je nešto preko 80, pogodni su pre svega zbog njihovog izrazito aktivnog karaktera, pošto su omogućavali stvaranje baš one građe koja je potrebna. Razgovori su ponekad vođeni višekratno sa istim ispitanicima, a najčešće su bili viščasovni. Na kraju svakog dana terenskog rada njihovi transkripti su dostavljani rukovodiocu istraživanja koji je uveče unosiо izmene u spiskove pitanja namenjene za razgovore koji će se sutradan obavljati. Na taj način je rađena stalna sekvencijalna analiza, koja otežava stvaranje formalno shvaćene uporedivosti podataka, ali koja stvara sadržajnu evidenciju. Zbog tipa razgovora, s obzirom na kombinaciju konkretnih načina i izvora prikupljanja podataka, kao i zbog dugog boravka intervjuista, anketara i njihovih pomoćnika na terenu, istraživanje je u disciplinarnom pogledu pre nalikovalo etnografskom ili antropološkom nego sociološkom ili polit(ik)ološkom ispitivanju. Ovo je bilo neminovno, pošto je osnovni istraživački problem bilo iskustveno otkrivanje što većeg broja relevantnih aspekata menadžmenta multietničkih zajednica; u pitanju je pojava koja je u osnovnom programskom dokumentu projekta dobro definisana i tematizovana, ali za koju je trebalo pronaći prikladne empirijske indikatore što je bio možda i najkreativniji deo posla. Prednost je uvek davana podacima u kvalitativnom obliku, onima koji su manje prikladni za testiranje unapred postavljenih dobro razrađenih rivalskih hipoteza o predmetu istraživanja (jer takve ne postoje ni ovde ni drugde) a mnogo više za modifikovanje postojećih pretpostavki i generisanje novog znanja. U samoj stvari, krajnje sažeto formulirano, cilj istraživanja je bilo otkrivanje prethodno formulisanog problema u stvarnosti na području tri opštine i ceo metodski pristup bio je podređen ovome.

Istraživanje je obavljeno tokom maja i juna 2005. godine u povoljnim okolnostima. Finansije nisu predstavljale problem, što je retkost, a Centar za razvoj civilnog društva raspolagao je dovoljnim brojem kvalifikovanih kadrova za izvođenje krajnje složenog ispitivanja, što je više nego retkost u Srbiji. Jedan deo kadra mobilisan je u Beogradu, deo u Senti i u Somboru, a njihov najveći broj predstavljali su saradnici CRCD iz Zrenajna, koji su se pre ovog istraživanja dokazivali u više drugih gde je obuhvatan nestrukturisan razgovor predstavljao temeljni izvor obaveštenja.⁵ Deo

⁴ Nekih 200 ispitanika, biranih po načelu *step-by-step*; razumljivo je da ovakav uzorak ne omogućuje pravljenje procena, ali može da služi kao snažan korektiv i nezanemarljiva dopuna obaveštenjima dobijenim od informanata. Inače se ne bi mogla dobiti predstava o shvatanjima korisnika efekata menadžmenta multietničkih lokalnih zajednica.

⁵ Da se ne ide u prošlost, samo ove godine su izvedena još dva metodski a donekle i tematski slična istraživanja, vezana za monitoring etničkih odnosa i za prevladavanje etničkih tenzija na području Vojvodine ili njenih delova, kod kojih se kadar dokazao na najbolji način, istovremeno se stalno (samo)obučavajući.

razgovora izveden je na mađarskom jeziku, pa su transkripti prevedeni na jezik na kojem se piše ovaj izveštaj.

Istraživanje je izvedeno bez teorijskih pretenzija, pri čemu se nije izbegavala upotreba teorijskog znanja, s ciljem i na način saobraženima programskoj inicijativi Fonda za otvoreno društvo koju ovaj realizuje u saradnji sa Centrom za regionalizam. Bilo je neophodno obuhvatiti i institucionalnu i realnu stranu osnovnog problema, što je podrazumevalo kombinovanje empirijskog opisa sa institucionalnom i funkcionalnom analizom. Zakonski okvir koji definiše problematiku predstavljen je u posebnom odeljku koji sledi odmah posle ovog uvoda. Na njega se (budući da pravna norma delom služi i kao merni instrument u smislu preciziranja opisa (odnosno odstupanja stvarnosti od legalnih standarda) za potrebe realizacije praktičnih ciljeva projekta) opširno poziva i u narednim delovima teksta. Prednost je često davana preciznosti i detaljnom opisu na račun sažetosti. Osnovni postupak argumentacije jeste potkrepljivanje tvrdnji preko zasićavanja (saturacije) empirijske evidencije. Mnoge tvrdnje koje se odnose na činjenice iznete su kroz iskaze sagovornika⁶; tamo gde su one bile u neskladu sa činjeničnim stanjem na to je posebno ukazivano. Struktura teksta određena je delom samim predmetom istraživanja, a delom planiranim budućim aktivnostima projekta koji podrazumeva održavanje posebnih rasprava u pomenute tri opštine. U samoj stvari, ovaj izveštaj služi kao predložak za tu raspravu.⁷

INSTITUCIONALNA NESREĐENOST I PROBLEMI TRANZICIJE

Predmet ove analize može se odrediti i kao ispitivanje ostvarivanja manjinskih prava u lokalnoj zajednici, konkretizovano kroz istraživanje postojanja ili manjka određenih institucionalnih rešenja i praksi. U pitanju je postojanje ili odsustvo konkretnih politika koje se planiraju ili sprovode na lokalnom nivou, a pre svega prisustvo, delovanje, planiranje ili odsustvo lokalnih manjinskih politika.⁸ Ovde se radi o celom nizu pitanja različitog karaktera i statusa, koji uključuje ali se ne

⁶ Jezičke i druge greške nisu ispravljane pri direktnom navođenju iskaza ispitanika.

⁷ Izveštaj se podnosi u vidu 4 sveske, od kojih se po jedna odnosi na svaku od ispitivanih sredina, dok četvrta sadrži generalne nalaze istraživanja, komparacije, uz nešto uopšteniji pristup i apstraktniji nivo analize. S druge strane, konkretne istraživačke nalaze vezane za pojedine opštine nemoguće je protumačiti van nedvosmislenog teorijskog, istraživačkog i institucionalnog konteksta. Stoga su ovo uvodno poglavlje, zatim naredno, naslovljeno sa »Institucionalna nesređenost i problemi tranzicije«, i ono posle njega, naslovljeno sa »Analiza formalno-pravnog okvira relevantnog za temu projekta - izvori prava«, istovetni u sve četiri sveske. Ostali delovi njihovog sadržaja međusobno se potpuno razlikuju s obzirom na prethodno rečeno.

⁸ U pomenutoj programskoj inicijativi Fonda za otvoreno društvo, koja se realizuje u saradnji sa Centrom za regionalizam, sintagmom »lokalna manjinska politika« se označava jedan raspoznatljiv korpus specifičnih programa, institucionalnih mehanizama i konkretnih aktivnosti javnih vlasti, političkih aktera i civilnih organizacija na uspostavljanju i razvoju sistemskih garancija i svih drugih društvenih (ekonomskih, informativnih, kulturnih, obrazovnih, običajnih, javnomnjenjskih) pretpostavki u zaštiti kulturnih identiteta pripadnika manjinskih zajednica i unapređenja delotvornog učešća manjina u donošenju odluka od javnog značaja.

svodi na normativno-pravni aspekt, institucionalne aranžmane, problem upravljanja na lokalnom nivou, ispitivanje podele nadležnosti i stvarnog stanja na planu rešavanja problema itd. Izvesno je da ovde postoji legalni kaos, koji nije jedini aspekt problema u regulisanju zadovoljavanja potreba i primene prava u multietničkim zajednicama. Podela nadležnosti je po mnogo čemu nejasna, i često se ne zna šta rešavaju ili treba da rešavaju organi samouprave, okruga, instance uprave ili manjinskih samouprava. Važni i nipošto retki problemi, poput smanjivanja broja đaka koji uče na nekom jeziku u lokalnoj zajednici i optimalnog reagovanja na takve pojave predstavljaju pitanja za koje ne samo korisnici usluga nego ni nadležni nisu sigurni ko treba da ih rešava. Legalni kaos praćen je institucionalnom nesređenošću i nizom praktičnih problema. Na analitičkom planu osnovni primenjivani postupak u ovom istraživanju jeste funkcionalna analiza uz analizu pravnih rešenja, odnosno institucionalna analiza plus analiza prakse.

Različiti izvori podataka daju donekle različita i uzajamno komplementarna obaveštenja. Ovo ne važi samo za institucionalno nastale podatke ili sadržaje medija, već i za različite vrste evidencije stvorene na aktivan način. Razumljivo je da postoje razlike u razmišljanjima pripadnika lokalnih nacionalnih elita i "običnih pripadnika" nacionalnih zajednica. Pripadnici elita sa kojima su obavljani *in-depth* intervjui zauzimaju pozicije sa kojih se objektivno vidi dalje i celovitije.

Ne čudi da *opinion leaders* često imaju kritičniji stav prema načinu zadovoljavanja potreba pripadnika njihovih nacionalnih zajednica nego što je slučaj sa ljudima ispitanim na standardizovan način. To pokazuje viđenje pitanja informisanja na oba najviše korišćena jezika u Senti, gde je ovaj problem objektivno veoma značajan, a "obični" pripadnici zajednica ga opažaju manje nego pripadnici lokalnih elita. U Zrenjaninu ukrštanje obaveštenja iz pojedinih intervjua sasvim jasno otkriva netransparentne načine raspolaganja resursima i različite vrste međugrupnih i unutargrupnih nadmetanja što izmiče jednom više standardizovanom ispitivanju.

No, bilo bi pogrešno u jednom ispitivanju posvećenom problemima (multi)etničkih zajednica posmatrati etnički činilac kao posve autonoman, što naravno ne znači da mu se poriče svaka specifična kauzalna težina niti značajan uticaj na život ljudi u multietničkim sredinama. Ipak, etnički odnosi, zadovoljavanje potreba pripadnika nacionalnih zajednica i politike upravljanja multietničkim zajednicama odvijaju se u okruženju koje je obeleženo siromaštvom i demografskim opadanjem, takozvanom belom kugom koja je prisutna u sve tri posmatrane opštine. U Somboru je broj đaka prvaka za deset godina opao za pet stotina godišnje. Senta demografski erodira od pripajanja Kraljevini SHS, a posebnih decenija vrlo izrazito. U opštini Zrenjanin je i pored toga što se od pristiglih izbeglica njih 5 hiljada zadržalo na njenom prostoru, broj stanovnika između poslednja dva popisa opao za oko 5 hiljada. To sve utiče na međunacionalne odnose i na strategije upravljanja multietničkim zajednicama. To je njihov kontekst, i to važan kontekst, kojeg ne treba mešati sa

uobičajenim konformističkim iskazima ispitanika koji probleme na planu zadovoljavanja potreba pripadnika nacionalnih zajednica često objašnjavaju siromaštvom kao izgovorom. No, siromaštvo postoji, i ono vrši uticaj na različite načine.

Treba jasno razdvojiti prikaz stvarnog stanja zadovoljavanja kolektivnih prava od mišljenja sagovornika o ovom pitanju. No, to je potrebno uraditi na ravni prikupljanja podataka i njihove analize, dok se, kao što je već rečeno, u interpretaciji rezultata istraživanja objektivno stanje može prikazivati kroz iskaze sagovornika, pri čemu će, nije suvišno ponoviti, na eventualne jednostranosti njihovog sadržaja ili iskrivljavanje perspektiva, gde bude potrebno, biti obraćena pažnja. Kad god se radi o interesima, posebno u situaciji gde su resursi skućeni, percepcija je donekle iskrivljena. Dovoljno je u ovom smislu uporediti procene informanata i "tvrde" podatke o nezaposlenima ili o strukturi rukovodećeg kadra prema nacionalnosti. Nalazi u ovom smislu nisu jednoznačni. Ovo je vrlo uočljivo kada se pitanje veze između zapošljavanja i mogućnosti zauzimanja rukovodećih položaja sa nacionalnošću aspiranata detaljnije posmatra na primeru Sente.

Jedan od osnovnih nalaza istraživanja ukazuje na institucionalni haos nasuprot sređenom pristupu problemu upravljanja multietničkim zajednicama koji je prisutan u inicijalnom dokumentu ovog projekta. Haos postoji i u svesti ljudi, pa, kao što je već nagovešteno, informanti koji su neposredno uključeni u upravljanje multietničkim zajednicama mahom ne znaju šta je čija nadležnost ("niko ne zna ko šta treba da radi", "finansiranje prebacuju jedni na druge"). Konfuziju u pogledu nadležnosti sagovornici jasno sagledavaju. Treba ponoviti da ova konfuzija postoji (ne samo) na ravni institucionalnih rešenja. Rečeno je da je stoga u okviru istraživačkog projekta morao da bude urađen poseban analitički deo u kojem je razmotren zakonski okvir koji u manjoj ili većoj meri pravno reguliše neke aspekte osnovnog problema. Na taj način su, i ovo treba opet podvući, dobijeni i određeni kriterijumi koji omogućavaju merenje odstupanja stvarnosti od norme, čime je celo istraživanje u izvesnom smislu "objektivirano".

Pravni haos praćen je onim na političkoj ravni: ispitivanje osnovne teme jasno otkriva probleme političkog sistema koji je u izgrađivanju, prepunog međusobno nereguliranih i nedovršenih pravila, različito tumačenih i korišćenih od strane etničkih, političkih ili nekih trećih tranzicijskih gubitnika i dobitnika. Partijske podele po opštinama često iskrivljavaju sliku o zadovoljavanju prava nacionalnih zajednica. Nesklad formalnog i neformalnog vrlo je veliki i izrazito neproduktivan. Sagovornici se često žale na stranke koje učestvuju u opštinskoj vlasti, a većina informanata od političkih stranaka ne očekuje ništa na planu koji je ovde zanimljiv. One su u percepciji informanata pre svega mašine za raspodelu lokalnih resursa. Ovo je posebno zanimljivo, jer se strankama pridaje veliki značaj u odlučivanju na svim nivoima, a nipodaštava se njihova mogućnost da nešto korisno urade na planu zadovoljavanja kolektivnih potreba pripadnika nacionalnih zajednica. Među sagovornicima postoji

samo vrlo nepotpuna predstava o nevladinim organizacijama. O nacionalnim savetima manjinskih zajednica postoje različita mišljenja, u sredinama gde su Srbi u većini često se čuje da su oni "opružena ruka nekih stranaka, skoro da i nisu potrebni". U Senti sagovornici takođe traže da nacionalni savet Mađara "ne bude oruđe u rukama VMSZ-a", ali se značaj nacionalnih saveta bolje shvata ("to su korisne i potrebne. Treba da iskoriste sve zakonske mogućnosti za poboljšanje i proširenje obrazovanja (do fakulteta) na jezicima nacionalnih manjina").

Etnička i partijska perspektiva (a ova poslednja uključuje i različite neformalne grupe koje utiču na raspodelu opštinskih resursa) veoma su isprepletene na ravni posmatranih lokalnih zajednica. Problemi višepartizma koji se nalazi u zakasnelom formiranju (valja uvek imati u vidu deset godina u kojima je tranzicija bila blokirana) javljaju se na različite načine. Vidljiva je institucionalna upražnjenost uloge koju je ranije imala monopolska komunistička organizacija a koju nastajući politički sistem nije uspeo da do kraja popuni. Ono što su nekada jasno definisali uputstva nadređenih organa komunističke vlasti i politika nacionalnog ključa danas je područje labavih ne suviše obavezujućih dogovora i velikim delom neregulisane etničke i stranačke kompeticije. Za aktere političkog života na lokalnu mahom je karakteristično odsustvo verovanja u bilo koju ideju; bilo bi vrlo neobično da je drugačije, s obzirom na iskustva iz devedesetih godina kada su političke ideje bivale predstavljane u svojim opakim i naopakim karikaturama. Perspektiva sagovornika, a oni spadaju u elitu svojih nacionalnih zajednica, jeste bitno "opštinska". Oni probleme uočavaju na ravni svojih nacionalnih zajednica, ali kada praktično razmišljaju, razmišljaju u kontekstu opštine, što je i razumljivo, budući da se ona raspodela resursa na koju oni mogu da utiču i čiji su oni i protagonisti upravo tu odvija. Po ko zna koji put istraživanje je pokazalo da nema nacionalne solidarnosti među pripadnicima nijedne od ispitivanih nacionalnih zajednica.

Kada se ukazuje na "opštinsku perspektivu", prvo na šta se pomisli jeste da ona ograničava vidokrug u smislu traganja za parcijalnim rešenjima koja će biti na štetu nekog trećeg, na primer sunarodnika koji se nalaze u krajevima gde je njihova etnička grupa u manjini. Ovo nije bez osnova. No, "opštinska perspektiva" može da bude i produktivna, jer ukazuje na činilac u mehanizmu odlučivanja koji je blizu i na kojeg se načelno može uticati (kao npr. konkretni predlozi da se u zgradi skupštine opštine "obaveštenja istaknu i na mađarskom jeziku"). Ovo je posebno važno u sredinama gde opština možda realno može da učini više nego u nekim drugim, s obzirom na strukturu i prirodu vitalnih problema, kao što je slučaj sa Sentom, gde je ključni problem problem jezika i njegove službene i uopšte javne upotrebe.

Na jedan paradoksalan način, "opštinski pristup" u svesti sagovornika proistekao je iz centralizacije Srbije, ali i iz višepartizma i verovatno usled delovanja neformalnih grupa koje funkcionišu na nivou opština. Ovih neformalnih grupa ima unutar lokalnih i unutar nacionalnih

zajednica. U Zrenjaninu je posebno vidljivo kako se žale oni pripadnici nacionalnih zajednica koji su potpuno istisnuti iz obe lokalne "elite", i nacionalne na lokalnu i one opštinske⁹; ovo u manjoj meri važi i za druge posmatrane opštine, nešto više za Sentu gde su centri nezadovoljstva lokalni ogranak DSS i Građanski pokret Mađara a manje za Sombor. U pitanju su generatori nezadovoljstva u sve tri opštine, i oni su u izvesnom smislu funkcionalni, jer kritikuju postojeće stanje oštrije nego drugi, a kritika je sistemu koji nastaje kroz konvulzije veoma potrebna. Naravno, ovo važi za kritiku stanja stvari ukoliko ona prećutno ne podrži razbijanje albanskih pekara,¹⁰ jer je onda više nego nefunkcionalna. No, uopšte uzev, istraživački su zanimljiviji oni rivali sadašnjim članovima lokalnih elita koji dolaze iz manjinskih zajednica, nego iz većinske.

Nacionalni odnosi u posmatranim opštinama su u celini loši i stabilni, mirni. U razgovorima je prisutna uobičajena mimikrija pri prvim odgovorima. Postoji opšta sklonost da se minimiziraju broj i težina incidenata u pravom smislu reči. Ovo je razumljivo, niko ne želi da potpali vatru. I to je dobro. No, pitanje međunacionalnih odnosa je uopšte uzev dosta delikatno i u jednom istraživačkom smislu. Većina građana Vojvodine relativno mirno živi svoje živote, opterećena mnogo više nesigurnošću da li će se i kako će se snaći u uslovima sve bržih društveno-ekonomskih promena, obuzeta, potom, pitanjima preživljavanja, a tek zatim stanjem međunacionalnih odnosa, odnosno ispunjavanjem određenih kolektivnih potreba i poštovanjem ljudskih i manjinskih prava. Odmereno ocrtana, slika Vojvodine uopšte i tri posmatrane lokalne zajednice posebno, ne može da bude jednodimenzionalna, pri čemu je možda ipak manje zamršena nego što izgleda na prvi pogled. Valja imati u vidu preklapanje društvenih problema, gde svaki od njih snaži uticaj ostalih i smanjuje mogućnost njihovog konstruktivnog rešavanja. Na primer, kada u višenacionalnim opštinama dođe do prodaje firme privatnom kupcu uz otpuštanje dela zaposlenih, neminovno se otvaraju pitanja etničkog porekla kapitala, nacionalne strukture otpuštenih, zadržanih na poslu, novozaposlenih. U situaciji kada su resursi smanjeni mora da se intenzivira etničko takmičenje. Ako je verovati onome šta o takvim situacijama kaže svetska nauka, etničko takmičenje ne mora da bude rizično ukoliko ga ne prati svest o neravnopravnosti aktera koji pripadaju različitim grupama.

U svakom slučaju, pri razgovoru o ovoj temi sagovornici, i oni među pripadnicima lokalnih elita i oni među "običnim" pripadnicima nacionalnih zajednica, velikom većinom, posebno u Somboru i u Zrenjaninu,¹¹ određuju međunacionalne odnose kao dobre. Nešto lošija ocena je u Senti, pri čemu

⁹ Ne treba posebno podsećati da se ove elite delom preklapaju a da su delom autonomne.

¹⁰ Opaska se, jedva da treba reći, ne odnosi na upravo pomenute političke organizacije niti na njihove predstavnike.

¹¹ U Zrenjaninu nije vršeno posebno ispitivanje "običnih građana" standardizovanim upitnikom. To je odlučeno namerno i bez trunke kolebanja. Centar za razvoj civilnog društva neprestano izvodi (delom za potrebe lokalne samouprave, delom finansijski podržan od nje, delom iz sopstvenih izvora) ispitivanja vezana za probleme lokalne zajednice i etničkih odnosa u opštini u kojoj mu je sedište i raspolaze obiljem i starijeg i sasvim "svežeg" materijala u okviru evidencije ovog tipa. S druge strane, građa dobijena iz institucionalnih izvora, štampe i razgovora sa informantima posve je osvetlila problem; izvođenje još jednog anketnog istraživanja "reda radi" u Zrenjaninu nije moglo da izdrži susret sa procenom stvarnih metodskih problema i istraživačkih zahteva. Bolje je bilo usredsrediti resurse na povećanje broja nestrukturisanih intervjua

ovde treba imati u vidu sastav učesnika ispitivanja. Ne treba zaboraviti da je Sombor prednjačio u broju etničkih incidenata u vreme njihovog paroksizmalnog izbijanja marta 2004. godine.¹² U kasnijem toku razgovora se kroz sukcesivno postavljanje pitanja vidi kakvi su stvarno međunacionalni odnosi u posmatranim sredinama; osećaj zakirutosti prisutan je skoro kod svih sagovornika nezavisno od njihove etničke pripadnosti, kao i želja ogromne većine njih da «oni drugi» promene ovo ili ono u svom ponašanju. Pri tom opet treba imati na umu da osećaj zakirutosti na etničkom osnovu ne mora uistinu biti motivisan etničkom diskriminacijom – u tranzicijskoj Srbiji malo je zadovoljnih i nefrustriranih ljudi, a niz ispitivanja pokazuje da se pretpostavljeni i u razgovorima navođeni izvori frustracija često ne poklapaju sa onim stvarnim. U tom smislu se i pripadnici etničke većine i manjinskih zajednica bar ponekad žale na “one druge” zbog problema koje izaziva preobražaj samog društveno-ekonomskog sistema. Ovi problemi pogađaju realne i svakodnevne interese pa delom i stoga tranzicijske muke predstavljaju dobar osnov za razvoj nipošto uvek osnovane predstave o ugroženosti upravo vlastite etničke grupe.

ANALIZA FORMALNO-PRAVNOG OKVIRA RELEVANTNOG ZA TEMU PROJEKTA

- IZVORI PRAVA –

Osnovni akti kojima je uređen položaj nacionalnih manjina u Državnoj zajednici Srbija i Crna Gora su Ustavna povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora (Sl. list SCG br. 1/2003, u daljem tekstu: Ustavna povelja), Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (Sl. list SCG br. 6/2003, u daljem tekstu: Povelja), ustavi država članica, Statut Autonomne Pokrajine Vojvodina (Sl. list AP Vojvodine broj 17/91, u daljem tekstu: Statut APV), Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (Sl. list SRJ br. 11/2002, u daljem tekstu: Zakon o manjinama), zakoni država članica, odluke pokrajinskih organa i statuti i odluke organa lokalnih samouprava.

Državnu zajednicu Srbija i Crna Gora obavezuju i svi međunarodni ugovori koji su obavezivali SRJ i SFRJ. To rešenje sadrži Ustavna povelja u odredbi iz člana 16. po kojoj ratifikovani međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava imaju primat nad pravom

u sve tri opštine. Tema je podrobno i u celini ispitana preko korišćenih izvora obaveštenja. Podaci dobijeni anketnim putem, iz istraživanja rađenom na većem uzorku od onoga koji su omogućavali resursi korišćeni u ovom istraživanju, biće predstavljeni na odgovarajućem mestu.

¹² Pokrajinski sekretar za propise, upravu i manjine Korhec Tamaš nedavno je, juna 2005., govoreći da je intenzitet šovinističkih napada na pripadnike mađarske populacije trenutno nešto slabiji u odnosu na pre godinu dana, podvukao da je došlo do pozitivnih promena u odnosu organa gonjenja u zaštiti sigurnosti manjinskih zajednica, te da su u nekim sredinama vidno smanjene međuetničke tenzije. Korhec je u ovom kontekstu apostrofirao Sombor. Pokrajinski sekretar je u ovom kontekstu protivstavio Sombor Temerinu gde se, po njegovim rečima, “još uvek dešavaju etnički motivisani incidenti.”

Srbije i Crne Gore i pravom država članica. Odredba iz člana 10. Ustavne povelje kaže da se odredbe međunarodnih ugovora o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama koji važe na teritoriji Srbije i Crne Gore neposredno primenjuju, a odredba iz člana 7. Povelje propisuje da su ljudska i manjinska prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, kao i međunarodnim ugovorima koji važe u državnoj zajednici zajemčena ovom poveljom i neposredno se primenjuju. Odredba iz člana 10. Povelje upućuje da se ljudska i manjinska prava zajemčena ovom poveljom tumače na način kojim se unapređuju vrednosti otvorenog i slobodnog demokratskog društva, u skladu sa važećim međunarodnim jemstvima ljudskih i manjinskih prava i praksom međunarodnih tela koja nadziru njihovo sprovođenje.

Države članice štite i uređuju ljudska prava na svojoj teritoriji, tako kaže Ustavna povelja u odredbi iz člana 9.: Države članice uređuju, obezbeđuju i štite ljudska i manjinska prava i građanske slobode na svojoj teritoriji. Slično kaže i Povelja u odredbi iz člana 2.: Ljudska i manjinska prava zajemčena ovom poveljom neposredno se uređuju, obezbeđuju i štite ustavima, zakonima i politikom država članica. Prema odredbi iz člana 9. Ustavne povelje Srbija i Crna Gora prati ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava i građanskih sloboda i obezbeđuje njihovu zaštitu, u slučaju kada ta zaštita nije obezbeđena u državama članicama.

PRAVA PRIPADNIKA NACIONALNIH MANJINA

Osnov i okvir prava pripadnika nacionalnih manjina određen je odredbom iz člana 47. Povelje: Zaštita prava pripadnika nacionalnih manjina ostvaruje se u skladu sa međunarodno-pravnom zaštitom ljudskih i manjinskih prava.

Pripadnici nacionalnih manjina imaju individualna i kolektivna prava, prava koja ostvaruju pojedinačno ili u zajednici s drugima, u skladu sa zakonom i međunarodnim standardima.

Kolektivna prava podrazumevaju da pripadnici nacionalnih manjina, neposredno ili preko svojih izabranih predstavnika, učestvuju u procesu odlučivanja ili odlučuju o pojedinim pitanjima koja su vezana za njihovu kulturu, obrazovanje, informisanje i upotrebu jezika i pisma, u skladu sa zakonom. Radi ostvarivanja prava na samoupravu u oblasti kulture, obrazovanja, informisanja i službene upotrebe jezika i pisma, pripadnici nacionalne manjine mogu izabrati svoje nacionalne savete, u skladu sa zakonom.

DEFINICIJA

Odredbom iz člana 2 Zakona o manjinama propisano je da je u smislu ovog zakona nacionalna manjina svaka grupa državljana Savezne Republike Jugoslavije koja je po brojnosti dovoljno reprezentativna, iako predstavlja manjinu na teritoriji Savezne Republike Jugoslavije, pripada nekoj od grupa stanovništva koje su u dugotrajnoj i čvrstoj vezi sa teritorijom Savezne Republike Jugoslavije i poseduje obeležja kao što su jezik, kultura, nacionalna ili etnička pripadnost, poreklo ili veroispovest, po kojima se razlikuje od većine stanovništva, i čiji se pripadnici odlikuju brigom da zajedno održavaju svoj zajednički identitet, uključujući kulturu, tradiciju, jezik ili religiju.

Prema odredbi iz člana 47 Povelje pored termina nacionalne manjine mogu se ravnopravno koristiti drugi termini koje ustavima i zakonima utvrđuju države članice (neujednačena terminologija se može lako uočiti: Ustav Srbije, kao i propisi doneti u SFRJ, govori o narodnostima). Zato i odredba iz stava 2 član 2 Zakona o manjinama propisuje da će se nacionalnim manjinama u smislu ovog zakona smatrati sve grupe državljana koji se nazivaju ili određuju kao narodi, nacionalne i etničke zajednice, nacionalne i etničke grupe, nacionalnosti i narodnosti, a ispunjavaju navedene uslove. Svakako da ovako široko data definicija pruža mogućnost da zainteresovane zajednice, bez obzira na broj pripadnika, mogu obezbediti status nacionalne manjine.

SLOBODA IZRAŽAVANJA NACIONALNE PRIPADNOSTI

Prema odredbi iz člana 3. Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina (Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 6/98, u daljem tekstu: Okvirna konvencija) svaki pripadnik nacionalne manjine ima pravo da slobodno bira da bude tretiran kao takav ili ne i neće doći u nepovoljan položaj zbog takvog opredeljenja ili vršenja prava vezanih za to opredeljenje.

Prema odredbi iz član 48. Povelje jemči se sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti i niko nije dužan da se izjašnjava o svojoj nacionalnoj pripadnosti.

Odredba iz člana 5. Zakona o manjinama propisuje da u skladu sa Ustavom SRJ proklamovanom slobodom nacionalnog opredeljivanja i izražavanja nacionalne pripadnosti, niko ne sme pretrpeti štetu zbog svog opredeljenja ili izražavanja svoje nacionalne pripadnosti ili zbog uzdržavanja od takvog činjenja. Zabranjena je svaka registracija pripadnika nacionalnih manjina koja ih protivno njihovoj volji obavezuje da se izjasne o svojoj nacionalnoj pripadnosti.

U istom pravcu i Zakon o zaštiti podataka o ličnosti (Sl. list SRJ broj 24/98 i 26/98) u odredbi iz člana 18. propisuje da se, između ostalih, lični podaci o nacionalnoj pripadnosti mogu prikupljati, obrađivati i davati na korišćenje samo uz pismenu saglasnost građanina.

Krivično pravna zaštita ovog prava pružena je u Krivičnom zakonu Republike Srbije.

ZABRANA DISKRIMINACIJE

Odredbom iz člana 4. Okvirne konvencije obavezuju se strane ugovornice da će pripadnicima nacionalnih manjina garantovati ravnopravnost pred zakonom i jednaku zakonsku zaštitu. U tom smislu zabranjena je bilo kakva diskriminacija na osnovu pripadnosti nacionalnoj manjini. Strane ugovornice se obavezuju da usvoje, gde je potrebno, odgovarajuće mere kako bi u svim oblastima ekonomskog, društvenog, političkog i kulturnog života obezbedile punu i stvarnu jednakost pripadnika nacionalne manjine i pripadnika većine. U tom pogledu će voditi računa o specifičnim uslovima pripadnika nacionalnih manjina, a ove mere se neće smatrati aktom diskriminacije.

U odeljku III Povelje kojim se utvrđuju prava pripadnika nacionalnih manjina, u odredbi iz člana 49. je propisano da se pripadnicima nacionalnih manjina jemči ravnopravnost pred zakonom i jednaka zakonska zaštita. Zabranjena je bilo kakva diskriminacija po osnovu pripadnosti nacionalnoj manjini.

Neće se međutim smatrati diskriminacijom oni propisi, mere i akcije koje su usmerene na obezbeđivanje prava pripadnika nacionalnih manjina, kada se nalaze u nejednakom položaju, da bi im se omogućilo puno uživanje prava pod jednakim uslovima (pozitivna diskriminacija).

Zakon o manjinama u članu 3. takođe sadrži odredbu kojom se zabranjuje svaki oblik diskriminacije, na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj, jezičkoj osnovi, prema licima koja pripadaju nacionalnim manjinama. Organi federacije, republike, autonomne pokrajine, grada i opštine ne mogu da donose pravne akte, niti da preduzimaju mere koje su suprotne ovoj zabrani..

Ustav Republike Srbije (Sl. glasnik RS broj 1/90, u daljem tekstu: Ustav RS) u odredbi iz člana 13. propisuje da su građani jednaki u pravima i dužnostima i imaju jednaku zaštitu pred državnim i drugim organima bez obzira na rasu, pol, rođenje, jezik, nacionalnu pripadnost, veroispovest, političko ili drugo uverenje, obrazovanje, socijalno poreklo, imovno stanje ili koje lično svojstvo.

Slično propisuje i Statut APV u odredbi iz člana 4.: u vršenju poslova u nadležnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine svi građani u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini jednaki su u pravima i dužnostima, bez obzira na rasu, pol, rođenje, jezik, nacionalnu pripadnost, veroispovest, političko ili drugo uverenje, obrazovanje, socijalno poreklo, imovno stanje ili koje lično svojstvo

I posebnim zakonima propisana je zabrana diskriminacije. Tako Zakon o radu (Sl. glasnik RS broj 24/2005) u odredbi iz člana 18. zabranjuje neposrednu i posrednu diskriminacija lica koja traže zaposlenje, kao i zaposlenih, s obzirom i na nacionalnu pripadnost.

Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti (Sl. glasnik RS broj 71/2003 i 84/2004) sadrži sličnu zabranu u članu 8. propisujući da se u primeni ovog zakona, drugih propisa i akata Nacionalne službe i agencije, obezbeđuje licu koje traži zaposlenje jednaka dostupnost poslovima zapošljavanja i jednakost u postupku zapošljavanja, nezavisno od, između ostalog, nacionalne pripadnosti, etničkog porekla, jezika, vere i porekla ili od bilo koje druge okolnosti koja može biti osnov diskriminacije, odnosno nejednakog postupanja prema pojedincima među kojima postoje razlike koje nisu u funkciji izvršavanja poslova radnog mesta.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Sl. glasnik RS broj 62/2003 i 58/2004) u odredbi iz člana 4. takođe propisuje da svako ima pravo na obrazovanje i vaspitanje i da su građani Republike Srbije jednaki u ostvarivanju prava na obrazovanje i vaspitanje, bez obzira na nacionalnu, versku i jezičku pripadnost.

Krivičnopravna zaštita od diskriminacije obezbeđena je odgovarajućim odredbama Osnovnog krivičnog zakona (Sl. Glasnik RS broj 39/03) i Krivičnog zakona RS (Sl. Glasnik RS broj 26/77). Tako je, primera radi, odredbom iz člana 154. Osnovnog krivičnog zakona propisano da će se lice koje na osnovu razlike u rasi, boji kože, nacionalnosti ili etničkom poreklu krši osnovna ljudska prava i slobode priznate od strane međunarodne zajednice, kazniti zatvorom od šest meseci do pet godina, a istom kaznom kazniće se ko vrši proganjanje organizacije ili pojedinaca zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi. Ko širi ideje o superiornosti jedne rase nad drugom, ili propagira rasnu mržnju, ili postiže na rasnu diskriminaciju, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine. Krivični zakon RS u odredbi iz člana 60. propisuje kaznu zatvora od tri meseca do pet godina za lice koje na osnovu razlike u nacionalnosti, rasi, veroispovesti, političkom ili drugom ubeđenju, etničkoj pripadnosti, polu, jeziku, obrazovanju ili društvenom položaju uskrati ili ograniči prava građana utvrđena ustavom, zakonom ili drugim propisom ili opštim aktom ili ratifikovanim međunarodnim ugovorom, ili na osnovu ove razlike daje građanima povlastice ili pogodnosti.

ZAŠTITA NACIONALNOG, ETNIČKOG I KULTURNOG IDENTITETA

Odredbom iz člana 5. Okvirne konvencije obavezuju se strane ugovornice da stvaraju potrebne uslove kako bi pripadnici nacionalnih manjina očuvali i razvijali svoju kulturu i sačuvali neophodne elemente svog identiteta, naime religiju, jezik, tradicije i kulturno nasleđe.

Ova zaštita je predviđena u odredbi iz člana 52. Povelje. Tako, pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno ispoljavanje nacionalne i etičke, kulturne i verske posebnosti. U tom smislu, prema odredbi iz člana 53. Povelje pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na osnivanje prosvetnih i kulturnih organizacija i udruženja, čije je

finansiranje dobrovoljno, a ovim organizacijama i udruženjima pripadnika nacionalnih manjina se priznaje posebna uloga u ostvarenju prava pripadnika nacionalnih manjina.

Ustav RS u odredbi iz člana 49. predviđa da se građaninu jamči sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti i kulture i sloboda upotrebe svog jezika i pisma.

Zakon o manjinama je mnogo konkretniji te u odredbi iz člana 12. propisuje da je izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje, prenošenje i javno ispoljavanje nacionalne i etničke, kulturne, verske i jezičke posebnosti kao dela tradicije građana, nacionalnih manjina i njihovih pripadnika njihovo neotuđivo individualno i kolektivno pravo. I ovaj zakon propisuje da u cilju očuvanja i razvoja nacionalne i etničke posebnosti, pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju posebne kulturne, umetničke i naučne ustanove, društva i udruženja u svim oblastima kulturnog i umetničkog života. Ove ustanove, društva i udruženja su samostalni u radu, a država će učestvovati u finansiranju tih društava i udruženja u skladu sa svojim mogućnostima. Predviđena je mogućnost osnivanja posebnih fondacija za podsticanje i podršku ovih ustanova, društava i udruženja. Muzeji, arhivi i institucije za zaštitu spomenika kulture čiji je osnivač država, obezbediće predstavljanje i zaštitu kulturno -istorijskog nasleđa nacionalnih manjina sa svoje teritorije. Predstavnici nacionalnih saveta će učestvovati u odlučivanju o načinu predstavljanja kulturno-istorijskog nasleđa svoje zajednice.

Prema odredbi iz člana 20. istog zakona osniva se Savezni fond za podsticanje društvenog, ekonomskog, kulturnog i opšteg razvoja nacionalnih manjina. Fond će učestvovati u finansiranju aktivnosti i projekata iz budžetskih sredstava vezanih za poboljšanje položaja i razvijanje kulturnog stvaralaštva nacionalnih manjina. Savezna vlada se obavezuje da donese bliže propise kojima će utvrditi sastav i delatnost ovog Fonda.

ZABRANA NASILNE ASIMILACIJE

U skladu sa odredbom iz stava 2. član 5. Okvirne konvencije bez štete po mere preduzete u skladu sa njihovom opštom politikom integracije, strane ugovornice će se uzdržati od politike ili prakse koje imaju za cilj asimilaciju pripadnika nacionalnih manjina protiv njihove volje i štitiće ta lica od svake akcije usmerene ka takvoj asimilaciji.

Odredbom iz člana 50. Povelje zabranjena je nasilna asimilacija pripadnika nacionalnih manjina i države članice i državna zajednica Srbija i Crna Gora dužne su da zaštite pripadnike nacionalnih manjina od svake akcije usmerene ka takvoj asimilaciji.

Zakon o manjinama u odredbi iz člana 5. propisuje da je zabranjena svaka radnja i mera nasilne asimilacije pripadnika nacionalnih manjina, a u odredbi iz člana 22. propisuje zabranu mera koje

menjaju odnos stanovništva u oblastima naseljenim nacionalnim manjinama i koje otežavaju uživanje i ostvarivanje prava pripadnika nacionalnih manjina.

ZABRANA IZAZIVANJA RASNE, NACIONALNE I VERSKE MRŽNJE

Odredba iz stava 2. član 6. Okvirne konvencije obavezuje strane ugovornice da preduzmu odgovarajuće mere kako bi zaštitile lica koja mogu biti izložena pretnjama ili diskriminaciji, neprijateljstvima ili nasilju zbog svog etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta.

Povelja u odredbi iz člana 51. propisuje da je zabranjeno i kažnjivo izazivanje i podsticanje nacionalne, rasne, verske ili druge neravnopravnosti, kao i izazivanje i raspirivanje nacionalne, rasne, verske i druge mržnje i netrpeljivosti.

Ustav RS nema opštu odredbu o protivustavnosti i kažnjivosti svih oblika izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje.

Osnovni krivični zakon u odredbi iz člana 134. propisuje da će se lice koje izaziva ili raspaljuje nacionalnu, rasnu ili versku mržnju, razdor ili netrpeljivost među narodima i nacionalnim manjinama koje žive u SRJ, kazniti zatvorom od jedne do pet godina. Ako je ovo delo učinjeno prinudom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi nacionalnih, etničkih ili verskih simbola, oštećenjem tuđih stvari, skrnavljenjem spomenika, spomen-obeležja ili grobova, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina. Ko ovo delo vrši zloupotrebom položaja ili ovlašćenja ili ako je usled tih dela došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posledica za zajednički život naroda i nacionalnih manjina koji žive u SRJ, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina, odnosno zatvorom od jedne do deset godina. Prema odredbi iz člana 154. istog zakona ko na osnovu razlike u rasi, boji kože, nacionalnosti ili etničkom poreklu krši osnovna ljudska prava i slobode priznate od strane međunarodne zajednice, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina. Istom kaznom kazniće se ko vrši proganjanje organizacije ili pojedinaca zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi, a ko širi ideje o superiornosti jedne rase nad drugom, ili propagira rasnu mržnju, ili postiže na rasnu diskriminaciju kazniće se zatvorom.

PRAVO NA UPOTREBU SVOJIH SIMBOLA NA JAVNIM MESTIMA

Povelja u odredbi iz člana 52. propisuje da pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na upotrebu svojih simbola na javnim mestima.

Zakon o zaštiti manjina u odredbi iz člana 16. ovo pravo uređuje detaljnije. Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo izbora i upotrebe nacionalnih simbola i znamenja, s tim da ovi

nacionalni simbol i znamenje ne mogu biti identični sa simbolom i znamenjem druge države. Simboli i znamenja nacionalnih manjina se mogu službeno isticati tokom državnih praznika i praznika nacionalne manjine na zgradama i u prostorijama lokalnih organa i organizacija sa javnim ovlašćenjima na područjima na kojima je jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi. Uz znamenja i simbole nacionalne manjine, pri službenoj upotrebi obavezno se ističu znamenja i simboli SRJ, odnosno republike članice.

Nacionalne simbole, znamenja i praznike nacionalnih manjina predlažu nacionalni saveti. Simbole, znamenje i praznike nacionalnih manjina potvrđuje Savet Srbije za nacionalne manjine.

PRAVO NA SLOBODNU UPOTREBU SVOG JEZIKA I PISMA

Okvirna konvencija u odredbi iz člana 10. propisuje obavezu strana ugovornica da priznaju da svaki pripadnik nacionalne manjine ima pravo da koristi slobodno i bez ometanja svoj manjinski jezik, privatno i javno, usmeno ili pismeno. U oblastima tradicionalno ili znatno naseljenim pripadnicima nacionalnih manjina, ako to ova lica zahtevaju, ili takav zahtev odgovara realnim potrebama, strane će u meri u kojoj je to moguće nastojati da osiguraju uslove koji bi omogućili upotrebu manjinskog jezika u odnosima između pripadnika nacionalnih manjina i administrativnih organa. Strane ugovornice se obavezuju da garantuju pravo svakom pripadniku nacionalne manjine da bude obavешten, bez odlaganja, na jeziku koji razume, o razlozima hapšenja i o karakteru i uzroku optužbe protiv njega i da se brani na tom jeziku, ako je potrebno, uz besplatnu pomoć tumača.

Kako i Ustavna povelja i Povelja o ljudskim i manjinskim pravima garantuju stečena prava valja ukazati i na odredbu iz člana 12. Ustava SRJ koja je glasila: Na području SRJ gde žive nacionalne manjine u službenoj upotrebi su njihovi jezici i pisma, u skladu sa zakonom.

Ustav Republike Srbije u odredbi iz člana 8. kaže da je u Republici Srbiji u službenoj upotrebi srpskohrvatski jezik i ćiriličko pismo, a latiničko pismo je u službenoj upotrebi na način utvrđen zakonom, a da su na područjima Republike Srbije gde žive narodnosti u službenoj upotrebi istovremeno i njihovi jezici i pisma, na način utvrđen zakonom.

Zakon o manjinama u odredbi iz člana 10. propisuje da pripadnici nacionalnih manjina mogu slobodno upotrebljavati svoj jezik i pismo, privatno i javno, a odredba iz člana 11. istog zakona se propisuje da na teritoriji jedinice lokalne samouprave gde tradicionalno žive pripadnici nacionalnih manjina, njihov jezik i pismo može biti u ravnopravnoj službenoj upotrebi. Jedinica lokalne samouprave će obavezno uvesti u ravnopravnu službenu upotrebu jezik i pismo nacionalne manjine ukoliko procenat pripadnika te nacionalne manjine u ukupnom broju stanovnika na njenoj teritoriji dostiže 15% prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva. U jedinici lokalne samouprave gde

je u trenutku donošenja ovog zakona jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi, isti će ostati u službenoj upotrebi.

Službena upotreba jezika nacionalnih manjina podrazumeva korišćenje jezika nacionalnih manjina u upravnom i sudskom postupku i vođenje upravnog postupka i sudskog postupka na jeziku nacionalne manjine, upotrebu jezika nacionalne manjine u komunikaciji organa sa javnim ovlašćenjima sa građanima, izdavanje javnih isprava i vođenje službenih evidencija i zbirki ličnih i podataka na jezicima nacionalnih manjina i prihvatanje tih isprava na tim jezicima kao punovažnih, upotrebu jezika na glasačkim listićima i biračkom materijalu i upotrebu jezika u radu predstavničkih tela.

Na teritoriji jedinice lokalne samouprave gde tradicionalno žive pripadnici nacionalnih manjina imena organa koji vrše javna ovlašćenja, nazivi jedinica lokalne samouprave, naseljenih mesta, trgova i ulica i drugi toponimi ispisuju se i na jeziku dotične nacionalne manjine, prema njenoj tradiciji i pravopisu. I najzad, savezni zakoni i propisi se objavljuju i na jezicima nacionalnih manjina, u skladu sa posebnim propisom (prema odredbi iz stava 2 član 6. Zakona o objavljivanju saveznih zakona, drugih propisa i opštih akata (Sl. list SRJ broj 53/92) savezna vlada se stara da se savezni zakoni, kao i drugi savezni propisi koji su od značaja za ostvarivanje sloboda i prava pripadnika nacionalnih manjina objave i na jezicima i pismima nacionalnih manjina, u skladu sa saveznim zakonom).

Pripadnici nacionalnih manjina čiji broj u ukupnom stanovništvu Savezne Republike Jugoslavije dostiže najmanje 2% prema poslednjem popisu stanovništva, mogu se obratiti saveznim organima na svom jeziku i imaju pravo da dobiju odgovor na tom jeziku. Poslanik u Saveznoj skupštini koji pripada nacionalnoj manjini čiji broj u ukupnom stanovništvu Savezne Republike Jugoslavije dostiže najmanje 2% prema poslednjem popisu stanovništva ima pravo da se obraća Saveznoj skupštini na svom jeziku.

Zakon o lokalnoj samoupravi (Sl. glasnik RS broj 9/2002,33/2004,135/2004) u odredbi iz člana 18. propisuje da je opština odgovorna da, preko svojih organa, u skladu sa Ustavom i zakonom utvrđuje jezike i pisma nacionalnih manjina koji su u službenoj upotrebi na teritoriji opštine (izvorni delokrug).

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma (Sl. glasnik RS broj 45/91,53/93,48/94) u odredbi iz člana 8. propisuje da je u opštinama u kojima u većem broju žive pripadnici naroda čije je primarno pismo, u skladu s tradicijom tog naroda, latinica, u službenoj upotrebi i latiničko pismo. Statutom opštine se, u skladu sa pomenutim stavom utvrđuje službena upotreba latiničkog pisma.

Prema odredbi iz član 11. istog zakona opštine u kojima žive pripadnici narodnosti svojim statutom utvrđuju kad su i jezici narodnosti u službenoj upotrebi na njihovoj teritoriji. Jezici

narodnosti koji su u službenoj upotrebi u radu organa autonomne pokrajine utvrđuju se njenim statutom.

Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti Autonomne pokrajine (Sl. glasnik RS broj 6/2002, u daljem tekstu: Omnibus) u odredbi iz člana 18. ovlašćuje Autonomnu pokrajinu da preko svojih organa, u skladu sa zakonom kojim se uređuje službena upotreba jezika i pisama bliže uređuje službenu upotrebu jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji autonomne pokrajine i vrši nadzor nad primenom propisa kojima uređuje ta pitanja i da vrši nadzor nad primenom zakona (ovaj posao Pokrajina vrši kao poveren).

U skladu sa ovim doneta je Odluka o bližem utvrđivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine (Sl. List APV broj 8/03). Prema odredbi iz člana 2. ove odluke pripadnik nacionalne manjine može usmeno i pismeno da se obrati organima Pokrajine, organima i organizacijama jedinica lokalne samouprave, organizacionim jedinicama organa državne uprave, javnih preduzeća, ustanova i službi osnovanih za celu teritoriju Republike Srbije, kao i za područje jedinice lokalne samouprave na svom jeziku i pismu koji su na području tog organa u službenoj upotrebi. Organi kao punovažne primaju podneske, isprave i druga dokumenta od strane građana koja su sastavljena na jeziku i pismu nacionalnih manjina koja su na području tog organa u službenoj upotrebi. Ako za to postoji potreba, podnesci, isprave i druga dokumenta prevode se na srpski jezik o trošku organa i prilažu se spisima.

Pripadnik nacionalne manjine ima pravo da mu se obezbedi usmeni, odnosno pismeni odgovor na jeziku na kojem se obratio organu. U slučaju da lice zaposleno u organu, čiji je posao pretežno vezan za rad sa strankama, ne poznaje u dovoljnoj meri jezik nacionalne manjine, organ će o svom trošku obezbediti prevodioca.

Organi Pokrajine, organi i organizacije jedinica lokalne samouprave, organizacione jedinice organa državne uprave, javnih preduzeća, ustanova i službi osnovanih za celu teritoriju Republike Srbije, kao i za područje jedinice lokalne samouprave u svom aktu o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta, propisaće znanje jezika nacionalne manjine u službenoj upotrebi kao uslov za zapošljavanje kod odgovarajućeg broja izvršilaca na radnim mestima na kojima zaposleni rade sa strankama ili vode upravni postupak.

Ovde valja ukazati i na odredbu iz člana 61. KZ po kojoj će se lice koje suprotno propisima o ravnopravnoj upotrebi jezika ili pisama naroda i narodnosti Jugoslavije uskrati ili ograniči građaninu da pri ostvarivanju svojih prava upotrebi jezik odnosno pismo kojim se služi, kazniti zatvorom do jedne godine.

PRAVO DA SOPSTVENO IME I PREZIME KORISTE NA SVOM JEZIKU

Okvirna konvencija u odredbi iz člana 11. obavezuje strane ugovornice da priznaju da svaki pripadnik nacionalne manjine ima pravo da koristi svoje prezime (patronim) i ime na jeziku manjine i pravo na njihovo zvanično priznavanje po modalitetima utvrđenim u njihovom pravnom sistemu.

Prema odredbi iz člana 52. Povelje pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da sopstveno ime i prezime koriste na svom jeziku.

Zakon o manjinama je u odredbi iz člana 9. mnogo precizniji propisujući da pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na slobodan izbor i korišćenje ličnog imena i imena svoje dece, kao i na upisivanje ovih ličnih imena u sve javne isprave, službene evidencije i zbirke ličnih podataka prema jeziku i pravopisu pripadnika nacionalne manjine, ali ovo pravo ne isključuje paralelan upis imena i po srpskom pravopisu i pismu.

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma u odredbi iz člana 18. predviđa dvojezične obrasce, ali Uputstvo o vođenju matičnih knjiga i obrascima matičnih knjiga (Sl. glasnik RS broj 48/90 i 22/91) ne propisuje upotrebu dvojezičnih obrazaca javnih isprava i obrazaca evidencije za područja na kojima su u službenoj upotrebi jezici narodnosti.

Prema odredbi iz člana 3. Odluke o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji APV ukoliko je u evidenciji lično ime pripadnika nacionalne manjine upisano u izvornom obliku, to lično ime će se na isti način upisati i u javne isprave (lične isprave, izvodi iz matičnih knjiga) koje mu se izdaju, nezavisno od jezika i pisma obrasca javne isprave. Pritom se ne isključuje ispisivanje ličnog imena i na srpskom jeziku i pismu, pored imena u izvornom obliku.

Odredbom iz stava 1 član 4 iste odluke na područjima na kojima su u službenoj upotrebi i jezici nacionalnih manjina, evidencije propisane od strane nadležnih organa vode se i na jeziku nacionalne manjine.

Problemi sa višejezičnim obrascima su na legalnoj ravni u Vojvodini otklonjeni donošenjem Odluke o višejezičnim obrascima izvoda iz matičnih knjiga i o načinu upisa u iste (Sl. List APV broj 1/01). Po odredbi iz člana 6. ove Odluke u izvodima iz matičnih knjiga i uverenjima upis ličnog imena pripadnika nacionalne manjine se vrši na jeziku i pismu nacionalne manjine, a lično ime pripadnika nacionalne manjine se upisuje posle toga u zagradi i na srpskom jeziku, prema pravopisu tog jezika.

Zakon o ličnoj karti (Sl. glasnik SRS broj 15/74) u odredbi iz člana 20. propisuje da se tekst obrasca lične karte štampa na srpsko-hrvatskom jeziku, ali da se štampa i na drugim jezicima naroda i narodnosti kojima je ustavom obezbeđena ravnopravnost upotrebe jezika. Podaci u obrascu lične karte ispisuju se na jezicima naroda i narodnosti u skladu sa zakonom. U odredbi iz

člana 21. istog zakona ovlašćen je republički sekretar za unutrašnje poslove, da u sporazumu sa pokrajinskim sekretarom za unutrašnje poslove, donese bliže propise o obrascu lične karte.

Prema odredbi iz stava 2 član 4. Odluke o bližem utvrđivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji APVojvodine svedočanstva o stečenom obrazovanju, kad je nastava izvođena na jeziku nacionalne manjine, druge javne isprave, kao i druge isprave koje su od interesa za ostvarivanje zakonom i drugim propisima utvrđenih prava građana, a koje se izdaju na osnovu evidencija na zahtev pripadnika nacionalne manjine, izdaju se i na njegovom jeziku.

Obrasci javnih isprava, kao i obrasci evidencija za potrebe područja na kojima su u službenoj upotrebi jezici nacionalnih manjina, štampaju se dvojezično, na srpskom i na jeziku svake nacionalne manjine čiji je jezik u službenoj upotrebi. Zaposleni u organu koji izdaje javnu ispravu dužan je da ukaže pripadniku nacionalne manjine na njegovo pravo da traži da mu se javna isprava izda dvojezično - na srpskom jeziku i na jeziku i pismu nacionalne manjine, na dvojezično odštampanom obrascu.

PRAVO DA U SREDINAMA SA ZNAČAJNOM MANJINSKOM POPULACIJOM, TRADICIONALNI LOKALNI NAZIVI, IMENA ULICA I NASELJA, KAO I TOPOGRAFSKE OZNAKE BUDU ISPISANI I NA JEZIKU MANJINE

Okvirna konvencija u odredbi iz člana 11. obavezuje strane ugovornice da će svakom pripadniku nacionalne manjine priznati pravo da na svom manjinskom jeziku istakne oznake, natpise i druge informacije privatne prirode koje su javno vidljive a u oblastima koje su tradicionalno naseljene znatnim brojem pripadnika nacionalne manjine, strane ugovornice će nastojati da u okviru svojih pravnih sistema, a uključujući gde je to potrebno i sporazume sa drugim državama uzimajući u obzir njihove specifične uslove, da istaknu tradicionalne lokalne nazive, imena ulica i druge topografske naznake namenjene javnosti i na jeziku manjine, ako postoji dovoljna tražnja za takvim naznakama.

Povelja u odredbi iz člana 52. propisuje pravo pripadnika nacionalnih manjina da u sredinama sa značajnom manjinskom populacijom, tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica i naselja, kao i topografske oznake budu ispisani i na jeziku manjine.

Zakon o manjinama u odredbi iz stava 5 član 11. kaže da se na teritorijama jedinice lokalne samouprave gde tradicionalno žive pripadnici nacionalnih manjina, imena organa koji vrše javna ovlašćenja, nazivi jedinica lokalne samouprave, naseljenih mesta, trgova i ulica i drugi toponimi ispisuju i na jeziku dotične nacionalne manjine, prema njenoj tradiciji i pravopisu.

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma u odredbi iz člana 19. propisuje da se na područjima na kojima su u službenoj upotrebi i jezici narodnosti, nazivi mesta i drugi geografski nazivi, nazivi ulica i trgova, nazivi organa i organizacija, saobraćajni znaci, obaveštenja i upozorenja za javnost i drugi javni natpisi ispisuju i na jezicima narodnosti. Prema odredbi iz stava 3. član 7. istog zakona geografski nazivi i vlastita imena sadržana u javnim natpisima ne mogu se zamenjivati drugim nazivima odnosno imenima, a ispisuju se na jeziku narodnosti u skladu sa pravopisom tog jezika, što praktično znači da se zvanični geografski nazivi i lična imena sadržani i javnim natpisima na srpskom jeziku ne smeju zameniti tradicionalnim nazivima i imenima iz manjinskog jezika, nego je dozvoljena samo upotreba ortografije manjinskih jezika. Ovakav stav nikako nije u skladu sa pomenutom odredbom Okvirne konvencije ni sa odredbom iz člana 5. Zakona o manjinama.

Odredba iz stava 1 član 6. Odluke o bližem utvrđivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji APV propisuje da se na područjima na kojima su u službenoj upotrebi i jezici nacionalnih manjina, nazivi mesta i drugi geografski nazivi, nazivi ulica i trgova, nazivi organa, saobraćajni znaci, obaveštenja i upozorenja za javnost, i drugi javni natpisi ispisuju i na jeziku i pravopisu dotične nacionalne manjine prema njenoj tradiciji, a prema odredbi iz člana 7. iste odluke tradicionalne nazive gradova, opština i naseljenih mesta na jeziku nacionalne manjine utvrđuje i dostavlja radi objavljivanja nacionalni savet određene nacionalne manjine u roku od tri meseca od dana stupanja na snagu ove odluke.

Odlukom o utvrđivanju mađarskih naziva naseljenih mesta u Vojvodini (Sl. list AP Vojvodine broj 12/2003) utvrđena je lista tradicionalnih naziva naseljenih mesta na mađarskom jeziku na teritoriji lokalnih samouprava, u kojima je mađarski jezik u službenoj upotrebi, a Odluka o utvrđivanju tradicionalnih naziva gradova, opština i naseljenih mesta na slovačkom jeziku je objavljena u Sl. listu AP Vojvodine broj 13/2003.

U odredbi iz člana 3. st. 1 Uredbe o utvrđivanju kućnih brojeva, označavanju zgrada brojevima i označavanju naziva naseljenih mesta, ulica i trgova (Sl. glasnik RS broj 110/2003 i 137/2004) stoji da se nazivi naseljenih mesta, ulica i trgova ispisuju u skladu sa zakonom kojim se uređuje službena upotreba jezika i pisma i zakonom kojim se uređuju zaštita prava i sloboda nacionalnih manjina, u delu kojim se uređuje službena upotreba jezika i pisma.

Prema odredbi iz člana 20. Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisama firma preduzeća, ustanove i drugog pravnog lica ispisuje se na srpskom jeziku i na jeziku narodnosti koji je u službenoj upotrebi u opštini u kojoj je sedište tog subjekta. Firma se može ispisati i na jeziku narodnosti, koji je u službenoj upotrebi u mestu poslovanja. Pravno lice nije dužno da ispisuje na srpskom jeziku, odnosno na jeziku narodnosti, firmu ili njen deo koji se koristi kao robni znak, bez obzira na

njegovo jezičko poreklo. Ove odredbe se odnose i na radnje, odnosno druge oblike obavljanja delatnosti.

I najzad, prema odredbi iz člana 5. Odluke o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine na područjima na kojima su u službenoj upotrebi jezici nacionalnih manjina, organi koji pružaju i naplaćuju usluge građanima u oblasti elektroprivrede, prodaje prirodnog gasa, komunalnih usluga, pošte i telegrafa, obezbeđuju korisnicima njihovih usluga i proizvoda obrasce računa, razne potvrde i obaveštenja u vezi njihovih usluga, višejezično na srpskom jeziku i na jeziku (jezicima) nacionalnih manjina u službenoj upotrebi.

PRAVO NA ŠKOLOVANJE NA SVOM JEZIKU U DRŽAVNIM USTANOVAMA I NA OSNIVANJE PRIVATNIH OBRAZOVNIH USTANOVA NA SVIM NIVOIMA

Odredba iz člana 12. Okvirne konvencije obavezuje strane ugovornice da obezbede jednaku mogućnost pristupa obrazovanju na svim nivoima za pripadnike nacionalnih manjina.

Povelja u odredbi iz člana 43. kaže da svako ima pravo na obrazovanje, da je osnovno obrazovanje obavezno i da su države članice dužne da obezbede besplatno osnovno obrazovanje. Odredba iz člana 52. Povelje ovo pravo daje i pripadnicima nacionalnih manjina koji imaju pravo na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama.

Zakon o nacionalnim manjinama u odredbi iz člana 13. predviđa pravo pripadnika nacionalnih manjina na vaspitanje i obrazovanje na svom jeziku u institucijama predškolskog, osnovnog i srednjeg vaspitanja i obrazovanja. Ukoliko u trenutku donošenja ovog zakona ne postoji obrazovanje na jeziku nacionalne manjine u okviru sistema javnog obrazovanja za pripadnike nacionalne manjine, država je dužna da stvori uslove za organizovanje obrazovanja na jeziku nacionalne manjine, a do tog vremena obezbediti dvojezičnu nastavu ili izučavanje jezika nacionalne manjine sa elementima nacionalne istorije i kulture za pripadnike nacionalne manjine.

Za ostvarivanje ovih prava može se propisati određeni minimalan broj učenika, s tim da taj broj može da bude manji od minimalnog broja učenika koji je zakonom propisan za obezbeđenje odgovarajućih oblika nastave i obrazovanja. Obrazovanje na jeziku nacionalne manjine ne isključuje obavezno učenje srpskog jezika. Program nastave za potrebe ovakvog obrazovanja, u delu koji se odnosi na nacionalni sadržaj, u značajnoj meri će sadržati teme koje se odnose na istoriju, umetnost i kulturu nacionalne manjine. U izradi nastavnog plana za potrebe nastave predmeta koji izražavaju posebnost nacionalnih manjina na jeziku nacionalnih manjina, dvojezične

nastave i učenja jezika nacionalnih manjina sa elementima nacionalne kulture, obavezno učestvuju nacionalni saveti nacionalne manjine.

Odredbom iz člana 14. istog zakona predviđeno je da će se za potrebe obrazovanja na jeziku nacionalnih manjina u okviru višeg i visokog obrazovanja obezbediti katedre i fakulteti gde će se na jezicima nacionalnih manjina, ili dvojezično, obrazovati vaspitači, učitelji i nastavnici jezika nacionalnih manjina. Pored ovakvog višeg i visokog obrazovanja fakultet će organizovati lektorat na jezicima nacionalnih manjina, gde će studenti pripadnici nacionalnih manjina moći da savladaju stručne termine i na jeziku nacionalne manjine. Država će pomagati stručno osposobljavanje i terminološko usavršavanje nastavnika za potrebe obrazovanja na jeziku nacionalnih manjina. Država će takođe pospešivati međunarodnu saradnju, sa ciljem da se omogući da pripadnici nacionalnih manjina studiraju u inostranstvu na maternjem jeziku i da se tako stečene diplome priznaju u skladu sa zakonom.

Treba svakako pomenuti i odredbu iz člana 15. Zakona o nacionalnim manjinama po kojoj pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnuju i održavaju privatne obrazovne ustanove, škole, ili univerzitet, gde će se obrazovanje organizovati na jezicima nacionalnih manjina ili dvojezično, u skladu sa zakonom, s tim da u finansiranju obrazovanja na jezicima nacionalnih manjina mogu učestvovati i domaće i strane organizacije, fondacije i privatna lica, u skladu sa zakonom. U slučaju ove finansijske ili druge donacije država će obezbediti određene olakšice ili oslobađanje od dažbina. Sve ovo je u skladu sa odredbom iz člana 13. Okvirne konvencije.

Ustav Republike Srbije u odredbi iz člana 32. kaže da je školovanje svakom dostupno, pod jednakim uslovima i da pripadnici drugih naroda i narodnosti imaju pravo na obrazovanje na svom jeziku, u skladu sa zakonom.

Statut APV u odredbi iz člana 13. kaže da se Autonomna Pokrajina Vojvodina stara o obezbeđivanju uslova da se obrazovanje pripadnika drugih naroda i narodnosti obavlja i na njihovim jezicima, u skladu sa zakonom.

Zakon o osnovnoj školi (Sl. list RS broj 50/92) u odredbi iz člana 5. propisuje da se za pripadnike narodnosti nastavni plan i program ostvaruje i na maternjem jeziku, ili dvojezično, ako se za upis u prvi razred prijavi najmanje 15 učenika, ali da škola može da ostvaruje nastavni plan i program i na jeziku narodnosti, odnosno dvojezično i za manje od 15 učenika upisanih u prvi razred, uz saglasnost ministra prosvete. Ministar prosvete propisuje način dvojezičnog ostvarivanja nastavnog plana i programa. Kada se nastavni plan i program ostvaruje i na jezicima narodnosti, učenik savlađuje nastavni plan i program srpskog jezika. Kada se nastavni plan i program ostvaruje na srpskom jeziku, učenicima pripadnicima narodnosti obezbeđuje se savlađivanje nastavnog plana

i programa maternjeg jezika sa elementima nacionalne kulture. Slično rešenje daje i Zakon o srednjoj školi (Sl. glasnik RS 50/92) u odredbi iz člana 5.

Ovde valja ukazati i na odredbu iz člana 31. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Sl. glasnik RS 62/2003 i 58/64) po kojoj se prvi put daje mogućnost da osnovnu školu može da osnuje, pored republike, autonomne pokrajine, jedinice lokalne samouprave i drugo pravno ili fizičko lice.

Zakon o višoj školi (Sl. glasnik RS broj 50/92) u odredbi iz člana 4. propisuje da se više obrazovanje stiče na srpskom jeziku ali se nastava može izvoditi i na jeziku narodnosti, odnosno nacionalne manjine, kao i na jednom od svetskih jezika, o čemu odluku donosi osnivač. Ako osnivač nije Republika Srbija, saglasnost na odluku o izvođenju nastave na jeziku narodnosti, odnosno nacionalne manjine, ili na jednom od svetskih jezika daje Vlada Republike Srbije. Slično rešenje sadrži i Zakon o univerzitetu (Sl. glasnik Rs broj 21/2002)

PRAVO NA DELOTVORNO UČEŠĆE U KULTURNOM, DRUŠTVENOM I EKONOMSKOM ŽIVOTU I JAVNIM ODNOSIMA

Odredbom iz člana 15. Okvirne konvencije strane ugovornice se obavezuju da će stvoriti uslove potrebne za delotvorno učešće pripadnika nacionalnih manjina u kulturnom, društvenom i ekonomskom životu i javnim odnosima, posebno onim koji se na njih odnose.

Odredba iz člana 52. Povelje pripadnicima nacionalnih manjina daje pravo na određen broj mandata u skupštini države članice i Skupštini Srbije i Crne Gore, polazeći od principa neposredne reprezentacije, saglasno zakonima država članica i na odgovarajuću zastupljenost u javnim službama, organima državne vlasti i lokalne samouprave

Zakon o zaštiti manjina u odredbi iz člana 21. propisuje da se prilikom zapošljavanja u javnim službama, uključujući policiju, vodi računa o nacionalnom sastavu stanovništva, odgovarajućoj zastupljenosti i o poznavanju jezika koji se govori na područja organa ili službe.

Potrebno je ovde ukazati i na odredbu iz člana 81. Zakona o izboru narodnih poslanika (Sl. glasnik RS broj 35/2000, 72/2003 i 18/2004) Po ovoj odredbi u raspodeli mandata u Narodnoj skupštini RS učestvuju samo izborne liste koje su dobile najmanje 5% glasova od ukupnog broja glasova birača koji su glasali u izbornoj jedinici. Političke stranke nacionalnih manjina i koalicije političkih stranaka nacionalnih manjina učestvuju u raspodeli mandata i kad su dobile manje od 5% glasova od ukupnog broja birača koji su glasali. Političke stranke nacionalnih manjina su sve one stranke čiji je osnovni cilj predstavljanje i zastupanje interesa nacionalne manjine i zaštita i poboljšanje prava pripadnika nacionalnih manjina, u skladu s međunarodnopravnim standardima.

O tome da li podnosilac izborne liste ima položaj političke stranke nacionalne manjine, odnosno koalicije političkih stranaka nacionalnih manjina odlučuje Republička izborna komisija pri proglašenju izborne liste, a na predlog podnosioca izborne liste koji mora biti stavljen pri podnošenju izborne liste. Ovo su rešenja koja će važiti na narednim izborima i ovu izmenu Zakona o izboru narodnih poslanika usvojila je Skupština nakon izbora iz 2003. godine.

Pomak u stvaranju uslova za delotvorno učešće pripadnika nacionalnih manjina u kulturnom, društvenom i ekonomskom životu i javnim odnosima, posebno onim koji se na njih odnose predstavljaju i odredbe Zakona o manjinama.

Odredbom iz člana 19. ovog zakona daje se mogućnost pripadnicima nacionalnih manjina da biraju nacionalne savete radi ostvarivanja prava na samoupravu u oblasti upotrebe jezika i pisma, obrazovanja, informisanja i kulture. Savet ima najmanje 15 a najviše 35 članova, u zavisnosti od ukupnog broja pripadnika nacionalne manjine, koji se biraju na period od četiri godine. Savet donosi svoj statut i budžet u skladu sa Ustavom i zakonom, a finansira se iz budžeta i donacija. Savet predstavlja nacionalnu manjinu u oblasti službene upotrebe jezika, obrazovanja, informisanja na jeziku nacionalne manjine i kulture, učestvuje u procesu odlučivanja ili odlučuje o pitanjima iz tih oblasti i osniva ustanove iz ovih oblasti. Organi države, teritorijalne autonomije ili jedinice lokalne samouprave, prilikom odlučivanja o pitanjima službene upotrebe jezika, obrazovanja, informisanja na jeziku nacionalne manjine i kulture, zatražiće mišljenje saveta. Savet se može obratiti organima države, teritorijalne autonomije ili jedinici lokalne samouprave u vezi sa svim pitanjima koja utiču na prava i položaj nacionalne manjine. Saveti će se formirati na principima dobrovoljnosti, izbornosti, proporcionalnosti i demokratičnosti. Izborna pravila o izboru nacionalnih saveta će se regulisati zakonom.

Prema odredbi iz člana 24. Povelje do donošenja zakona o izboru nacionalnih saveta, ove će birati skupštine elektora nacionalnih manjina. Elektori nacionalnih manjina mogu biti savezni i republički poslanici i poslanici u skupštinama autonomnih pokrajina koji su na te funkcije izabrani zbog svoje pripadnosti nacionalnoj manjini, ili koji se izjašnjavaju kao pripadnici manjine i govore jezik manjine. Elektori nacionalnih manjina mogu biti i odbornici koji pripadaju nacionalnoj manjini, a izabrani su u jedinicama lokalne samouprave u kojima je manjinski jezik u službenoj upotrebi. Pravo da bude elektor ima i svaki građanin koji se izjašnjava kao pripadnik nacionalne manjine i njegovu kandidaturu podržava najmanje 100 pripadnika nacionalne manjine sa biračkim pravom, ili ga kandiduje jedna nacionalna organizacija ili udruženje nacionalne manjine. Ostala pitanja u vezi sa nadležnošću i načinom rada skupština elektora nacionalnih manjina uređena su Pravilnikom o načinu rada Skupštine elektora za izbor saveta nacionalnih manjina (Sl. list SRJ br. 41/2002).

U odredbi iz člana 18. Zakona o manjinama propisuje da će u cilju očuvanja, unapređenja i zaštite nacionalnih, etničkih, verskih, jezičkih i kulturnih posebnosti pripadnika nacionalnih manjina i u cilju ostvarivanja njihovih prava, Savezna vlada SRJ osnovati Savezni savet za nacionalne manjine. Sastav i nadležnosti Saveznog saveta će utvrditi Savezna vlada a članovi Saveta će biti predstavnici nacionalnih saveta nacionalnih manjina.

Uredbom o obrazovanju Saveta Srbije za nacionalne manjine (Sl. glasnik RS broj 104/2004) radi očuvanja, unapređenja i zaštite nacionalnih, etničkih, verskih, jezičkih i kulturnih posebnosti pripadnika nacionalnih manjina u Republici Srbiji obrazovan je Savet Republike Srbije za nacionalne manjine.

Savet potvrđuje nacionalne simbole, znamenja i praznike nacionalnih manjina, na predlog nacionalnih saveta nacionalnih manjina, razmatra nacрте zakona i drugih propisa značajnih za ostvarivanje prava nacionalnih manjina i o tome daje mišljenje Vladi, prati i razmatra stanje ostvarivanja prava nacionalnih manjina i stanje međunacionalnih odnosa u Republici Srbiji, predlaže mere za unapređenje pune i delotvorne ravnopravnosti pripadnika nacionalnih manjina i razmatra mere koje u te svrhe predlože drugi organi i tela, prati ostvarivanje saradnje nacionalnih saveta sa nadležnim organima Republike Srbije, autonomnih pokrajina i opština, gradova i grada Beograda, saraduje sa nadležnim organima i telima državne zajednice Srbija i Crna Gora i druge države članice, razmatra uslove za rad nacionalnih saveta, razmatra ostvarivanje međunarodnih obaveza u pogledu ostvarivanja prava pripadnika nacionalnih manjina u Republici Srbiji i međunarodnu saradnju nacionalnih saveta i vrši i druge poslove određene zakonom.

Članovi Saveta su predsednik Vlade, ministar za državnu upravu i lokalnu samoupravu, ministar kulture, ministar prosvete i sporta, ministar vera, ministar pravde i ministar unutrašnjih poslova, kao predstavnici Vlade, i predsednici nacionalnih saveta obrazovanih u skladu sa Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Predsednik Vlade je predsednik Saveta. Kad Savet u svome radu donosi odluke, odluka je donesena većinom glasova svih predstavnika Vlade i većinom glasova svih predsednika nacionalnih saveta.

Odredbom iz člana 63 Zakona o lokalnoj samoupravi (Sl. glasnik RS broj 9/2002, 33/2004 i 135/2004) propisano je da se u nacionalno mešovitim opštinama osniva savet za međunacionalne odnose koji čine predstavnici svih nacionalnih i etničkih zajednica. Nacionalno mešovitim opštinama, u smislu ovog zakona, smatraju se opštine u kojima jedna nacionalna zajednica čini više od 5% od ukupnog broja stanovnika ili sve zajednice čine više od 10% prema poslednjem popisu stanovništva u Republici Srbiji. Predstavnike u savetu za međunacionalne odnose mogu imati zajednice sa više od 1% učešća u ukupnom stanovništvu opštine.

Savet razmatra pitanja ostvarivanja, zaštite i unapređivanja nacionalne ravnopravnosti, u skladu sa zakonom i statutom. Savet o svojim stavovima i predlozima obaveštava skupštinu opštine koja je dužna da se o njima izjasni na prvoj narednoj sednici, a najkasnije u roku od 30 dana. Skupština opštine je dužna da predloge svih odluka koje se tiču prava nacionalnih i etničkih zajednica prethodno dostavi na mišljenje savetu za međunacionalne odnose. Po zakonu savet za međunacionalne odnose ima pravo da pred Ustavnim sudom pokrene postupak za ocenu ustavnosti i zakonitosti odluke ili drugog opšteg akta skupštine opštine ako smatra da su njima neposredno povređena prava nacionalnih i etničkih zajednica predstavljenih u savetu za međunacionalne odnose i pravo da pod istim uslovima pred Upravnim sudom pokrene postupak za ocenu saglasnosti odluke ili drugog opšteg akta skupštine opštine sa statutom opštine.

Delokrug, sastav i način rada saveta za međunacionalne odnose uređuje se odlukom skupštine opštine, u skladu sa statutom.

U skladu sa ovim rešenjem Skupština opštine Zrenjanin je donela Odluku o savetu za međunacionalne odnose (Sl. list Opštine Zrenjanin broj 3/2005), Predstavnike u savetu mogu imati nacionalne i etničke zajednice sa više od jedan posto učešća u ukupnom stanovništvu opštine. Članove saveta imenuju nacionalni saveti odgovarajućih nacionalnih i etničkih zajednica koji predlažu po jednog člana iz svake nacionalne i etničke zajednice, a za nacionalne i etničke zajednice koje nemaju izabrane nacionalne savete, članove saveta imenuje Komisija za kadrovska, administrativna pitanja i radne odnose Skupštine opštine. Članovi saveta se imenuju na period od pet godina. Predsednika saveta i njegovog zamenika biraju članovi, s tim da u mandatnom periodu od pet godina budu svi jednako vremenski zastupljeni kao predsednici, odnosno zamenici predsednika saveta. Savet je samostalan u radu i na svojim sednicama razmatra pitanja ostvarivanja, zaštite i unapređivanja nacionalne ravnopravnosti u skladu sa zakonom i statutom opštine.

Skupština opštine Sombor je u svom Statutu (Sl. list opštine Sombor broj 7/2002) u odredbi iz člana 4, utvrdila da je opština Sombor nacionalno mešovita opština te se stoga osniva Savet za međunacionalne odnose, radi ostvarivanja, zaštite i unapređenja nacionalne ravnopravnosti, u skladu sa zakonom i statutom.

Odluka o obrazovanju odbora i saveta SO Sombor (Sl. list opštine Sombor broj 19/2004) u odredbi iz člana 21. propisuje da savet za međunacionalne odnose razmatra pitanja i predloge odluka i akata koji se odnose na ostvarivanje međunacionalnih odnosa, ostvarivanje prava na obrazovanje, kulturu, informisanje i druga prava građana pripadnika nacionalnih manjina i etničkih zajednica u opštini. Savet daje prethodno mišljenje skupštini na predlog svih odluka koje se tiču prava nacionalnih i etničkih zajednica, Savet ima predsednika i dva člana koji se biraju iz reda

odbornika. Članovi saveta su i predstavnici nacionalnih zajednica koje imaju više od jedan posto učešća u ukupnom stanovništvu opštine, a takvih članova, po tekstu same odluke, ima četiri.

VERSKA PRAVA

Okvirna konvencija u odredbi iz člana 7. predviđa da će strane ugovornice obezbediti poštovanje prava svakog pripadnika nacionalne manjine na slobodu mirnog okupljanja, slobodu udruživanja, slobodu izražavanja i slobodu misli, uverenja i veroispovesti. Strane ugovornice se takođe obavezuju da priznaju da svaki pripadnik nacionalne manjine ima pravo da izražava svoju religiju ili veru i da ustanovljava verske institucije, organizacije i udruženja. (član 8.)

Povelja u odredbi iz člana 26. svima garantuje pravo na slobodu misli, savesti, uverenja ili veroispovesti, što obuhvata i slobodu da se ostane pri svom uverenju ili veroispovesti ili da se oni promene prema sopstvenom izboru. Niko nije dužan da se izjašnjava o svojim verskim i drugim uverenjima. Svako je slobodan da u privatnom ili javnom životu ispoljava svoju veru ili ubeđenje veroispovedanjem, obavljanjem obreda, pohađanjem službe i nastavom, pojedinačno ili u zajednici s drugima.

Povelja u odredbi iz stava 9 član 6. predviđa da su sloboda misli i savesti i sloboda veroispovesti, apsolutni i da se ne mogu ograničiti ni u vreme ratnog stanja. Ipak, prema odredbi iz stava 4. član 26. sloboda ispoljavanja vere ili ubeđenja može se ograničiti zakonom, ako je to neophodno radi zaštite javne bezbednosti, zdravlja, morala ili prava drugih lica. Roditelji, kao i zakonski staratelji imaju pravo da svojoj deci obezbede versko i moralno obrazovanje u skladu sa svojim uverenjima.

U odredbi iz člana 27. Povelje kaže da su verske zajednice ravnopravne i odvojene od države, da su slobodne u samostalnom uređivanju svoje unutrašnje organizacije, vršenju verskih poslova i verskih obreda i da imaju pravo da osnivaju verske škole i dobrotvorne organizacije, u skladu sa zakonom.

Ustav Republike Srbije u odredbi iz člana 41. jamči slobodu veroispovesti koja obuhvata slobodu verovanja, ispovedanja vere i vršenja verskih obreda. Verske zajednice su odvojene od države i slobodne su u vršenju verskih poslova i verskih obreda i mogu osnivati verske škole i dobrotvorne organizacije. Država može materijalno pomagati verske zajednice.

Zakon o državnim i drugim praznicima (Sl. glasnik RS broj 43/2001) u odredbi iz člana 4. daje pravo zaposlenima da ne rade u dane verskih praznika, i to pravoslavci - na prvi dan krsne slave, katolici i pripadnici drugih hrišćanskih verskih zajednica - na prvi dan Božića i u dane Uskršnjih praznika počev od Velikog petka zaključno sa drugim danom Uskrsa, prema njihovom kalendaru,

pripadnici islamske zajednice - na prvi dan Ramazanskog bajrama i prvi dan Kurbanškog bajrama i pripadnici jevrejske zajednice - na prvi dan Jom Kipura.

Uredbom o organizovanju i ostvarivanju verske nastave i nastave alternativnog predmeta u osnovnoj i srednjoj školi (Sl. glasnik RS broj 46/2001) se uređuje organizovanje i ostvarivanje verske nastave za tradicionalne crkve i verske zajednice kao fakultativnog predmeta.

PRAVO NA POTPUNO I NEPRISTRASNO INFORMISANJE

Okvirna konvencija u odredbi iz člana 9. obavezuje strane ugovornice da priznaju da pravo na slobodu izražavanja svakog pripadnika nacionalne manjine uključuje slobodu mišljenja, i primanja i prenošenja informacija i ideja na jeziku manjine bez mešanja javnih organa i bez obzira na granice. Strane ugovornice će u okviru svojih pravnih sistema osigurati da pripadnici nacionalnih manjina ne budu diskriminirani u svom pristupu sredstvima javnog informisanja i usvojiti odgovarajuće mere kako bi pripadnicima nacionalnih manjina olakšale pristup medijima, u cilju povećavanja tolerancije i omogućavanja kulturnog pluralizma.

Povelja u odredbi iz člana člana 29. kao osnovno propisuje da svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu da se govorom, pisanjem, slikom ili na bilo koji drugi način traže, primaju i šire obaveštenja i ideje. Pravo na slobodu izražavanja se može ograničiti zakonom, ako je to neophodno radi zaštite prava i ugleda drugih lica, očuvanja autoriteta i nepristrasnosti suda, nacionalne bezbednosti, javnog zdravlja i morala ili javne bezbednosti.) Odredba iz člana 52. Povelje pripadnicima nacionalnih manjina daje pravo na potpuno i nepristrasno informisanje na svom jeziku, uključujući pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu informacija i ideja i da osnivaju sopstvena sredstva javnog informisanja.

Zakon o manjinama u odredbi iz člana 17. garantuje pripadnicima nacionalnih manjina pravo na potpuno i nepristrasno obaveštenje na svom jeziku, uključujući pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu informacija i ideja putem štampe i drugih sredstava javnog obaveštavanja. Država će u programima radija i televizije javnog servisa obezbediti informativne, kulturne i obrazovne sadržaje na jeziku nacionalne manjine, a može da osniva i posebne radio i televizijske stanice koje bi emitovale programe na jezicima nacionalnih manjina. Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju i održavaju medije na svom jeziku.

Prema odredbi iz člana 5 Zakona o javnom informisanju (Sl. glasnik RS broj 43/2003) republika, autonomna pokrajina, odnosno lokalna samouprava obezbeđuju deo sredstava ili drugih uslova za rad javnih glasila na jezicima nacionalnih manjina i etničkih zajednica u cilju ostvarivanja prava

nacionalnih manjina i etničkih zajednica u informisanju na sopstvenom jeziku i negovanju sopstvene kulture i identiteta,

PRAVO NA UDRUŽIVANJE

Strane ugovornice će, prema odredbi iz člana 7. Okvirne konvencije obezbediti poštovanje prava svakog pripadnika nacionalne manjine na slobodu mirnog okupljanja, slobodu udruživanja, slobodu izražavanja i slobodu misli, uverenja i veroispovesti. Okvirna konvencija u odredbi iz stava 2 član 17. propisuje da se strane ugovornice obavezuju da ne ometaju pravo pripadnika nacionalnih manjina da učestvuju u aktivnostima nevladinih organizacija, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou.

Povelja u odredbi iz člana 53. daje pravo pripadnicima nacionalnih manjina na osnivanje prosvetnih i kulturnih organizacija i udruženja, čije je finansiranje dobrovoljno i ovim organizacijama se priznaje posebna uloga u ostvarenju prava pripadnika nacionalnih manjina.

Zakon o manjinama u odredbi iz člana 6. pripadnicima nacionalnih manjina daje pravo da slobodno zasnivaju i održavaju miroljubive odnose unutar Savezne Republike Jugoslavije i van njenih granica s licima koja zakonito borave u drugim državama, posebno sa onima sa kojima imaju zajednički etnički, kulturni, jezički i verski identitet ili zajedničko kulturno nasleđe, a država može predvideti olakšice u cilju ostvarivanja ovih prava. Odredba iz stava 2 član 12. istog zakona propisuje da u cilju očuvanja i razvoja nacionalne i etničke posebnosti, pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju posebne kulturne, umetničke i naučne ustanove, društva i udruženja u svim oblastima kulturnog i umetničkog života i da su oni samostalni u radu. Država će učestvovati u finansiranju tih društava i udruženja u skladu sa svojim mogućnostima, a data je i mogućnost osnivanja posebnih fondacija koje bi podsticale i podržavale ove ustanove, društva i udruženja.

SARADNJA SA SUNARODNICIMA U DRUGIM DRŽAVAMA

Odredba iz člana 54. Povelje daje pravo pripadnicima nacionalnih manjina da ostvaruju nesmetane veze i da sarađuju sa svojim sunarodnicima koji su van teritorije državne zajednice Srbija i Crna Gora.

Zakon o manjinama u odredbi iz člana 6. takođe propisuje da pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da slobodno zasnivaju i održavaju miroljubive odnose unutar Savezne Republike Jugoslavije i van njenih granica s licima koja zakonito borave u drugim državama, posebno sa

onima sa kojima imaju zajednički etnički, kulturni, jezički i verski identitet ili zajedničko kulturno nasleđe, a država može predvideti olakšice u cilju ostvarivanja ovog prava.

Odredba iz člana 18. Okvirne konvencije upućuje strane ugovornice da nastoje da, tamo gde je to potrebno, zaključe bilateralne i multilateralne sporazume sa drugim državama, posebno susednim državama, kako bi osigurale zaštitu pripadnika odnosnih nacionalnih manjina.

Državna zajednica Srbija i Crna Gora je do danas zaključila dva bilateralna sporazuma sa državama čije nacionalne manjine žive u Vojvodini. Prvi je Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Mađarske o zaštiti prava mađarske nacionalne manjine koja živi u Srbiji i Crnoj Gori i srpske nacionalne manjine koja živi u Republici Mađarskoj (Sl. List SCG – Međunarodni ugovori broj 14/2004). Zaključen je i Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Hrvatske o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori (Sl. List SCG – Međunarodni ugovori broj 3/2005).

RAZVIJANJE DUHA TOLERANCIJE

Odredba iz člana 6. Okvirne konvencije obavezuje strane ugovornice da podstiču duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i preduzimaju odgovarajuće mere za unapređenje uzajamnog poštovanja i razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na njihovoj teritoriji, bez obzira na etnički, kulturni, jezički ili verski identitet tih lica, a posebno u oblasti obrazovanja, kulture i masovnog informisanja.

Povelja u odredbi iz člana 56. propisuje da u oblasti obrazovanja, kulture i informisanja državna zajednica Srbija i Crna Gora i države članice podstiču duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i preduzimaju efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na njoj teritoriji, bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili verski identitet.

I Zakon o manjinama u odredbi iz člana 13. propisuje da plan i program rada u obrazovnim ustanovama i školama sa nastavom na srpskom jeziku, sa ciljem pospešivanja tolerancije prema nacionalnim manjinama, treba da sadrži gradivo koje sadrži saznanja o istoriji, kulturi i položaju nacionalnih manjina, te druge sadržaje koji pospešuju međusobnu toleranciju i suživot. Na teritorijama gde je jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi plan i program u obrazovnim ustanovama i školama sa srpskim nastavnim jezikom treba da sadrže mogućnost učenja jezika nacionalne manjine.

JEMSTVO STEČENIH PRAVA

Odredbom iz člana 9. Ustavne povelje propisano je da države članice uređuju, obezbeđuju i štite ljudska i manjinska prava i građanske slobode na svojoj teritoriji, a dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava, individualnih i kolektivnih, i građanskih sloboda se ne može smanjivati.

Sličnu odredbu sadrži i Povelja u članu 57. po kojoj se dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava, individualnih i kolektivnih, ne može se smanjivati. Ovom poveljom se ne ukidaju niti menjaju prava pripadnika nacionalnih manjina stečena propisima koji su se primenjivali do stupanja na snagu ove povelje, kao i prava stečena na osnovu međunarodnih ugovora kojima je Savezna Republika Jugoslavije pristupila.

ZAŠTITA I UKLANJANJE POSLEDICA KRŠENJA LJUDSKIH I MANJINSKIH PRAVA

Po odredbi iz člana 9. Povelje svako ima pravo na delotvornu sudsku zaštitu u slučaju da mu je povređeno ili uskraćeno neko ljudsko ili manjinsko pravo zajemčeno ovom poveljom, kao i pravo na uklanjanje posledica takvog kršenja. Svako ko smatra da mu je neko ljudsko ili manjinsko pravo zajemčeno ovom poveljom povređeno ili uskraćeno pojedinačnim aktom ili radnjom institucije državne zajednice, odnosno državnog organa države članice ili organizacije koja vrši javna ovlašćenja ima pravo da podnese žalbu Sudu Srbije i Crne Gore, ako nije obezbeđena druga pravna zaštita u državi članici, u skladu s Ustavnom poveljom. Odluke međunarodnih organa izvršavaju i troškove snose državna zajednica, odnosno države članice, u zavisnosti od toga da li je institucija državne zajednice, odnosno državni organ države članice ili organizacija koja vrši javna ovlašćenja povredila ili uskratila neko pravo zajemčeno međunarodnim ugovorom koji važi na teritoriji Srbije i Crne Gore.

Odredba iz člana 23 Zakona o manjinama propisuje da u cilju zaštite svojih prava, pripadnici nacionalnih manjina i nacionalni saveti nacionalnih manjina mogu podneti tužbu za naknadu štete nadležnom sudu.

U skladu sa odredbama Zakona o Saveznom ustavnom sudu, Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica i nacionalni saveti nacionalnih manjina su ovlašćeni da ulože ustavnu žalbu Saveznom ustavnom sudu u slučaju da procene da je došlo do povrede ustavnih prava i sloboda pripadnika nacionalne manjine, ili u slučaju da im se obrati pripadnik nacionalne manjine koji smatra da je povređen u svojim ustavnim pravima i slobodama.

Odredba iz člana 46 Ustavne povelje po pitanju zaštite ljudskih i manjinskih prava propisuje da sud Srbije i Crne Gore odlučuje o žalbama građana, kada im institucija Srbije i Crne Gore ugrozi prava ili slobode garantovane Ustavnom poveljom, ukoliko nije predviđen drugi postupak pravne

zaštite, odlučuje o usklađenosti ustava država članica s Ustavnom poveljom, odlučuje o usklađenosti zakona Srbije i Crne Gore s Ustavnom poveljom, odlučuje o usklađenosti zakona država članica sa zakonom Srbije i Crne Gore, odlučuje o zakonitosti konačnih upravnih akata institucija Srbije i Crne Gore i zauzima pravne stavove i mišljenja koji se odnose na ujednačavanje sudske prakse.

Zakon o sprovođenju Ustavne povelje predviđa da sud Srbije i Crne Gore preuzima nerešene predmete i spise Saveznog ustavnog suda i Saveznog suda za koje je po odredbi iz člana 12 Ustavne povelje, nadležan.

Odredbom iz člana 45 Ustavne povelje određena su ovlašćenja ministra za ljudska i manjinska prava koji prati ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava i s nadležnim organima država članica koordinira rad na sprovođenju i poštovanju međunarodnih konvencija o zaštiti ljudskih i manjinskih prava.

U ovom odeljku valja ukazati i na pojavu ombudsmana, prvo na nivou Pokrajine, a zatim i u opštinama Zrenjanin i Sombor.

Odlukom o pokrajinskom ombudsmanu (Sl. list APV broj 23/2002 i 5/2004) ustanovljen je pokrajinski ombudsman kao nezavisan i samostalan organ, koji se stara o zaštiti i unapređenju ljudskih prava i sloboda svakog lica zajemčenih Ustavnom poveljom, ustavom, potvrđenim i objavljenim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima, opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, zakonom i propisima Autonomne Pokrajine Vojvodine. Ombudsman posebno štiti ljudska prava i slobode od povreda učinjenih od strane pokrajinske i opštinske uprave, organizacija i javnih službi, koje vrše upravna i javna ovlašćenja, a čiji je osnivač Pokrajina ili opština. Prema odredbi iz člana 6. Odluke o pokrajinskom ombudsmanu pokrajinski ombudsman ima pet zamenika, od kojih se jedan bira za oblast prava nacionalnih manjina.

U Zrenjaninu je ombudsman za teritoriju te opštine započeo sa radom aprila meseca 2005. godine. Prema odredbi iz člana 4. Odluke o ombudsmanu (Sl. list opštine Zrenjanin broj 10/03) ombudsman ima dva zamenika. Jedan od zamenika mora biti pripadnik neke od nacionalnih manjina.

Ombudsman u Somboru je započeo sa radom u januaru ove godine.

ZAKLJUČAK

Iz ovog pregleda propisa kojim se uređuje oblast zaštite i unapređenja prava nacionalnih manjina se može konstatovati pomak na bolje, napor da se normativa približi rešenjima koja su opšte prihvaćena, ali i neusklađenost propisa koji se primenjuju.

Neusklađenost se može neutralisati pravilnom i doslednom primenom Ustavne povelje i Zakona za sprovođenje Ustavne povelje. Prema odredbi iz člana 20 Zakona za sprovođenje ustavne povelje savezni zakoni i drugi savezni propisi iz oblasti koje su prema Ustavnoj povelji u nadležnosti državne zajednice Srbija i Crna Gora primenjuju se kao pravni akti državne zajednice Srbija i Crna Gora, osim u delovima koji su u suprotnosti s odredbama Ustavne povelje. Povelja u odredbi iz stava 2 član 2 propisuje da se ljudska i manjinska prava zajemčena ovom poveljom neposredno primenjuju u skladu s Ustavnom poveljom državne zajednice Srbija i Crna Gora, a Ustavna povelja u odredbi iz člana 10 da se odredbe međunarodnih ugovora o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama koji važe na teritoriji Srbije i Crne Gore neposredno primenjuju. Tu je i odredba iz člana 7 Povelje po kojoj su ljudska i manjinska prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, kao i međunarodnim ugovorima koji važe u državnoj zajednici zajemčena ovom poveljom i neposredno se primenjuju. Ove odredbe daju valjan osnov, naravno ukoliko se dosledno primene, za prevazilaženje posledica neusklađenosti pravnih normi kojima je uređena oblast zaštite prava nacionalnih manjina.

Mada je pomak na bolje na planu unapređivanja zakonske regulative koja štiti manjinska prava nesporan, ceo niz momenata otežava njihovu primenu. Nekad se radi o pukom veoma raširenom nepoštovanju propisa, kao u slučaju onemogućavanja dobijanja ili korišćenja višejezičnih obrazaca, izvoda iz matičnih knjiga ili ličnih karti. Ponekad nije jasno ko su nosioci nekog prava, a koje instance su dužne da ga realizuju. Nekad su institucije predviđene u zakonskim rešenjima ili nepostojeće jer su ukinute (kao u slučaju pokrajinskog sekretara za unutrašnje poslove) ili su nepostojeće jer ne postoji politička volja da se formiraju (kao u slučaju Saveznog saveta, koji nije formiran ni tri godine po donošenju zakona o manjinama, mada je zakonodavac samome sebi dao rok od godinu dana za formiranje ovog tela), ili su slabe, formirane sa zakašnjenjem i izolovane od pravnih sistema država članica (kao u slučaju Suda Srbije i Crne Gore). Neizvesna sudbina državne zajednice posebno utiče na mogućnost primene pravnih rešenja, budući da se njihov najjači osnov nalazi u njenoj Ustavnoj povelji i u Zakonu za sprovođenje Ustavne povelje. Kada bi državna zajednica funkcionisala, manje je verovatno da bi se organi samouprava, kao u slučaju SO Šid u proleće 2005. godine, odlučili da olako ukinu, protivno nizu zakonskih rešenja, službenu upotrebu slovačkog i rusinskog jezika. (Ova odluka SO Šid ukinuta je posle intervencije pokrajinskih sekretarijata za lokalnu samoupravu i za propise, upravu i nacionalne manjine.)

Zakoni ne samo što se ne primenjuju, nego se ponekad nalaze u koliziji, na šta je već bilo upozoreno. Tako Zakon o lokalnoj samoupravi ne dozvoljava upotrebu nacionalnih simbola, nego samo državnih znamenja i znamenja lokalnih samouprava, što je u direktnoj opreci sa odredbom iz čl. 52. Povelje i čl. 16 Zakona o zaštiti manjina.

Nekada se do sprovođenja zakonskih rešenja dolazi sudskim odlukama (kao u slučaju prava etničkih Mađara da Srbobran nazivaju tradicionalnim imenom Sentamaš, potvrđenog presudom Okružnog suda u Novom Sadu iz sredine avgusta 2005. godine).¹³

Već je bilo upozoreno na koliziju između Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma (prema čijoj odredbi se geografski nazivi i vlastita imena sadržana u javnim natpisima ne mogu se zamenjivati drugim nazivima odnosno imenima, što praktično znači da se zvanični geografski nazivi i lična imena sadržani u javnim natpisima na srpskom jeziku ne smeju zameniti tradicionalnim nazivima i imenima iz manjinskog jezika, nego je dozvoljena samo upotreba ortografije manjinskih jezika) i odredbi Okvirne konvencije i člana 5. Zakona o manjinama.

Nesklad i neizgrađenost pravne regulative ponekad zahtevaju "arbitražu" izvršne grane vlasti. Kada je u opštini Zrenjanin 2005. formiran savet za međunacionalne odnose, jedno mesto u njemu određeno je za predstavnika etničkih Jugoslovena, s obzirom na njihov udeo u stanovništvu Opštine. Pošto pripadnici ove manjine nisu formirali organe svoje nacionalne zajednice, zatraženo je mišljenje Saveznog ministarstva za ljudska i manjinska prava o načinu izbora jugoslovenskog predstavnika u opštinskom Savetu. Ni posle više nedelja traženo mišljenje nije stiglo iz Beograda. Tako je treća po brojnosti nacionalna zajednica u ovoj opštini do daljeg ostala bez svog predstavnika u Savetu.

Kada je reč o posledicama primene pravnih propisa za čije su sprovođenje prema Zakonu o manjinama nadležni nacionalni saveti birani po sistemu elektorata, jasno su uočljive ne samo unutar-etničke tenzije, nego je ovo pitanje problematizovano i na stručnim skupovima u organizaciji Centra za multikulturalnost u Novom Sadu i Građanskih inicijativa u Beogradu u prvoj polovini 2005. godine. S druge strane, alternativa prema kojoj bi pripadnici nacionalnih zajednica neposredno birali nacionalne savete već godinama nailazi na protivljenje izvršne vlasti na nivou prvo Savezne vlade SRJ, a potom Saveta ministara državne zajednice, koja upozorava da bi etnički selektivni izborni spiskovi mogli da vode u segregaciju manjina. Treba reći i da jedna odredba iz člana 5. Zakona o manjinama zabranjuje svaku registraciju pripadnika nacionalnih manjina koja ih protivno njihovoj volji obavezuje da se izjasne o svojoj nacionalnoj pripadnosti. Treba i ovde podsetiti na ranije navedenu odredbu iz člana 18. Zakona o zaštiti podataka o ličnosti koja propisuje da se lični podaci o nacionalnoj pripadnosti mogu prikupljati, obrađivati i davati na korišćenje samo uz pismenu saglasnost građanina.

¹³ Ovakve pojave i pored oprečnog ishoda neodoljivo podsećaju na neke slučajeve iz Češke od pre nekoliko godina, kada je vrhovni sud ove zemlje poništavao rešenja izvršne državne vlasti dajući za pravo lokalnim vlastima u gradovima Plzen i Usti na Labi da izvrše prostornu i fizičku segregaciju romskog stanovništva, protivnu svim međunarodnim standardima i obzirima čovečnosti. U Češkoj je problem »rešen« izgradnjom novih kvartova za Rome u pomenutim gradovima pod pritiskom međunarodnih institucija. U slučaju Sentamaša novosadski okružni sud presudio je u smislu primene odluka pokrajinskih organa uprave (i drugih domaćih i međunarodnih regula – Ustavne povelje, Zakona o manjinama, Okvirne konvencije) protiv odbijanja srbobranske opštine da dozvoli upotrebu tradicionalnog mađarskog naziva za ovu varošicu.

Sudovi se ponekad ponašaju nedosledno. Ustavni sud Srbije je krajem proleća 2005. godine naložio SO Zrenjanin da poštuje čl. 8 Ustava Republike Srbije i da ukloni latinično pismo kao jedno od pisama u službenoj upotrebi (osim za pripadnike manjina). Skupština je sprovela odluku Ustavnog suda uz jedan (od 67 odbornika) glas protiv i nekoliko uzdržanih. S druge strane, opšta je pojava da se sam naziv jezika koji je u službenoj upotrebi u Republici Srbiji prema njenom važećem Ustavu menja prema nahođenju različitih organa uprave i samouprava.

Zakonodavni pokušaj da se poveća učešće pripadnika nacionalnih zajednica u političkom životu preko izmena Zakona o izboru narodnih poslanika, kojim je političkim strankama i koalicijama stranaka nacionalnih manjina omogućeno da učestvuju u raspodeli mandata u Narodnoj skupštini Republike Srbije i kad su dobile manje od 5% glasova od ukupnog broja birača koji su glasali ima smisla kada se radi o pripadnicima dveju "velikih manjina", ali ne i svih onih manjih, budući da je i po ovim rešenjima potrebno po 17-18 000 birača za prelazak novog realnog cenzusa. Osim toga, ovo rešenje je jedno od onih koja favorizuju dominaciju i praktični monopol jedne političke partije, odnosno jednog centra moći, u okviru nacionalnih zajednica.

Neka od najavljenih zakonskih rešenja mogu da ugroze ostvarivanje određenih prava pripadnika manjinskih zajednica, ukoliko budu usvojena u obliku u kojem su prisutna u javnosti u fazi javne rasprave. Ovo važi za preuzimanje niza ovlašćenja pokajinskog ombudsmana od strane njegovog budućeg republičkog pandana, za očekivan izmene u propisima koji regulišu osnivačka prava nad medijima i ovlašćenja vojvođanskog člana republičkog Saveta za radio-difuziju i za neka rešenja vezana za zakonsko regulisanje verskih prava koja su se pojavila u javnosti.

Uza sve rečeno, valja imati u vidu da je pravni haos koji uređuje pitanje zaštite manjinskih prava samo deo institucionalne nesređenosti jednog društva koje se nalazi u procesu dubokog preobražaja, opterećeno pri tom teškim nasleđem sasvim nedavne prošlosti. Pravni sistem nesumnjivo uživa jednu meru institucionalne i funkcionalne autonomije u okviru društva, ali je on ne manje izvesno takođe i deo društva koji izražava i neke opštije probleme i makar i privremena razvojna ograničenja.

NEKE KARAKTERISTIKE OPŠTINE SOMBOR

Somborska opština obuhvata površinu od 1178 km². U njoj, prema poslednjem popisu stanovništva iz 2002. godine, živi ukupno 97.263 građana. Najveći broj stanovnika, odnosno nešto preko polovine ukupnog stanovništva Opštine, živi u samom gradu Somboru. Opština se sastoji od grada i 15 sela.

U opštini Sombor žive pripadnici 21 nacionalnosti. Srpska etnička većina zauzima oko 61% stanovništva, a u brojnije nacionalne zajednice ulaze još mađarska (nepunih 13%), hrvatska (preko 8%), jugoslovenska (oko 5%) i bunjevačka etnička grupa (nešto ispod 3% u ukupnom stanovništvu Opštine.

U selu Bački Breg etničku većinu čine Hrvati, a u Bačkom Monoštoru hrvatski Šokci. Etničku većinu u Bezdanu, Doroslovu; Telečkoj i Svetozar Miletiću čine Mađari.

Opštinski bužet Sombora za 2005. godinu iznosi 834.367.210. Prosečna zarada po zaposlenom u opštini Sombor u junu 2005. godine iznosi 25.503 dinara.¹⁴

Prema podacima sa web sajta Stalne konferencije saveza gradova i opština, u somborskoj metalnoj industriji sada prednjači fabrika akumulatora "Sombor"; značajna je i industrija obuće sa "Borelijem", proizvodnja tekstilne i kožne galanterije, prerada drveta, kao i brodogradnja i građevinarstvo. Na istom mestu se naglašava da su krupno i sitno uslužno zanatstvo danas u značajnoj ekspanziji u privatnom sektoru. U okviru prehrambene industrije dobro posluju uljara "Sunce", fabrika za preradu mleka i mlečnih proizvoda "Somboled" i "Seme-Sombor".

U opštini postoji 21 osnovna škola, od toga 7 u gradu,¹⁵ a 14 u naseljenim mestima, kao i 6 srednjih škola (medicinska, ekonomska, poljoprivredno-prehrambena, Gimnazija "Veljko Petrović", srednja tehnička, srednja škola "Sveti Sava) i Učiteljski fakultet.

U Opštini rade četiri javna preduzeća.

Predsednik opštine Sombor je član Demokratske stranke. Iako nije potpisan koalicioni sporazum, odborničku većinu u skupštini opštine Sombor čine: Srpska radikalna stranka, Demokratska stranka Srbije, G17 plus, Koalicija "Zajedno - Miodrag Sekulić - SPO- NDS" i Koalicija DZVM-LSV "Korak napred". Tri odbornika sa liste SVM nisu u skupštinskoj većini. Raspodela prestižnih mesta pokazuje prezastupljenost pripadnika većinske nacije: u opštinskom tužilaštvu mesta tužioca i njegovih zamenika zauzimaju četvoro etničkih Srba i jedan Mađar. U okružnom tužilaštvu su tužilac i četvoro njegovih zamenika etnički Srbi. Treba imati u vidu i da su u organima samouprave u Somboru, od šezdeset jednog odbornika, šest Hrvati, četiri Mađara, jedan Bunjevac i još sedam pripadnika nacionalnih zajednica ili nacionalno neopredeljenih, da je u Opštinskom veću od 12 članova (uključujući i one koji su to po funkciji) jedan etnički Hrvat (ukupno su u Veću 4 pripadnika manjina i 8 etničkih Srba). Predsednik opštine, zamenik predsednika opštine i predsednik Skupštine opštine su Srbi, dok je zamenica predsednika Skupštine opštine Mađarica. U Skupštini opštine Sombor dva mesta pripadaju etničkim Hrvatima koji predstavljaju političku

¹⁴ Prosečna zarada u Republici Srbiji je prema podacima Republičkog zavoda za statistiku u isto vreme iznosila 25503 dinara. Sve navedene brojeke predstavljaju bruto iznose zarada. Poznato je da je povraćaj sredstava u opštine u Srbiji 40%, prema zakonu objavljenom u "Službenom glasniku Republike Srbije" br. 135/2004 od 21.12.2004.

¹⁵ Sam grad je sedište Zapadno-Bačkog okruga.

organizaciju ove nacionalne zajednice i koji su izašli na izbore u koaliciji sa Demokratskom strankom i Savezom vojvođanskih Mađara. Šteta je što u skupštinskom Odboru za prosvetu, kulturu i sport, posebno relevantnom za temu ovog projekta,¹⁶ nema nikoga od predstavnika manjinskih zajednica. Probleme javnog zastupanja interesa pripadnika različitih grupa na području opštine Sombor otežavaju problemi unutar nacionalnih zajednica (prema različitim iskazima, zbog unutrašnjih hrvatskih, bunjevačkih i mađarskih nesuglasica oko kandidata za članove nije formiran opštinski Savet za međunacionalne odnose)¹⁷.

Opština je usvojila etički kodeks ponasanja; u Skupštini opštine odnedavno radi opštinski ombudsman.

Odsustvo poklapanja stranačke strukture predstavnika "izvršne i zakonodavne vlasti" u Opštini stvara trajno nestabilnu političku situaciju. Ovakvo stanje može ali ne mora da bude plodno tle za odvijanje različitih procesa koji su u vezi sa osnovnom temom projekta. U tom smislu je ova Opština zanimljiva i kao primer nekih mogućih ishoda primene najnovijih rešenja vezanih za lokalnu samoupravu i za izbor njenih čellnika.

Sombor je, uz Novi Sad, prednjačio u broju etničkih incidenata u vreme nemira marta 2004. godine.¹⁸ Stanje etničkih odnosa se, prema gotovo opštem mišljenju sagovornika, приметно popravilo u 2005. godini u odnosu na prethodnu. Pogledi građana ispitanih standardizovanim upitnikom u vezi sa stanjem etničkih odnosa u Opštini biće opširnije prikazani u odeljku pod naslovom »Pogledi na činioce koji utiču na politiku upravljanja multietničkom zajednicom«, a pogledi nekih informanata u zaključnom odeljku. Ovde će sasvim sažeto, radi uvođenja u opšti kontekst pitanja kojima se bavi ova sveska, a i da bi se istakle neke specifičnosti sredine, biti navedeni neki od odgovora na pitanje kojim se tražilo obrazloženje ocene stanja međunacionalnih odnosa u ovoj opštini: (bez znakova navoda) zbog korišćenja maternjeg jezika, pogledajte natpise

¹⁶ Prema dokumentima SO Sombor, Odbor za obrazovanje, prosvetu i kulturu SO Sombor razmatra pitanja koja se tiču obrazovanja u okviru izvornog delokruga lokalne samouprave, pitanja i predloge koji se tiču razvoja i unapređenja kulture, kao i pitanja prosvete u delokrugu lokalne samouprave, i predlaže Skupštini donošenje odgovarajućih odluka iz njene nadležnosti. Odbor ima predsednika i 8 članova, od kojih Skupština bira predsednika i 5 članova iz redova odbornika, a preostala 3 člana iz reda građana.

Stručne i administrativne poslove za potrebe Odbora za obrazovanje, prosvetu i kulturu vrši nadležna organizaciona jedinica Opštinske uprave.

¹⁷ Prema dokumentima Skupštine opštine Sombor, Savet za međunacionalne odnose razmatra pitanja i predloge odluka i akata koji se odnose na ostvarivanje međunacionalnih odnosa, ostvarivanje prava na obrazovanje, kulturu, informisanje i druga prava građana pripadnika nacionalnih manjina i etničkih zajednica u opštini; daje prethodno mišljenje Skupštini opštine na predlog svih odluka koje se tiču prava nacionalnih i etničkih zajednica a koje je Skupština dužna da dostavi Savetu pre donošenja; pokreće pred Ustavnim sudom postupak za ocenu ustavnosti i zakonitosti odluke ili drugog opšteg akta Skupštine opštine ako smatra da su u njima neposredno povređena prava nacionalnih i etničkih zajednica; pokreće postupak za ocenu saglasnosti odluke ili drugog opšteg akta Skupštine sa Statutom opštine. Savet ima predsednika i dva člana koji se biraju iz reda odbornika. Članovi Saveta su i predstavnici nacionalnih zajednica koje imaju više od 1% učešća u ukupnom stanovništvu opštine, a takvih članova ima 4. Stručne i administrativne poslove za potrebe Saveta za međunacionalne odnose vrši nadležna organizaciona jedinica Opštinske uprave.

¹⁸ Prema policijskim podacima u ovoj opštini je bilo 14 incidenata između 17. i 23. marta 2004. godine, u vreme nemira izazvanih progonom etničkih Srba na području AP Kosovo i Metohija.

na zgradama, jer još uvek nemaju sve grupe iste mogućnosti, po mojoj proceni najveći problem predstavljaju izbegla lica koja nisu krila da su došli sa namerom da se usele u mađarske kuće, pošto su im to obećali!!! znači politika je uticala na međuljudske odnose. Samo pametni bezdanski Srbi i Mađari nisu dozvolili to, mada je bilo nekoliko negativnih primera, incidenata. (...) Po mom mišljenju kada bi se rešila ta država i imali jaču ekonomiju, bolji standard, niko se ne bi bavio nacionalnim pitanjima, možda samo ti "najradikalniji"....., tu živim i drugu državu nemam, imam sopstvena iskustva s time, jer se istina ne može sakriti, a povremeni izlivi besa i mržnje se još uvek pojavljuju, zato što većina ljude karakteriše po njihovoj nacionalnosti a ne njihovom vrednostima, jer se poboljšalo u odnosu na 1990. -1998. godinu, pojedinci šire nacionalnu mržnju u pripitom stanju postaju i nasilni, jer se ponekad dešavaju međunacionalni incidenti, itd.

Primetno je da su ovi odgovori otvoreniji nego što je slučaj sa ispitivanjima pogleda građana na inter-etničke odnose u većini drugih opština.¹⁹ To će se još jasnije videti kada pogledi građana ispitanih standardizovanim upitnikom budu prikazivani u maločas pomenutom odeljku. Ova otvorenost je ne samo posledica spleta lokalnih okolnosti nego i stvarna šansa za otvoren i potencijalno koristan dijalog različitih javnih činilaca u somborskoj opštini. Takvi dijalozi se istovremeno usredsređuju na različite navodne ili u stvarnosti zaista prisutne oblike etničkog takmičenja i izražavaju različite predstave o njima koje postoje u svesti stanovništva lokalne zajednice. Ove predstave, nezavisno od svoje osnovanosti, imaju karakter činilaca koji usmeravaju stvarno društveno ponašanje individualnih i kolektivnih aktera. Dva područja na kojima se u svim multietničkim sredinama etničko takmičenje posebno jasno ispoljava (nezavisno od toga da li su predstave o njemu saobražene stvarnosti ili u većoj ili manjoj meri iskrivljene) odnose se na raspodelu resursa na planu zapošljavanja i na polju mogućnosti zauzimanja rukovodećih položaja. Upitani da li postoji etnički osnov eventualnih razlika u pogledu mogućnosti zapošljavanja i u čemu se ta razlika sastoji, građani ispitani standardizovanim upitnikom dali su i sledeće odgovore: (bez znakova navoda) svi se teško zapošljavaju, ali čini mi se Hrvati posebno, ako i rade onda su to slabo plaćeni poslovi, oni koji nisu Srbi lakše dobijaju posao, u jednu javnu službu nisam mogla da konkuršem jer nisam poznavala jezik nacionalne manjine (mađarski – prim. CDCD), zbog toga smatram da im na tom polju prava nisu ugrožena, još uvek postoji, ali u manjoj meri nego pre 2000.godine, u principu nema razlike, ali postoje pojedini slučajevi da neko ima prednost ili nedostatak zbog pripadnosti, da, razlika postoji, ne možete se zaposliti u SUP-u ako niste Srbin ili

¹⁹ Neposredno pre izvođenja ovog istraživanja Centar za razvoj civilnog društva obavljao je monitoring etničkih odnosa u opštinama Mali Idoš, Senta i Kanjiža u okviru projekta rađenog uz podršku Balkan Trust for Democracy, a uporedo sa istraživanjem čiji se rezultati vezani za somborsku opštinu sada prikazuju rađen je monitoring etničkih odnosa (isprva) u devet opština u Vojvodini, u okviru projekta podržanog od Komisije za demokratiju ambasade SAD u Beogradu. Kasnije je povećan broj opština u kojima je rađen monitoring. Postoji, dakle, širok i pouzdan sinhroni uporedni okvir za ocenjivanje stanja inter-etničkih odnosa u lokalnim zajednicama u Vojvodini. Dijahroni okvir pružaju ranija istraživanja, od kojih su neka objavljena na web sajtu www.cdcs.org.yu.

Crnogorac, pogledajte: policija, carina, vojska, sudstvo, pojedine (hrvatske, mađarske) nemaju pristup, da, nebitna stručna sprema, prioriteta su: izbegla lica, Srbi, ostali, Mađari, Cigani, jako malo pozitivnih primera, na žalost, da, uobičajene primitivne predrasude velike većine, danas manje nego pre, ali još uvek ima, desi se da pripadnik nacionalne manjine ne prođe i to dosta puta, Romi teško dolaze do posla, teško se Hrvati zapošljavaju, prednost zbog veza imaju drugi, jer malo ima rukovodećih ljudi, pripadnika nacionalnih manjina, itd.

Iz nekih od navedenih odgovora vidi se da i među nekim ispitanicima postoji uverenje o povezanosti dva područja raspodele resursa, naime, mogućnosti zapošljavanja i mogućnosti zauzimanja rukovodećih položaja. To znači da sistem patronaže i neformalnih veza između patrona i klijenata (koji u manjoj ili većoj meri postoji svuda i koji u nekoj lokalnoj zajednici može biti zasnovan na stranačkom, etničkom, zavičajnom ili nekom četvrtom osnovu) funkcioniše i u svesti nekih građana, (kao što u svakoj složenoj zajednici bar donekle mora funkcionisati i u stvarnosti). Upitani "šta mislite, da li u Vašoj opštini postoji razlika između pripadnika pojedinih nacionalnih zajednica u pogledu mogućnosti zauzimanja rukovodećih položaja i u čemu se ta razlika sastoji?«, građani opštine Sombor ispitani standardizovanim upitnikom dali su, između ostalih, i sledeće odgovore: (bez znakova navoda) položaji se zauzimaju po partijskoj liniji a ne po nacionalnoj, nije moguće Hrvatima doći na rukovodeće mesto, umetnost je za Hrvate doći do rukovodećeg položaja, sastoji se u tome da je mnogo češće na rukovodećem položaju pripadnik većine nego što ih procentualno u odnosu na manjine ima, da, skoro je nemoguće doći na rukovodeći položaj, a da se ne radi o nekom "ključu", na rukovodećim mestima nema Hrvata, Mađara skoro nema, ni u Somboru, ni u Bezdanu, prioriteta su izbegla lica, Srbi, neke nacionalne zajednice se vode kao neprijatelji države, velika razlika. Hrvata uglavnom nema na rukovodećim mestima prednost imaju pripadnici vodeće nacije, da, "nisu poverljivi", da, nema baš rukovodioca moje nacije, razlika proizilazi iz realne razlike u broju glasača određene nacionalne pripadnosti, nacionalne manjine teško dobijaju te položaje i to zbog političkih lobija, itd. Vidljivo je da bar neki među sagovornicima prepoznaju umreženost stranačkog, nacionalnog i aspekta neformalnih veza unutar lokalne zajednice na planu raspodele resursa. Treba posebno naglasiti da prikazani odgovori nikoliko ne moraju da potpuno (a načelno posmatrano, ni delimično) korespondiraju sa stvarnošću na planu raspodele resursa o kojima je reč.²⁰ S druge strane, oni su navedeni upravo stoga što se ova lokalna zajednica, kao što je već rečeno, uveliko razlikuje od većine drugih u Vojvodini po spremnosti sagovornika da sa neuobičajeno malom merom konformizma iznose svoje poglede na međunacionalne odnose, pri čemu je na ovom mestu manje važno koliko su ovi pogledi osnovani. Može se izneti više pretpostavki o razlozima ove otvorenosti. Ona je možda delom posledica

²⁰ Ovo pitanje će opširnije biti razmotreno u zaključnom odeljku ove sveske.

smirivanja međunacionalnih incidenata u neposredno prethodećem razdoblju. Možda joj pogoduje partijska struktura stranačke većine na lokalnu u kojoj su, između ostalih, i Srpska radikalna stranka i jedna mađarska stranka (DZVM) i Liga socijal-demokrata Vojvodine. Možda se radi o samoj nacionalnoj strukturi stanovništva opštine Sombor, koju karakteriše prisustvo ne samo etničke većine nego i nekoliko udelom u stanovništvu ne beznačajnih manjina (što je, uostalom, i bio jedan od razloga koji je opredelio izbor ove opštine kao jedne od tri koje su obuhvaćene ovim projektom). U svakom slučaju, opština Sombor ima pretpostavke za otvoreni javni dijalog više nego velika većina drugih lokalnih zajednica u Vojvodini; ona čak ima i tradiciju iznošenja i obrazlaganja međusobno različitih pa i oprečnih mišljenja. Ovo je velika prednost za plodonosan dijalog na planu razvijanja i primene politika upravljanja multietničkom zajednicom.²¹

Dva su pitanja posebno specifična za opštinu o kojoj je reč. Prvo od njih je pitanje integracije etničkih Roma. Prema popisnim podacima, u somborskoj opštini živi 415 Roma. Prema pisanju lista "Danas"²², u somborskoj opštini, prema nezvaničnim procenama, ima oko 3.000 Roma, od kojih mnogi kriju nacionalni identitet. Izvori za drugi podatak bili su g. Nebojša Vladislavljević, predsednik Skupštine Foruma NVO Roma u Somboru i g. Milan Nikolić, predsednik Upravnog odbora ove NVO. Prema njihovim rečima, identitet se krije još od Drugog svetskog rata, kada su Romi masovno stradali, kasnije se sa većim izgledima moglo konkurisati za radno mesto ako se prikrije nacionalna pripadnost. Naveli su takođe da sedam nevladinih organizacija Roma ima oko hiljadu članova, čime se takođe demantuje zvaničan statistički podatak. Prema njihovim rečima, životna egzistencija Roma iz somborske opštine najčešće se obezbeđuje muzikom, svirkom i "sivom ekonomijom". Romi (pre)prodaju sve i svašta, od perja, starog gvožđa, neki su velemajestori za restauraciju i prodaju starog nameštaja. Mali broj Roma u svom vlasništvu ima poljoprivredno zemljište, ali ih mnogo za život zarađuje u sezonama poljoprivrednih radova. Trguju voćem, konjima, izrađuju i prodaju korita, kao i druge predmete od drveta, nude i ribu, trsku. Prema iskazima pomenutih aktivista, koje prenosi list "Danas", "značajan je i podatak da je poslednjih nekoliko godina oko 150 pripadnika romske zajednice završilo srednju školu, a da ih je 16 na fakultetima. "Drugim rečima, mi se u ovoj, našoj sredini, ne osećamo građanima drugog reda, nema diskriminacije, a pojedinačni ekscesi se dešavaju. Recimo, 'pukne priča' da dete neće da sedi u istoj klupi sa malim Romom. Ali, u toj klupi neće da sedi ni drugo romsko dete, jer ono prvo ima vaške. Ili, pripadnik naše nacionalne manjine, posle privođenja u policiju, požalio se da je dobio šamar-dva više samo zato što je Rom. U obrazovanju, zdravstvu, takođe nema diskriminacije. Navešću suprotan primer - oboleloj romskoj deci pomogla je Mesna zajednica, poljoprivredno preduzeće, mnogi građani. (...) Istaći ću i podatak

²¹ Kao što se moglo videti, Skupština opštine Sombor stvorila je neke vrlo važne institucionalne pretpostavke za vođenje plodnosne javne rasprave, kao što su ustanova opštinskog ombudsmana i Savet za međunacionalne odnose.

²² Od 25. jula 2005. godine. Delovi autorskog teksta g. Đura Kukića daju se bez znakova navoda.

da živimo u raznim delovima grada, da u opštini ima samo jedno romsko naselje, u Bačkom Monoštoru, ali nema ni slova o getoizaciji, nego je ono prava turistička atrakcija. Bitan je i podatak da nije ni mali broj mešoviti brakova.” Prema ovim iskazima, odnos prema romskoj nacionalnoj manjini poboljšan je posle 2000. godine, formiran je Romski nacionalni savet, “a mi u somborskoj opštini imamo zastupnika za nacionalne manjine”.²³ Dva člana romske zajednice dobila su kredit od Fonda za razvoj APV, četvorica konkurišu za sredstva za samozapošljavanje.

Drugo specifično pitanje vezano je za odnos međusobni ustanova i organizacija hrvatske i bunjevačke nacionalne zajednice. Prema pisanju štampe,²⁴ odsustvo elemenata pozitivne diskriminacije pripadnika nacionalnih zajednica na pokrajinskim i lokalnim izborima 2004. godine dovelo je do toga da su etnički Hrvati u Subotici osvojili 45 odborničkih mesta, u Somboru dva, a u opštini Apatin jedno. Jedan pokrajinski poslanik DSHV ušao je na listi “DS - Boris Tadić” u Skupštinu AP Vojvodine. Štampa navodi da je tokom jula 2005. godine u opštinama Subotica i Sombor došlo do izrazitih etničkih tenzija između pripadnika hrvatske i bunjevačke nacionalne zajednice. Više bunjevačkih institucija je u pismu Vladi Srbije zatražilo da se ona zvanično odredi i pravno definiše status ove zajednice u Republici Srbiji i Zajednici SCG. Prema rečima njihovih predstavnika, razlog za ovu inicijativu leži u napadima i ugrožavanju svih ljudskih i manjinskih prava bunjevačke nacionalne zajednice, navodi se u zahtevu. «Napominjemo da se sve to dešava u Republici Srbiji, o čemu je u celosti upoznata Vlada Srbije sa nadležnim ministarstvima pravde i unutrašnjih poslova. Vrhunac je bio 6.juli 2005, kada je u Subotici na proslavi godišnje skupštine Demokratskog saveza Hrvata Vojvodine, uz prisustvo predsednika Republike Srbije Borisa Tadića, predsednika Republike Hrvatske Stjepana Mesića, predsednika Izvršnog veća Vojvodine Bojana Pajtića, predsednika opštine Subotica Geze Kučere, predsednika skupštine opštine Subotica S.Vučinića i predsednika koalicionih partnera DSHV-a u poslednjih 15 godina, SVM J. Kase i LSV N. Čanka predsednik DSHV-a i aktuelni zamenik predsednika Opštine Petar Kuntić, u svom obraćanju skupu, izvršio krivično delo iz člana 134. Krivičnog Zakona SRJ-izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti. Tom prilikom optužio je nas Bunjevce i Republiku Srbiju da vrši veštačku podelu Hrvata na Hrvate i Bunjevce, a u cilju asimilacije Hrvata u Bunjevce»-stoji u tekstu koji je upućen Vladi. Zahtev su potpisali Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine, Bunjevački kulturni centar Bajmok, Bunjevačka stranka, KUD “Bunjevka”, Bunjevačka Matica, Udruženje građana “Bunjevačko kolo” Sombor, Bunjevački kulturni centar

²³ U somborskoj opštini postoji sedam nevladinih organizacija Roma - u Bačkom Monoštoru "Beli golub" i KUD "Rumunka", u Bezdanu Udruženje izgnanih i prognanih Roma, u Doroslovu "Sigo ando the", a u gradu "Romano kter", "Bahtale Roma" i Kulturno-prosvetno društvo Roma.

²⁴ “Hrvatska riječ” i drugi medijski izvori.

Subotica, Bunjevački kulturni centar Tavankut, KUD "Lemeš" Svetozar Miletić i Bunjevačka grana Čonoplja.

U svom odgovoru od 24. jula predsedništvo Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini saopštilo je da DSHV smatra da je podela među bunjevačkim Hrvatima nastala u Miloševićevo vreme da bi se razbio hrvatski korpus u Vojvodini, i izjavilo da to stanovište neće menjati, uprkos pretnji kaznenim postupkom prema g. Kuntiću.

Istog dana je Demokratski savez Hrvata u Vojvodini reagovao i na izbor sudija i javnih tužilaca, u Subotici i u Novom Sadu, koji je, po njihovoj oceni, još jednom pokazao da je za imenovanje osoba u pravosudne organe najmanje važna stručnost. Bez obzira na to što je etnički centar vojvođanskih Hrvata i deklariranih etničkih Bunjevaca Subotica, a ne Sombor, čini se, prema različitim mišljenjima dobijenim kroz razgovor, da se pitanje očuvanja etničkog identiteta onih grupacija južnoslovenskog stanovništva koje su (većinom) rimokatoličke veroispovesti rešava u Somboru, a ne u Subotici. Ovo je još jedan razlog koji potvrđuje opravdanost izbora somborske opštine kao jedne od tri u kojima se implementira projekt kojeg realizuje Fond za otvoreno društvo u saradnji sa Centrom za regionalizam.

Problemi vezani za upravljanje multietničkom zajednicom na primeru opštine Sombor detaljnije će biti razmotreni kroz prikaz i analizu pojedinih oblasti vezanih za ostvarivanje kolektivnih prava.

OBRAZOVANJE

Sombor je najveći obrazovni centar Zapadne Bačke. Već je navedeno da u samom gradu postoji 7 osnovnih škola, a u naseljenim mestima još 14, i da Sombor takođe ima 6 srednjih škola i Učiteljski fakultet. Nastava se odvija na srpskom i mađarskom jeziku.

Etnički Mađari ne samo što čine čine najbrojniju manjinsku zajednicu u somborskoj opštini, nego oni osim brojnosti (pri čemu je njihovih udeo u stanovništvu Opštine za jedanaest godina između poslednja dva popisa opao za 3 procenta) poseduju i višedecenijsko iskustvo u institucionalnom rešavanju obrazovnih potreba (za razliku od na primer Hrvata). Mađarska zajednica preko najvećeg broja svojih kontaktiranih pripadnika izražava delimično zadovoljstvo u pogledu mogućnosti kvalitetnog obrazovanja na maternjem jeziku. Pozitivnim se ocenjuje, pre svega, spremnost republičkog Ministarstva prosvete da dozvoli otvaranje odeljenja na mađarskom jeziku i kada nije ispunjen zakonom propisani minimum od 15 učenika. ("Što se tiče mađarskog jezika, i to je dosta dobro rešeno, znači u onim naseljenim mestima gde imamo Mađare, tamo postoji i osnovna škola, tamo su razredi negde i sa 5-6 učenika, ali ipak Ministarstvo svake godine dozvoljava da se otvori odeljenje."); "Kad sam počeo, pre 35 godina, imali smo paralelno dva odeljenja na mađarskom, a

sad ih ima po 5-6 u odeljenju.”; “U osnovnoj školi u Somboru uvek ima od 5 do 8 đaka prvaka na mađarskom jeziku.”; “Ja mislim da što se toga tiče možemo biti zadovoljni, kadrovski je grad dovoljno obuhvaćen, sela manje ali čak je i Ministarstvo dozvolilo da se otvore odeljenja koja imaju manje od 15 učenika.”)

Ove školske godine (2005/2006) evidentirano je 743 đaka prvaka u gradskim i seoskim osnovnim školama, a od tog broja će 52 učenika pohađati nastavu na maternjem, mađarskom jeziku.

Nastava na mađarskom jeziku organizovana je u jednoj osnovnoj školi u centru grada. Primetno je osipanje broja upisanih učenika tokom poslednjih decenija, što je rezultat kako demografskih kretanja unutar ove zajednice tako i nedovoljne spremnosti države da sistemom pozitivne diskriminacije razreši eventualne probleme organizacione prirode. (“U Somboru imamo samo jednu školu, što se tiče osnovnog obrazovanja, i tu imamo malo đaka. Nekad se roditelji opredele, da dete ne bi puno moralo da pešači, da ga upišu u srpsko odeljenje jer jedino ‘Bratstvo i jedinstvo’ tu u centru ima odeljenje na mađarskom jeziku.”; “Pa obrazovanje ima problema zato što ima malo profesora i ima malo đaka, što je došlo ovih zadnjih 15 godina. Nekada je bilo 2-3 razreda u osnovnoj školi u generaciji a sada malo ima dece, puno su ljudi otišli za ovih 15 godina, puno ima mešovitih brakova tako da se tu malo gubimo, ali držimo se.”; “Ono što je u Somboru ponuđeno, što se obrazovanja na mađarskom jeziku tiče – to je dobro. Tu postoji drugi problem. Nestanak dece i roditelja zainteresovanih za obrazovanje na mađarskom jeziku.”; “U mestima koja su do 1990. godine bila skoro i isključivo mađarskog življa, dospeli smo za ovih petnaestak godina dotle da u nekim mestima ima po jedno ili dvoje dece koja će krenuti u prvi razred. Znači, ima kadra, ima škola, ima programa, ima podrške, ima sve ali nema dece. To je neminovnost. To je demografski zakon. U Vojvodini otprilike za jednu godinu izgubi se negde oko 80.000 ljudi, nestane. To je otprilike, brojka za Mađare za deset godina. Za deset godina nestane 80.000 Mađara. To je izrazitije u onim krajevima gde Mađari nisu koncentrisani. Znači, kao što su se u Sremu izgubili Mađari, isto tako je zapadna Bačka zakoračila u taj ciklus visokog tempa nestajanja mađarskog življa. U Banatu su cela sela ostala skoro bez življa, njih je više privukla Subotica. Sad su pored Tise i u Subotici jezgra u kojima je koncentrisano mađarsko stanovništvo, ali ni tu ne vidim neku visoku perspektivu. Za zaustavljanje ovog trenda opadanja mađarskog stanovništva bi bio potreban jako veliki ekonomski bum gde bi mađarski živalj bio uključen.”; “U mojoj školi, gde ja sad radim, imamo 66 učenika od I do VIII razreda. Problem je, na primer u Somboru, to što većina učenika stanuje izvan grada. Tu je glavni problem prevoz. Jer je učenicima prvog razreda suviše daleko da stignu do centra. Svako traži školu u blizini. Da je bolji prevoz imali bi odeljenja na mađarskom

jeziku, imali bi više učenika. Znači, glavni problem je prevoz učenika, i to ne samo kod nas već i u ostalim okolnim mestima. Ima dosta Mađara u tim malim okolnim selima.”)

Mada se opština Sombor nalazi na severu (preciznije, na severozapadu) Vojvodine, problemi vezani za obrazovanje na mađarskom jeziku veoma podsećaju na one s kojima se sreću etnički Mađari u centralnoj trećini Vojvodine, odnosno u Južno-Bačkom i u Srednje-Banatskom okrugu. Ovi problemi izražavaju opštiji trend asimilacije ne-srpskog življa i srbizacije Vojvodine u onim njenim delovima u kojima pripadnici manjinskih zajednica ne čine većinu u ukupnom stanovništvu. Dilema između separatah obrazovnih ustanova koje bi sprečile asimilaciju uz etničku segregaciju kao neželjenu ali neminovnu posledicu i multietničkih škola koje podrazumevaju asimilaciju omladine iz manjinskih zajednica u ovim se krajevima u stvarnosti više skoro i ne postavlja, s obzirom na brze asimilacijske trendove. Udeo najbrojnije manjinske zajednice, one mađarske, pao je, kako je naznačeno, za jedanaest godina, sa iznad 16 na ispod 13 procenata stanovnika Opštine. Posledice “racionalizacije” školske mreže, s početka devedesetih godina, veoma se osećaju, posebno u sredini u kojoj reljef, istina, olakšava svakodnevno putovanje srednjoškolaca (kao i radnika) iz sela u grad, ali u kojoj prostranost gradskog naselja nipošto ne pogoduje školovanju osnovaca – prvaka, koji do jedine škole s nastavom na matrenjem mađarskom jeziku ponekad treba da pešače kilometrima.

U seoskim školama somborske opštine nastava na mađarskom jeziku se organizuje u selima gde u znatnom postotku ima mađarskog življa: to su, svakako, Telečka, Doroslovo, Bezdan, Svetozar Miletić: “Što se tiče mađarskog jezika, i to je dosta dobro rešeno, znači u onim naseljenim mestima gde imamo Mađare, tamo postoji i osnovna škola, tamo su razredi negde i sa 5-6 učenika, ali ipak Ministarstvo svake godine dozvoljava da se otvori odeljenje.” S druge strane mada se odstupanja od zakonskog cenzusa očekuju svake godine i mada su prvo Ministarstvo prosvete i sporta, a potom i Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu, redovno pokazivali spremnost da se ne drže striktno zakonskog cenzusa za otvaranje odeljenja s nastavom na maternjem jeziku, sama situacija u kojoj je malo dece koja bi se obrazovala na mađarskom jeziku stvara osećanje nesigurnosti i dodatno destimuliše one etničke Mađare koi bi svoju decu upisali na nastavu na mađarskom.

Mladi pripadnici mađarske etničke zajednice imaju mogućnost da srednjoškolsko obrazovanje na maternjem jeziku stiču u tri somborske škole: Gimnaziji “Veljko Petrović”, Medicinskoj i Tehničkoj školi. U školskoj 2005/2006 godini, od ukupno 1362 mesta u somborskim srednjim školama, za nastavu na mađarskom slobodno je 120 mesta u pomenutim školama.

U Gimnaziji, već godinama unazad, formira se jedno odeljenje opšteg smera na mađarskom nastavnom jeziku, ali i ove godine je ono ostalo nepopunjeno usled nedovoljnog odaziva učenika. I

u Medicinskoj školi "Dr Ružica Rip" organizuje se nastava na mađarskom jeziku i to u jednom odeljenju, ali je i tu ostalo nepopunjenih mesta ove školske godine. Tehnička škola nudi mogućnost upisa u tri odeljenja na mađarskom nastavnom jeziku, no, zbog potpunog odsustva interesovanja učenika, jedno odeljenje (bravari) se ove godine neće ni formirati, dok će druga dva odeljenja biti samo delimično popunjena. Kako je rekao jedan sagovornik: "U Somboru imamo i srednje škole, odnosno imamo gimnazije, imamo odeljenje u Medicinskoj i dva odeljenja u Tehničkoj školi. Dakle, naši đaci ne moraju ići za Suboticu, Novi Sad ili dalje, mogu se opredeliti za Gimnaziju ili medicinsku za laboranta (tu se menja smer na četvrtoj godini - laboranti i farmaceuti), a u tehničkoj je pre dve godine otvoreno odeljenje za informatiku na mađarskom. Znači četvorogodišnja i jedna trogodišnja, ili su to auto-mehaničari ili bravari, tako da tu imamo četiri odeljenja." Prema rečima drugog sagovornika: "U Gimnaziji postoji samo opšti smer a to je opet zbog broja upisanih učenika i to je jedina koliko - toliko elitna škola i tu je u velikoj razmeri problem nedostatak kadrova. Sve stručne predmete deca uče na srpskom jeziku što je opet s jedne strane jezik društvene sredine ali ne i maternji jezik. Već više godina se traži a nikako da otvore mada je nekada bilo a to je Poljoprivredna škola. Nekada je bio opšti smer a potom i ratarstvo na mađarskom jeziku ali i tamo je većito bio problem da nije bilo profesora za stručne predmete. Možda da su roditelji dece koja bi se upisala tamo malo energičniji možda bi se otvorilo. Ima puno onih Mađara koji misle da će deci biti lakše i sami se odlučuju da upišu decu u razrede na srpskom jeziku."

Poznato je da u krajevima gde pripadnici neke nacionalne zajednice ne čine većinu ili bar po veoma veliku manjinu u ukupnom stanovništvu postoji dilema između očuvanja etničkog identiteta i društvene pokretljivosti. Nad manjinskim zajednicama se stalno nadvija senka opasnosti od ruralizovanja njihovih pripadnika. Ovo bar delom objašnjava zašto u srazmerno velikim gradovima kao što su Pančevo ili Vršac, u kojima živi četvorocifren broj etničkih Mađara, ne postoji nijedno odeljenje s nastavom na mađarskom jeziku. Ukoliko deca iz ovih zajednica pohađaju osnovnu (ili i srednju) školu na maternjem jeziku, ona očuvavaju nacionalni identitet, ali se javljaju kao inferiorni takmaci omladini iz srpske nacionalne zajednice na sledećem nivou školovanja koji moraju da nastave na jeziku etničke većine koji nisu bili u prilici da potpuno savladaju u toku školovanja na svom maternjem jeziku. A ukoliko se, kao što je često slučaj sa decom iz srednjih i viših slojeva, omladina iz manjinskih zajednica školuje na ne-maternjem jeziku, njeni pripadnici lakše zauzimaju mesta na gornjem delu društvene strukture, ali se asimilacija javlja kao skoro neizbežna, makar i da je potpuno nenameravana kao posledica. Značaj gimnazije s nastavom na maternjem jeziku u ovom je kontekstu lako uočljiv: ona formira kulturnu publiku, ljude sposobne da budu receptori kulturnih tvorevina na svom maternjem jeziku. S druge strane, za upis u gimnaziju ne postoji samo jezička (onono etnička) nego i klasna barijera, budući da završena gimnazija ne obezbeđuje

zanimanje kojim se može zarađivati za život, pa se ona upisuje skoro redovno s namerom da se posle nje završi i neka viša ili visoka škola. U tom smislu su i stručne škole, posebno one četvorogodišnje, vrlo značajna brana, ukoliko u njima postoji nastava na maternjem jeziku, ruralizaciji pripadnika manjinskih zajednica i njihovom vezivanju za dno društvene strukture. Pripadnici nacionalnih zajednica su svesni značaja ovih pitanja: “Znam da kod nas radi jedna škola na mađarskom jeziku, znači učenici imaju pravo da pohađaju nastavu na mađarskom jeziku od prvog razreda osnovne do četvrtog razreda srednje; ima i u Gimnaziji mađarsko odeljenje kao i medicinska škola na mađarskom jeziku.” Drugi sagovornik je upozorio: “Naime, po mojim saznanjima u Somboru živi negde oko 4.500 – 4.800 Mađara, ali u zadnjih deset godina smo doživeli da u Gimnaziji nije krenuo prvi razred na mađarskom jeziku, nije bilo dovoljno kandidata. A somborska gimnazija ipak obuhvata i deo regiona (malo Apatin, malo Kulu, ali i ostala sela koja su u okruženju sa mađarskim življem).”

U ovako zadatim mogućnostima obrazovanja na mađarskom jeziku kao sporno pojavljuje se pitanje adekvatnosti udžbenika koji se koriste u nastavnom procesu. U mađarskoj zajednici komentariše se problematičnost sadržaja, pre svega, udžbenika iz istorije i književnosti, to jest “njihova neprilagođenost mađarskoj nacionalnoj kulturi”. Radi se o udžbenicima koji se objavljuju u Beogradu i zatim prevode na mađarski jezik: “Planovi su jako dobri ali realizacija ne, jer ako pogledamo jedan udžbenik istorije jako je loše jer u svakom žitu je bilo kukolja tako nisu ni svi Mađari bili nacisti, a u udžbeniku su tako opisani. Te prepreke se otklanjaju pravilnom reakcijom države. Treba da se zna ko će napraviti program za Mađare. Oni sami! Tu je nacionalni savet i civilne organizacije i može se napraviti kvalitetan udžbenik.” Ili, rečima drugog sagovornika: “Postoje udžbenici na mađarskom, ali uopšte nisam zadovoljan njihovim kvalitetom (ali ne samo mađarskih, nego uopšte, mađarski udžbenici se samo prevedu). U Budimpešti, recimo, postoji osnovna škola na srpskom jeziku i tamo se knjige izdaju na srpskom, postoji takođe i srpska gimnazija, to bi trebalo da pročitaju ljudi iz Ministarstva i da uporede.”

U školama koje organizuju nastavu na mađarskom jeziku uočen je, od strane pripadnika mađarske zajednice, i problem nastavnog kadra, koji je, po brojnosti i strukturi, nedovoljan da realizuje celokupni nastavni proces na maternjem jeziku, tako da mađarski učenici mnoge predmete slušaju na srpskom jeziku: “Pa, obrazovanje ima problema zato što ima malo profesora i ima malo đaka, što je došlo ovih zadnjih petnaest godina.” Ili: “Pa, trebalo bi, ako je mađarski razred, onda svaki predmet da bude na mađarskom jeziku. Sad ima, gde navodno nema profesora, ili nema nastavnika, tamo je nastava na srpskom jeziku.”

Značajno je napomenuti da se upravo u gradu, gde se iskazuje ovakav nedostatak kvalifikovanog kadra za nastavu na mađarskom, na Učiteljskom fakultetu obrazuju profesori

razredne nastave na mađarskom jeziku. Doduše, nastava se organizuje u nastavnom odeljenju ovog fakulteta u Subotici, koji radi u znatno lošijim uslovima nego što je to slučaj u Somboru. I ove školske godine je na smer profesora razredne nastave na mađarskom jeziku upisano 35 studenata: "Nisam sigurna čija je to 'zasluga', ali u Subotici imamo odeljenje na mađarskom jeziku koje je u jako lošoj situaciji, jer nemamo prostora. Radimo u Osnovnoj školi 'Miloš Crnjanski' i tu je i Viša vaspitačka škola i kako vrlo često nema učionica, mi radimo na hodniku. Problem je u tome što Subotica nije iznašla rešenje za nas, a mi dosta plaćamo za zakupninu. To je subotičko pitanje koje nije rešeno. Jedno vreme smo bili na Građevinskom fakultetu, ali tamo smo bar imali prostora. Ovde imamo dve učionice na raspolaganju, a to je za četiri godine, koliko traju studije, malo. Tu je onda i problem biblioteke i nastavnih sredstava. U lokalnoj samoupravi u Subotici leži najveći problem, jer nisu našli rešenje za problem."

Pomoć i briga matične države, Mađarske, vidi se, kao i na teritoriji cele Vojvodine, između ostalog, i u godišnjoj novčanoj potpori od 90 eura za svakog učenika u dijaspori koji pohađa nastavu na maternjem jeziku. Ta činjenica se, od strane mađarske zajednice u Somboru, tumači samo kao simbolični izraz povezanosti sa maticom i gest dobre volje prema sunarodnicima u dijaspori. Postoje, doduše, i konkretni oblici saradnje između ovdašnjih obrazovnih institucija i različitih mađarskih ustanova: "Ja radim na Učiteljskom fakultetu, i mi treba ovih dana da potpišemo ugovor i da napravimo aplikaciju. To bi onda bili zajednički konkursi, razmene studenata i sl. To su inicirali Mađari iz Baje. Potpredsednik privredne komore iz Baje je još ranije hteo da uspostavi tu saradnju, ali nije nailazio na adekvatan prijem. Naša škola je do 1989. imali saradnju sa jednom školom u Baji, tako je došlo do razmene učenika. Ja sam tamo najčešće vodila učenike koji su učili mađarski jezik, i tamo su bili smešteni među Mađare i tako su usavršavali jezik. A oni su kod nas išli potpuno besplatno na more. Tako da su oni izdvajali sredstva za nas, a mi za njih. I to je trajalo godinama, a prekinuto je zbog ratne situacije. E, sad se radi na tome, da se svi ti stari vidovi saradnje ponovo aktiviraju i da se ubace neki novi sadržaji." Bilo je, takođe, pokušaja da se uz pomoć matične države ili lokalne zajednice razreši problem nedovoljnog broja učenika za nastavu na maternjem jeziku tako što bi se napravio internat za njih. Takvim projektima je, međutim, u ključnom momentu uskraćena podrška: "Mi smo pre dve godine tražili od jedne fondacije iz Mađarske, iz Budimpešte, koja se zove 'Apaczai kozalapitvány' i koja je u Novom Sadu u Ćirpanovoj ulici, a tamo studenti imaju internat. Mi smo od njih tražili pare da napravimo sličan takav internat ovde. Čak smo našli i jednu lepu kuću, ali sredstva je dobio neko drugi i nismo više tražili, zato što je proces konkurisanja veoma skup (sve se plaća, izvodi iz katastarsa, prevod i sve to). Onda, imamo u Somboru još jednu kuću koju nam je poklonio 'Savez naučnika Mađara Vojvodine'. To je isto trebao da bude internat.

Mi smo tražili od grada, od Sombora, da nam malo pomogne u dogradnji i tim stvarima ali ništa nismo dobili. Ja sam lično dva puta predavala molbe ali to je ostalo bez ikakvog odgovora.”

Disperzivnost mađarske zajednice u somborskoj opštini, kao jedan od značajnih uzroka nepotpunog obuhvata učenika nastavom na maternjem jeziku, mogla bi se prevazići i organizovanim, besplatnim prevozom, ali do sada se, po tom pitanju, nailazilo na razumevanje i podršku samo od strane matične države: “Pa, oni roditelji koji odluče da daju dete u mađarsko odeljenje i da obrazovanje od samog početka bude na mađarskom jeziku, oni će taj problem rešiti. Tu su problem roditelji, džabe ćemo mi otvoriti odeljenje u svakoj školi ako roditelji to neće. Onaj ko hoće, imamo primer iz Čonoplje, gde imaju odeljenje na mađarskom jeziku, ima tako 500-800 Mađara, ne znam tačno, oni su upisali svoju decu u Mileticu, 5 kilometara od Čonoplje. To nije neka daljina ali deca putuju, to smo rešili, od mađarske vlade smo dobili donaciju, kupili jedan kombi i u dogovoru sa mesnom zajednicom mi prevozimo školsku decu. Tako da ko se odluči za obrazovanje na maternjem jeziku, rešiće se taj problem.”

Hrvatska zajednica je druga po brojnosti manjinska zajednica u somborskoj opštini. Specifičnost njenog položaja u odnosu na, na primer, mađarsku zajednicu, bitno je određena njenim statusom “nove” manjine, koja je svoja prava vezana za očuvanje i negovanje nacionalnog identiteta počela da ostvaruje tek 2002.godine. Ono što, međutim, profiliše mogućnost, obim i brzinu ostvarivanja tih prava, jeste širi kontekst sistemski generisane netrpeljivosti spram hrvatske zajednice i njenih pripadnika, što je svakako rezultat nedavno vođenog rata sa njenom državom - maticom: “Zbog mišljenja da ne postoji velika razlika između srpskog i hrvatskog jezika, kao i zbog negativnog odnosa prema hrvatskom jeziku i Hrvatima uopšte, mali broj dece prijavljivao se za nastavu na maternjem jeziku.”

U poslednje 3 godine, koliko postoji Hrvatsko nacionalno vijeće, krovna institucija vojvođanskih Hrvata, došlo je, ipak, na ravni cele hrvatske zajednice u Vojvodini, do pomaka u oblasti obrazovanja. Hrvatski jezik kao nastavni jezik uveden je u nekoliko osnovnih škola subotičke opštine, ali u somborskoj opštini pravo na obrazovanje na maternjem jeziku realizuje se samo kroz predmet Hrvatski jezik sa elementima nacionalne kulture. Nastavu na hrvatskom jeziku u Vojvodini prošle školske godine pohađalo je oko 130 učenika. Osim toga, još 300 učenika je slušalo predmet Hrvatski jezik sa elementima nacionalne kulture. To je izborni predmet za učenike od prvog do četvrtog razreda osnovne škole, koji se, za sada, u somborskoj opštini predaje samo u školi u Bačkom Monoštoru, selu sa značajnim postotkom hrvatskog življa.²⁵ Ostaje otvorena mogućnost

²⁵ Bački Monoštor je preko etničke mimikrije svojih žitelja na popisu 1991. godine govorio o osećanju ugroženosti hrvatskog stanovništva u Vojvodini pred početak rata. Tada se (u prvoj polovini aprila 1991. godine) ogroman udeo stanovništva ovog šokačkog sela izjasnio kao etnički Jugosloveni, da bi se na popisu 2002. znatan deo njih ponovo izjasnio kao Hrvati.

uvođenja ovog predmeta i u školama u Somboru i Bačkom Bregu u sledećoj školskoj godini. Prema poslednjim saznanjima u somborskoj Osnovnoj školi „Bratstvo-jedinstvo“ učenicima od prvog do četvrtog razreda nudi se mogućnost da u okviru izborne nastave izučavaju predmet Hrvatski jezik sa elementima nacionalne kulture. Roditeljima i njihovoj deci ponuđeno je da se tokom ovih dana²⁶ izjasne o opredeljenju da pohađaju časove ovog izbornog predmeta čiji je sadržaj prezentovan 5. septembra 2005. u prostoru Hrvatskog kulturno-umetničkog društva “Vladimir Nazor”.²⁷

“Što se tiče školstva na maternjem jeziku, koliko je meni poznato, toga u opštini Sombor ima samo u Bačkom Monoštoru. Tu je zastupljeno učenje Hrvatskog jezika sa elementima nacionalne kulture, ali ne postoji čist hrvatski razred. Ove godine radi se na tome da toga bude i u Somboru u školi ‘Bratstvo i jedinstvo’, naime da se deca upisuju u školu na maternjem jeziku. Hrvatsko odeljenje će se formirati ako bude petnaestoro dece, ili nešto manje ali to je stvar Opštine, ako će to da dozvoli. Ukoliko ne bude taj slučaj, onda bi se išlo na izučavanje Hrvatskog jezika sa elementima nacionalne kulture.” Ili, kako kaže drugi sagovornik: “Već tri godine postoje odeljenja na hrvatskom jeziku. To postoji u dve škole u Subotici - znači postoji nastavni kadar koji predaje na hrvatskom jeziku sve predmete. U somborskoj opštini to je samo u Bačkom Monoštoru. U stvari tu ne postoji hrvatsko odeljenje ali postoji predmet na kome se izučava jezik sa elementima nacionalne kulture, ostali časovi su zajednički. Ovo je takva sredina da ovaj predmet uglavnom sva deca biraju.”

Osim u školi u Bačkom Monoštoru hrvatski jezik se u ovom trenutku u somborskoj opštini može čuti još na časovima veronauke u školama, kao i na veronauci organizovanoj pri crkvama u Bačkom Bregu, Bačkom Monoštoru, Čonoplji i Svetozar Miletiću.

Postoje značajni problemi i teškoće u institucionalnom rešavanju obrazovnih potreba Hrvata na vojvođanskom nivou, koje su prepoznatljive i na nivou lokalnih zajednica i kao takve izazivaju zabrinutost među pripadnicima i čelnicima hrvatske zajednice: “Ali, obimom prihvaćenosti i upražnjavanja tog prava u hrvatskoj zajednici ne možemo biti zadovoljni. Zbog čega je to tako? Pre svega zbog nepostojanja odgovarajućeg kadra. Iako imamo ljude koji su pohađali neke seminare za specijalizaciju, nama trebaju ljudi sa diplomama, koji bi mogli kompetentno raditi taj posao. Drugo je klima u kojoj se nalazimo. Kada se stalno generiše jedan antihrvatski stereotip, a incidenti su pokazatelj da takva netrpeljivost i dalje postoji, korišćenje hrvatskog jezika je, tako reći, u sferi incidentnosti. Ljudi su skloni prihvaćanju takvih stereotipa, i zbog toga se još uvijek Hrvati na ovom prostoru ne osećaju sigurno. Mnogi se zato odlučuju da svoje dete ipak upišu u škole na srpskom jeziku. Treća stvar je nepostojanje institucija. Roditelji razmišljaju: a šta dalje kad dete završi osnovnu školu. Ono će tada morati u srednju školu na srpskom jeziku, jer hrvatska zajednica, kao

²⁶ Na samom početku septembra 2005. godine, kada se završava rukopis ove sveske.

²⁷ http://www.radiosombor.co.yu/s_aktuelno_forum.php

nova manjina, još uvijek nema izgrađenu mrežu institucija za realiziranje prava na obrazovanje. I roditelji onda misle da je, u stvari, uzaludno upisivati dete samo u osnovnu školu na hrvatskom jeziku.”²⁸

Pitanje nastavnog kadra za hrvatski jezik prepoznaje se unutar hrvatske zajednice kao jedini od nabrojanih problema, koji bi se relativno uspešno mogao razrešiti u dogledno vreme: “kad je hrvatska zajednica u pitanju tu imamo određenih problema u obrazovanju jer nemamo nastavnog kadra. Znači, trebalo bi da se reši pitanje obrazovanja učitelja i profesora za hrvatski jezik. Tu su određeni koraci učinjeni, još početkom prošle godine je Fakultetski savet Učiteljskog fakulteta u Somboru doneo odluku da, pored odeljenja za obrazovanje učitelja na mađarskom, rusinskom i slovačkom jeziku, otvori odeljenje i na hrvatskom jeziku, i kadrovski se pripremio da još u toku prošle godine počne sa tom nastavom. Međutim, formalnu saglasnost na takvu odluku Fakulteta trebalo je da da Ministarstvo prosvete i obrazovanja Republike Srbije, ili adekvatan pokrajinski sekretarijat, ali ta saglasnost nije stigla. Očigledno da je neko kočio da se jedna takva odluka sprovede. Nedavno je u Somboru boravio gospodin Bojan Pajtić, predsednik Izvršnog veća Pokrajine, mi smo to pitanje aktuelizirali, i on je obećao da će se ta saglasnost dati. Nadamo se da će ove jeseni početi upis studenata za obrazovanje učitelja za nastavu na hrvatskom jeziku.”

Epilog ove priče je da ni ove, 2005-2006. školske godine, ipak, nije otvoren novi smer za školovanje učitelja na hrvatskom jeziku na Učiteljskom fakultetu u Somboru.

Problem nepostojanja udžbenika za predmet hrvatski jezik sa elementima nacionalne kulture razrešen je tako što se iz Hrvatske nabavlja radni materijal za nastavu: “Što se tiče nabavke udžbenika tu nema problema. Ovu nabavku pomaže hrvatska država.”

Sagovornici iz hrvatske zajednice izražavaju delimično zadovoljstvo u pogledu opšteg stanja u obrazovanju na hrvatskom jeziku, jer je puno ostvarivanje prava na obrazovanje na maternjem, hrvatskom jeziku, u Somboru, tek u začetku, na nivou jednog izbornog predmeta. Mora se, doduše, konstatovati da čak i kod čelnika hrvatske zajednice u Vojvodini vlada poprilična konceptualna konfuzija u razlikovanju “otvaranja razreda na hrvatskom jeziku” i uvođenja izbornog predmeta “Hrvatski jezik sa elementima nacionalne kulture”: “pre tri godine počeli su se otvarati razredi na hrvatskom jeziku u osnovnim školama u opštini Subotica, Sombor i Apatin. To je tek na početku, tek su počeli da se otvaraju razredi u osnovnim školama za obrazovanje na hrvatskom jeziku. Znamo da, recimo, Mađari to pravo imaju već pedeset godina u Vojvodini, i još neke druge nacionalne manjine. Nadamo se da će to pravo biti prošireno, čak imamo u planu da u bližoj budućnosti otvorimo neku srednju školu ili gimnaziju na hrvatskom jeziku.”

²⁸ Intervju: Josip Ivanović, *Dnevnik*, 2.08.2004.

Drugi sagovornik je rekao: "Ne možemo reći da smo potpuno zadovoljni. Ipak je bolje u odnosu na ranije kada nismo ni bili priznati kao nacionalna manjina. Vidite, mi smo tek 2002. godine priznati kao nacionalna manjina, a pre toga smo živeli u jednom vakuumu, u jednom neprijateljskom okruženju. Bilo nam je teško ostvarivati svoja prava."

Romsku zajednicu u Somboru karakteriše suštinsko razumevanje manjinskog pitanja, izraziti profesionalizam i preduzimljivost njenih čelnika, a unutar zajednice visok stepen mimikrije u iskazivanju nacionalnog identiteta. Naime, kao što se dalo videti u prethodnom odeljku, podatak iz poslednjeg popisa stanovništva 2002. godine, po kome u somborskoj opštini živi 415 Roma, ni približno ne odgovara realnom stanju, jer samo u rad 7 romskih udruženja na ovoj teritoriji uključeno je oko hiljadu Roma. "Procene Centra za socijalni rad, gde su korisnici socijalne pomoći skoro 80% Romi, su izuzetno visoke, preko 5.000. Nameće se pitanje otkud tolika razlika, a to je ono o čemu sam malopre pričao. Da ne bude da ja samo hvalim ili kudim državu, postoje loši građani koji svojoj deci kažu "Beži, odneće te Cigani!". Postoji i takav udeo nečeg." Ili: "takođe imamo puno Roma koji se izjašnjavaju kao Mađari i idu u mađarske škole. Neki se izjašnjavaju kao Srbi."

Obrazovanje se u ovoj zajednici, a i šire, vidi kao ključna tačka, od koje treba krenuti u procesu pune društvene integracije i emancipacije Roma: "...mi smo u startu stavili akcenat na obrazovanje. Radi se mnogo na tom podizanju nivoa obrazovanja kako bi se probudila svest o pripadnosti to jest određenom identitetu i sticanju navike dece da redovno idu u školu sa ostalom decom... Znae, kad sa jedne strane sedi ministar, a sa druge polupismen Rom kako me on onda gleda, a kad sedi sa jedne strane ministar, a sa druge visokoobrazovan Rom onda mora dobro da se zamisli šta će reći i da li će uraditi to što piše u zakonu."

U rešavanju obrazovnih problema načinjeni su značajni pomaci zahvaljujući dobroj saradnji romske i lokalne zajednice. Uz cifre pomenute u prethodnom odeljku vredi navesti i sledeći iskaz: "Da rezimiramo, 16 studenata od kojih 4 završavaju, oko 50 srednjoškolaca. Spremni smo da pomognemo i deci koja dolaze sa strane, imamo ovde jedan dom učenika." Ili: "Mi izuzetno lepo sarađujemo sa srednjim školama u Somboru. Nikakvih problema nije bilo, čak naprotiv. Postoji deo ljudi, deo građana koji su u poziciji da pomognu ali ne na način da zloupotrebe zakon. Moram da istaknem jednu ustanovu, a to je Dom za učenike, strahovito mnogo su nam pomagali a i pomažu i dalje. Možete da zamislite jednu romsku devojčicu, odličnu učenicu, kreće u srednju školu a roditelji ne rade, žive bukvalno od nadnice. Cilj te ustanove je bio da nam pomaže da takve učenike smestimo u dom, van neke kvote, uvek je postojala dobra volja, makar se nađe neki pomoćni ležaj i sl."

Najveći problemi se prepoznaju na nivou osnovnoškolskog obrazovanja zbog neredovnog pohađanja nastave ili diskriminativnog odnosa pri upisu. "Pogledajte specijalne škole, 80% dece su

romska deca. Koji su kriterijumi, gde postoje u Evropi takve škole? Naprosto, to nije definisano zakonom, ja govorim o zakonskoj regulativi.” Ili, rečima drugog sagovornika: “Kod Roma je najveći problem sa obrazovanjem. To im treba obezbediti, međutim, nekad i kad im se obezbedi roditelji ne šalju svoju decu u školu.” Ili, vrlo pregnantno: “Ako napravimo klasičnu paralelu - kad treba deca da idu na more onda imamo 150 dece, a kad treba da idu u školu onda 5.”

Jedan od značajnih rezultata delovanja Nacionalnog saveta Roma i lokalnih aktivista romske zajednice je uvođenje fakultativne nastave predmeta Romski jezik sa elementima nacionalne kulture: “U somborskoj opštini od 2003. organizovana je fakultativna, odnosno izborna nastava na romskom jeziku. Minule školske godine ova škola imala je 77 đaka, od kojih je 14 obuhvaćeno u predškolskim ustanovama u Somboru i selu Stapar. U gradu je nastava organizovana u dva odeljenja, u OŠ ‘Bratstvo-jedinstvo’, sa 23 polaznika. U Doroslovu ima 12, u Bezdanu - 13, a u Stapar (dva odeljenja) - 18 polaznika. Jedno odeljenje (11 učenika) formirano je u selu Sivac, opština Kula. Za novu školsku godinu planirana su odeljenja u selima Telečka i Gakovo, kao i u Ruskom Krsturu. (...) U gradu je nastava organizovana subotom, traje dva sata po odeljenju, a organizovan je i prevoz učenika. Procenjujem da romski jezik uči tek četvrtina dece. (...) Problem je kod roditelja, ali приметni su pomaci i verujem da će ova novina, kao i svaka druga, vremenom imati sve više pobornika. Zanimljivo je da romski jezik uče i stariji učenici, petnaest do sedamnaest godina, a najmlađi polaznik ima pet godina. Počinjemo od slova, kojih u našoj azbuci ima 37 i teža je od srpske, a deca uče i o istoriji Roma, kulturu, tradiciju. Prosečna ocena, koja ne ulazi u opšti uspeh, jeste vrlo dobar. Imamo samo dvadesetak bukvara, bolja je situacija sa čitankama, radnim sveskama, lektinom, a često sami umnožavamo udžbenike. Želim da istaknem značajnu pomoć opštine Sombor, Matice Roma, Ministarstva prosvete, raznih udruženja Roma”²⁹

Ovde vredni navesti još jedan pregnantan iskaz iz romske zajednice: “Imamo nastavnika fakultativne nastave na romskom jeziku koji predaje u Somboru i još nekim naseljenim mestima. To za sada jeste fakultativna nastava, naravno tu ima i jezik i pismo i neka određena literatura školska koju treba nadograđivati itd. Sve je to u jednom dobrom zamahu, ekspanziji. Mislim da je romska zajednica u Somboru debelo otišla napred. Ne može sve preko noći i preko kolena.”

Nadležnosti različitih teritorijalnih i organizaciono - upravnih jedinica u oblasti obrazovanja se u lokalnu prelamaju na specifičan način. Evidentno je nezadovoljstvo, pre svega u manjinskim zajednicama, prevelikim ingerencijama Republike: “I sad ako pogledamo, mi finansiramo a nemamo pravo odlučivanja. Nemamo ništa protiv da ako oni odlučuju, onda i finansiraju, ali postoji sukob. Pa valjda lokalna samouprava, tj. lokalna sredina najbolje zna ko je sposoban da bude direktor jedne takve ustanove. Takođe i u školama, školski odbori predlažu, ali ministar u stvari aminuje. Ja ne

²⁹ Iskaz g. Milana Nikolića, predsednika Upravnog odbora Foruma NVO Roma u Somboru i jedinog nastavnika romskog jezika u somborskom kraju prema već navođenom napisu iz lista *Danas* od 25. jula 2005.

kažem da se toliko meša, ali tu ima prostora za manipulacije, ako neko izlobira da ne biraju ovog direktora, onda ministarstvo ne da saglasnost, bez obzira što je školski odbor doneo takvu odluku. Znači tu ima prostora i po meni trebalo bi na lokalnom nivou da se rešavaju, što se tiče direktora i osnovnih škola, pa čak i srednjih i zabavišta. Pogotovo kod zabavišta gde mi finansiramo, a Pokrajina je ta koja daje saglasnost. A i kod škola, materijalne troškove finansira lokalna samouprava, delegiramo naše članove, ali krajnju reč dobija ministarstvo.”

Mada se u manjinskim zajednicama snažno zagovara veći obuhvat nadležnosti Pokrajine, postoje primedbe na još neke poteze, povučene na ovom nivou odlučivanja: “Na vojvođanskom primeru možemo reći da ima stvari kojima smo zadovoljni i ima stvari kojimo nismo. Ali više smo nezadovoljni na lokalnom nivou. Recimo bio je pokušaj uvođenja bunjevačkog jezika u škole, mi smo bili protiv toga. Bunjevački jezik ne postoji, to je ikavica standardnog jezika. Nigde u svetu u školama se ne izučavaju dijalekti, već samo standardni jezik. Niko se nije složio sa tim, čak smo pravili jednu peticiju, gde smo rekli da je to razdvajanje hrvatskog korpusa na manje delove radi lakše asimilacije. To je radila ova najnovija pokrajinska vlast.”

S druge strane, pripadnici manjinskih zajednica prepoznaju i pohvalno ocenjuju i dobre poteze resornog Ministarstva: “Ima korektnosti od strane Republike, dozvoljava formiranje odeljenja i sa manjim brojem učenika od 15, u nekim sredinama ima samo jedan učenik.”

Kao glavne prepreke u kvalitetnijoj i obuhvatnijoj realizaciji prava na obrazovanje na maternjem jeziku unutar manjinskih zajednica prepoznaju se stalno demografsko opadanje manjina i nedovoljno primenjivan mehanizam pozitivne diskriminacije. Ponašanje republičkog Ministarstva prosvete koje dozvoljava otvaranje odeljenja s nastavom na maternjem jeziku sa brojem učenika znatno ispod nastavnog cenzusa jeste za svaku pohvalu. Videlo se da se pripadnici manjinskih zajednica ne ustežu se da ovu pohvalu često iznesu. S druge strane, vidljivo je već iz ovakvog ponašanja samog Ministarstva prosvete i sporta, a potom i pokrajinskog Sekretarijata za obrazovanje i kulturu, da je cenzus od petnaest učenika previsok; nadležni organi uprave ne bi ga redovno prenebrgavali, nezavisno od personalnih i stranačkih profila njihovih čelnika, da nije tako. Ponašanje organa uprave u vezi sa ovom stvari služi na čast prosvetnim vlastima, ali bi se osećanje sigurnosti pripadnika manjinskih zajednica povećalo ukoliko bi se cenzus za otvaranje odeljenja s nastavom na maternjem jeziku smanjio zakonskim rešenjima. Trajno institucionalno rešenje donelo bi novi psihološki podstrek obrazovanju na maternjim jezicima pripadnika nacionalnih zajednica i povećalo bi broj učenika u odeljenjima s nastavom na maternjem jeziku pošto bi bio uklonjen jedan činilac koji dovodi do kolebanja đačkih roditelja. Na taj način bi smanjivanje cenzusa za otvaranje odeljenja s nastavom na maternjem jeziku po svoj prilici povećalo broj đaka u ovim odeljenjima.

Mnogo toga zavisi i od ponašanja samih pripadnika nacionalnih zajednica. Kada razmišljaju o pominjanoj dilemi između očuvanja etničkog identiteta i društvene pokretljivosti pripadnika svojih grupa, oni ponekad kažu da bi se odeljenja s nastavom na nekom (na primer: mađarskom) jeziku otvorilo u nekoj (na primer: poljoprivrednoj) školi, kada bi roditelji dece koja bi se tamo upisala bili malo energičniji. Ovo je važno pitanje. Završena srednja poljoprivredna škola na maternjem jeziku istovremeno povećava stručnost dela pripadnika manjinskih zajednica i pridonosi usvajanju onih kulturnih i obrazovnih sadržaja koji potpomažu razvijanje nacionalnog identiteta. S druge strane, da li je realno očekivati da roditelji dece koja bi se upisala u poljoprivrednu školu, a reč je mahom o ljudima koji žive po selima, budu energičniji u svom nastojanju da obezbede školovanje na maternjem jeziku za svoje potomstvo, dok se takozvani "džentri elementi" nacionalne zajednice u opštini lako prepuštaju asimilacijskim trendovima, možda i stoga što njihovi naslednici mogu više da dobiju u društvenoj utakmici?! U svakom slučaju, poseban respekt treba izraziti ljudima poput onih roditelja iz Čonoplje koji se nisu ustezali da svoju decu osnovno - školskog uzrasta upišu na nastavu na maternjem jeziku u susednom selu i da im obezbede prevoz do škole. Ne treba nikad ispustiti iz vida da su nacionalne zajednice socijalno heterogene i da su pojedina rešenja u različitoj meri (dis)funkcionalna za pojedine njihove segmente, već i na lokalnoj ravni. S druge strane, posve je opravdano ukazivanje pripadnika nacionalnih zajednica na hipercentralizovanost nekih solucija od kojih zavisi mogućnost ostvarivanja prava na obrazovanje na maternjem jeziku. Ima smisla u zahtevu da se nacionalnim savetima omogućiti uticaj na sadržaj udžbenika na maternjim jezicima. Opet, treba imati u vidu da neki činioци imaju produženo delovanje. Ovde se ne misli samo na sistemske posledice "racionalizacije obrazovnog sistema" iz 1991. godine u Vojvodini, nego i na suštinski smanjen broj đaka i profesora i na promenu opšteg raspoloženja ne samo kod pripadnika nacionalnih zajednica nego i kod pripadnika etničke većine.

Tvrdnja da mnogo toga zavisi i od ponašanja samih pripadnika nacionalnih zajednica ne odnosi se samo na ljude koji žive u somborskoj opštini. Pitanje obrazovanja profesora koji bi predavali na manjinskim jezicima, pre svega na mađarskom, a u perspektivi i na hrvatskom jeziku, jeste u velikoj meri pitanje odnosa između unutar-nacionalnih centara moći u Subotici i nacionalnih zajednica (ne samo) u zapadnoj Bačkoj. Razumljiva je sklonost ka unutar-etničkoj centralizaciji, pošto ona omogućuje veću efikasnost na makro planu relokacije (po pravilu malih) resursa kojima nacionalne zajednice raspolažu. S druge strane, neki problemi se najbolje rešavaju (ukoliko je to moguće) ili konstruktivno reproblemizuju (ukoliko stvarno rešenje zbog različitih razloga izmiče) na lokalnoj ravni. Teško da bi obrazovanje na mađarskom jeziku funkcionisalo u Skorenovcu, Ivanovu i Dobričevu, na krajnjem jugu Banata, kad bi se čekalo na rešenja i na pomoć iz Subotice. Ovo u mnogo većoj meri važi za okružni grad Sombor i za opštinu čiji je on centar. Pitanje internata za

đake koji bi slušali nastavu na mađarskom jeziku nije nešto što prevazilazi resurse lokalne zajednice. Isto važi i za prostornu disperzivnost pripadnika nacionalnih zajednica: iskustva iz Zrenjanina pokazuju da se oba problema mogu rešiti uz kombinovanje podrške stranih fondacija i lokalnih resursa.

Institucionalna nedograđenost sistema zaštite kolektivnih prava jeste vidljiva i na planu ostvarivanja prava na obrazovanje. Ponekad primeri dobre prakse o tome govore bolje nego slučajevi nepoštovanja prava. Nedvosmislene pohvale na račun direktora Doma učenika u Somboru govore o tome šta se može postići dobrim personalnim rešenjima; no, trajnu sigurnost obezbeđuju institucionalna rešenja, a ne personalna, koja su po pravilu kratkovečnija i koje po njihovoj prirodi karakteriše veća mera arbitramosti i manji stepen predvidivosti.

Hipercentralizovanost organizacije državne uprave u Republici Srbiji javlja se kao važan problem i na planu ostvarivanja prava na obrazovanje za pripadnike nacionalnih zajednica. Videlo se da lokalni akteri zameraju čak i organima (nadležnostima izvesno ne suviše opterećene) AP Vojvodine na ingerencijama koje prevazilaze finasijske resurse koje ovi ulažu u zadovoljavanje potreba pripadnika nacionalnih zajednica. U svakom slučaju, čini se da ima smisla da lokalna samouprava i drugi lokalni organi, kao što su školski odbori, odlučuju o kadrovskim pitanjima vezanim za ostvarivanje prava na obrazovanje. Naravno, svako rešenje je dvosekli mač: značajan deo menadžmenta lokalnih zajednica zavisi od ishoda izbornih nadmetanja na lokalnu i od post-izbornih koalicija. U multietničkim opštinama postoji mogućnost da delovi stanovništva, pa i cele nacionalne zajednice, ne budu, pri sadašnjim institucionalnim rešenjima, reprezentovani u organima odlučivanja. Neke opštine, kao somborska, ovo rešavaju na dobar način, preko stvaranja Saveta za međunacionalne odnose (pri čemu je u ovom kontekstu manje važno što on za sada postoji samo na normativnoj ravni, zbog ranije navedenih razloga) i preko izbornih koalicija političkih organizacija koje predstavljaju različite nacionalne zajednice, U tom smislu se i odbornici SVM i DSHV nalaze u Skupštini opštine Sombor. Druga je stvar pitanje mogućnosti realnog uticaja onih nacionalnih zajednica koje ili nemaju svoje političke organizacije ili se, ukoliko ove postoje, one ne nalaze ni u izbornom bloku koji stoji iza predsednika opštine, niti u skupštinskoj većini, ukoliko se ovi koalicioni blokovi, kao što je slučaj u somborskoj opštini, ne poklapaju. Pitanje pronalaženja institucionalnih rešenja koja bi bila odgovarajući funkcionalni substitut za nekadašnji "nacionalni ključ" ostaje u svakom slučaju otvoreno, na različitim nivoima odlučivanja. U nekim drugim sredinama ovaj problem je mnogo teži nego u Somboru sa njegovom kohabitacijom predsednika opštine i skupštinske većine, sa ombudsmanom, sa (nije suviše ponoviti potencijalni značaj organa koji još nije formiran) Savetom za međunacionalne odnose i sa odbornicima iz političkih organizacija nacionalnih zajednica u Skupštini opštine. U sredinama gde ovoga nema (ali nipošto samo u njima)

u međuvremenu ulogu (ne samo političkog) predstavljanja mogu da preuzmu, u manjoj ili u većoj meri, različite civilne organizacije. Delatnost romskih organizacija (i ne samo njih) u somborskoj opštini izvesno predstavlja neke od "primera dobre prakse" u ovom smislu.

INFORMISANJE

Ključne ustanove na planu ostvarivanja prava na informisanje na maternjem jeziku koje deluju u opštini Sombor jesu Radio Sombor i list na mađarskom jeziku "Dunataj". Razumljivo je da pravo na informisanje pripadnici nacionalnih zajednica ostvaruju i preko listova pokrajinskog karaktera kao što su "Mađar So" ili "Hrvatska riječ", kao i slušanjem i gledanjem emisija elektronskih medija iz matičnih zemalja. Lokalni list "Somborske novine" važan je za informisanje svih građana Opštine. Lokalni elektronski mediji emituju, kao, na primer, "Radio Fortuna", isključivo muzički program, ili, kao RTV "Spektar" ili TV K54, inače prva regionalna televizijska stanica u Vojvodini, emituju informativni program samo na jeziku etničke većine.

Prema podacima sa web sajta Radio Sombora, redakcija Programa na mađarskom jeziku Radio Sombora priprema i emituje program od 31. jula 1972. Program se emituje na ST frekvenciji 666 KHz, i UKT frekvenciji 90,9 MHz, svakodnevno sem nedelje u vremenu od 18.00 do 20.00.³⁰ Ovaj program je trenutno jedini na mađarskom jeziku u Vojvodini koji se emituje na srednjim talasima, tako da je prijem moguć na teritoriji od granice Rumunije sve do Budimpešte, a program pokriva i deo teritorije Republike Mađarske i Hrvatske. Redakcija je, kao stoji na web sajtu Radio Sombora, stalno težila ka programskoj šemi koja pored opšteg, sveobuhvatnog i pravovremenog informisanja opslužuje i druge kriterije manjinskog informisanja, prvenstveno očuvanje čistoće javno izgovorene reči, afirmisanje profesionalnog i amaterskog bavljenja istraživanjem i očuvanjem nacionalne baštine, kao i opšteg propagiranja kulturnih vrednosti, jezičku, književnu i muzičku edukaciju. U tom cilju je osmišljavala i pripremala posebne serije emisija, od kojih valja posebno istaći seriju jednočasovnih emisija "Hangosk könyv" ("Zvučna knjiga") koju je osim Radio Sombora emitovao Radio Novi Sad, zatim pet godina bez prekida i glavne državne radio-stanice Republike Mađarske i Slovenije. Redakcija na mađarskom jeziku Radio Sombora je, kako stoji na pomenutom web sajtu, inicijator "EuroRegionalnog Medijskog Foruma Dunav – Drava – Bačka – Baranja" Radio Sombora, Radio Baje, Radio Pečuja i Radio Osijeka koja već sedme godine svojim trojezičnim (srpskim, hrvatskim, mađarskom) emisijama služi zblizavanju ljudi na euroregionalnoj tromeđi Srbije, Mađarske i Hrvatske. Od 1. jula 2000. godine Radio Sombor posluje samostalno pod nazivom Javno preduzeće Informativni centar Sombor – Radio Sombor.

³⁰ Kao što će se videti, sagovornici tvrde da je Radio Sombor počeo da emituje vesti na mađarskom jeziku i u prepodnevnim časovima.

Prema zvaničnim podacima, Radio Sombor iz tri svoja studija emituje dva 24-satna programa realizovana na najsavremenijoj opremi. Od osnivanja Radio Sombor emituje program na srpskom i mađarskom jeziku. Sada sarađuje sa radio stanicama članicama ANEM-a iz Zapadno-Bačkog okruga.

Druga veoma važna ustanova za informisanje na mađarskom jeziku u opštini Sombor i u celom Zapadno-Bačkom okrugu jeste list "Dunataj", isprva nastao kao prilog "Mađar So"-a, a od februara 1970. kao potpuno samostalan list. "Dunataj" je svojevremeno bio bačko – baranjski list koji je izlazio na osam novinskih stranica i služio je informisanju mađarskog stanovništva u opštinama Sombor, Apatin, Odžaci, Beli Manastir, Osijek, Vinkovci i Vukovar o lokalnim dešavanjima. Posle gašenja lista 1993. godine, on je obnovljen marta 1999. godine.³¹

Tibor Mesman piše o "Dunataju" da, "kao list opštinskog karaktera, u njemu mesto dobijaju naravno kraći ili duži izveštaji o lokalnim dešavanjima, počev od političkih odluka i događanja, preko crne hronike do sporta. (...) uočljivo je da novinari svugde gde se osećaju kompetentnima, daju i svoj kritički komentar opisu datog zbivanja. Prvi uspeh uredničke politike se može videti u podjednakom davanju prostora za obe mađarske političke stranke u opštini, a nijednu od njih ne smatra sebi nadređenim "gospodama". Osim toga za novine je karakteristično da konzekventno, sistematično i do kraja isprati, analizira za život zajednice važan događaj, a o bitnim temama on komunicira sa više sagovornika (kao što su pitanje legitimiteta Privremenog Mađarskog Nacionalnog Saveta, pitanje "Mađar So"-a itd.) različitih gledišta, znači želi da utiče snagom kritičke javnosti. U člancima o kulturno-umetničkom životu zajednice i opštine takođe se govori, sa jedne strane o opšte omiljenim temama, ljudima, a sa druge strane tekstovi su pisani o manifestacijama prave narodne kulture i tradicije, i o događanjima, udruženjima koji spadaju u sferu više kulture i predstavljaju jedno građansko gledište." Mesman dalje piše: "Što se samog "Dunataja" tiče, najveću brigu predstavlja njegova neizvesna budućnost: zavisi od opštinskih vlasti i od njene politike. Što znači da ukoliko dođe do bitnih promena u opštinskoj vlasti (recimo posle sledećih izbora), vrlo je moguće da se novine ponovo ukinu."

Predočena bojazan nije se za sada na sreću pokazala osnovanom. Ovde će biti prikazani neki pogledi na ostvarivanje prava pripadnika nacionalnih zajednica na informisanje na maternjem jeziku u somborskoj opštini. Prema iskazu iz kancelarije somborskog ombudsmana: "Imamo radio programa i lokalnih novina na mađarskom jeziku. Što se televizije tiče, mislim da nema programa

³¹ Preuzeto iz teksta "Kulturni život Mađara u Somboru" autora Tibora Mesmana (na osnovu podataka Gabora Horvata) *Informator Centra za multikulturalnost*, br. 6-7. Kako stoji u ovom napisu, "čitanosti i boljem kvalitetu ovih novina svoj puni doprinos su dali takvi publicisti kao što su Janoš Herceg, Milenko Beljanski, i prvi urednik lista, Jožef Pojvaš." Prema iskazima iz samog lista "Dunataj", on je obnovljen 1997. godine, a ne 1999. Pobeda Koalicije «Zajedno» na lokalnim izborima 1996. godine stvorila je, prema ovim iskazima, mogućnost za uspešniju saradnju manjinskih organizacija i Opštine koja finasira nedeljnik. S druge strane, u Skupštini opštine potvrđuju Mesmanovu tvrdnju da je "Dunataj" obnovljen marta 1999. godine.

na mađarskom jeziku. Ali ovde imamo dobar prijem pa može da se gleda Pešta. Takođe imamo sve hrvatske kanale.” Odbornici Skupštine opštine koji ne pripadaju manjinskim zajednicama takođe često dele povoljno mišljenje o ovom pitanju: “Informisanje je zadovoljavajuće, imaju kao što sam rekao svoje novine i radio i TV programe i oni se finansiraju iz budžeta, a to zadovoljava potrebe građana.” S druge strane, u ovom iskazu se, kad je reč o televizijskim programima na jezicima pripadnika nacionalnih zajednica, verovatno misli na programe TV Novi Sad. Među vodećim ljudima mađarske nacionalne zajednice u Somboru mogla su se čuti dosta raznolika mišljenja: ”U Somboru postoje novine, “Dunataj”, na lokalnom televizijama nema ništa, na Radio Somboru imaju vesti. Na televiziji ništa. Ali takva situacija je bila i ranije. Mada bi mogli makar dati pola sata. Neko u Opštini bi trebalo da misli o tome. Možda oni koji su zaduženi za kulturu u ovom okrugu. Oni ne obraćaju dovoljno pažnje na to.”³² Jedna druga ugledna osoba iz mađarske nacionalne zajednice rekla je: “Da je informisanje na mađarskom jeziku u somborskoj opštini na zavidnom nivou, uz neke potrebe koje bi trebalo realizovati, ali može se reći da sad dolazi do nekog nivelisanja u strukturi stanovništva i strukturi programa i da ovo informisanje niko nikad nije kočio i nije bilo nikakvih političkih, privrednih, uređivačkih prepreka.” Jedan drugi sagovornik iz mađarske nacionalne zajednice situaciju na polju informisanja opisuje sledećim rečima: “Tu nema problema. Imamo svoj list. Što se tiče radio programa, tu bismo imali želju da bude program malo drugačiji, možda ne toliko duži, koliko drugačiji. Preuzimaju se vesti od Radio Novog Sada, međutim, tu je opet pitanje novca ali može se reći da lokalna samouprava daje zaista sve od sebe.” Jedan od vodećih ljudi hrvatske nacionalne zajednice je na pitanje o informisanju na maternjem jeziku rekao: “Mi imamo naš list ‘Miroљub’, to je list udruženja. On izlazi već pet godina, četiri puta godišnje. U Subotici izlaze novine na hrvatskom jeziku – ‘Hrvatska riječ’. Što se tiče radija i televizije Sombor, tu smo slabo zastupljeni. Nisu dolazili na naše manifestacije, a kada bi i objavili neki članak o nama on bi bio suviše mali. Time nismo zadovoljni ali to je u domenu lokalne vlasti. Bilo nam je obećano da ćemo imati radio emisiju, tražili smo za početak pola sata - sat. Ali kada smo otišli tamo, ‘podmetnuli’ su nam Bunjevce. Hteli su nas da utope sa njima, a mi to naravno nismo.” Na pitanje intervjuiste: “Šta je to čime vi obaveštavate javnost, šta je sadržaj informisanja?”, odgovor je bio: “To su kulturni događaji koji se dešavaju u prostorijama. Neke od naših manifestacija su godišnjica društva, sabor društva, Dužijance, izložba božićnih kolača, književne večeri, tribine...Što se tiče informiranja, za naš rad se čulo i u Srbiji i u Crnoj Gori, važno je da se čuje za taj rad. O tim manifestacijama mi pišemo u listu ‘Miroљub’. Međutim, za to mi sami izdvajamo sredstva. (...) Mi sami, sa kućnim antenama hvatamo sve hrvatske kanale zato što je blizu predajnik.”

³² Možda treba podsetiti da u Odboru za prosvetu, kulturu i sport Skupštine opštine Sombor nema nikoga od predstavnika manjinskih zajednica

Predstavnici Saveza vojvođanskih Mađara u Somboru takođe dosta rezervisano ocenjuju stanje na planu ostvarivanja prava na informisanje na maternjem jeziku: “Na papiru deluje da je ravnopravno ali finansijska strana sprečava ravnopravnost, znači redakcija mađarskog jezika dobija određeno vreme, ali to nije dovoljno, ono ne može da plati saradnika na terenu, da napravi reportažu, jednostavno su prinuđeni da preuzimaju program i prevode iz srpske redakcije. To je verovatno siromaštvo opštine, a pretpostavljam da ima i nekih drugih razloga.” Na pitanje: “Ko bi zvanično trebalo da finansira takve poduhvate?” predstavnik SVM je odgovorila: “Pa, osnivač je opštinska skupština pa bi ona trebalo više da izdvaja.”

Neka druga mišljenja iz mađarske zajednice o ostvarivanju prava na informisanje bar unekoliko su povoljnija: “U Somboru je situacija verovatno bolja nego na drugim mestima gde ima mađarskog življa, pošto u Somboru postoje elektronski mediji (Radio Sombor) kao i štampani (“Dunataj”) koji izlazi nedeljno jedanput. Radio Sombor ima sedmično šest dana programa na mađarskom jeziku i pokriva veći teren od teritorije opštine i što se prikupljanja informacija tiče i što se tiče radijusa emitovanja. Naravno, ne možemo biti zadovoljni sa tim u potpunosti jer i u “Dunataj”-u radi dva novinara, a i programa Radio Sombora radi dva novinara. Za pokrivanje cele teritorije bi trebala ili jača mreža dopisnika ili još nekoliko profesionalnih stalno zaposlenih novinara.”³³ Kao ključni problem programa koji Radio Sombor emituje na mađarskom jeziku uz kadrove su pomenute i finansije: “Radio Sombor je od svog postojanja emitovao program na mađarskom jeziku a taj program nikada, ni do dan danas nije imao svoj budžet. Po meni, to je najvažnije. Predstoji nam prestrukturiranje – moraćemo se privatizovati (u nekom vidu). Trenutno nam je osnivač Skupština opštine i (...) da osnivač kaže šta želi: koliko vremena, koji prostor, čega. (...) tada kao profesionalci, možemo reći koliko nam je potrebno ljudi, materijalnih sredstava, tehnike. E, do toga nikada nije došlo. Mi nemamo svoj budžet, ne možemo računati na to da uzmemo petoro ljudi, profesionalaca ili saradnika, sa znanjem da ćemo moći da ih platimo tri ili šest meseci redovno. Pošto toga nema mi se snalazimo tako da živimo na istom budžetu sa kolegama sa programa na srpskom jeziku i radimo koliko sami smatramo da je potrebno.” Na pitanje: “Kako je organizovano u opštini? Iz kog budžeta se vi finansirate?” sagovornik je odgovorio: “To je iz budžeta za javno preduzeće Radio Sombor, gde je predviđena jedna suma za određen broj zaposlenih u Radio Somboru. Znači, osnivač obezbeđuje samo lične dohotke, sve ostalo moramo mi zaraditi. Da mi imamo takvu zaradu

³³ Prema iskazima sagovornika, pre neke dve decenije Radio Sombor je emitovao program na mađarskom jeziku dvadeset pet minuta dnevno, pet dana u nedelji. Taj program pripremalo je petoro ljudi. Danas postoji jednoipčasovna emisija svakodnevno, koju rade dva novinara. Radio Sombor u okviru programa na mađarskom jeziku takođe preuzima i glavnu informativnu emisiju Radio Novog Sada na mađarskom jeziku, (Dnevnik u 18.30). To je sada od velikog značaja, jer se Radio Novi Sad na srednjim talasima ne čuje u najvećem delu Vojvodine, pošto je njihov predajnik na 830 KHz isključen zbog neplaćenih računa za struju od januara. Somborski srednjetalasni predajnik je, prema iskazima sa Radio Sombora, jedini u Vojvodini koji je prenosio program Radio Novog Sada 24 sata. “Sada toga nema i u ovom regionu Radio Novi Sad se ne čuje sem na visokim antenama i kvalitetnim radio prijemnicima na UHF talasima i zato je važno da mi reemitujemo taj glavni informativni program.”

da možemo primiti još petoro novinara, to ne bi bio nikakav problem. A problem je u tome što je opština, ne Skupština opštine, nego cela opština kao teritorija relativno siromašna što se privrede tiče. A sa druge strane imamo jako veliku konkurenciju, ne na mađarskom jeziku nego na srpskom. Mi imamo tu pet radio stanica i dve privatne televizije.” Drugim rečima, Radio Sombor od Skupštine opštine dobija samo materijalna sredstva za lične dohotke, pri čemu iznos sredstava koja dobije Radio Sombor u odnosu na druga javna preduzeća zavisi od konkretnih ličnosti koje rukovode radio stanicom odnosno Opštinom. Institucionalna neregulisanost načina ostvarivanja prava na informisanje na maternjem jeziku ovde se jasno otkriva. To ima i svoje dobre strane, mada su one u senci izrazitijih loših strana ovakvog odsustva predvidivih institucionalnih rešenja. Somborska opština, u najmanju ruku, ne postavlja nikakve zahteve usmerene ka Radio Somboru, a ipak daje ne beznačajan deo novca potreban za njegovo funkcionisanje. Upitan da li privatne radio i tekevizijske stanice hoće da izađu u susret sa emitovanjem programa na jezicima nacionalnih manjina, informant je odgovorio: “Pošto su sve privatne stanice one su jako zainteresovane za informisanje na mađarskom jeziku zbog toga što Zakon o radio difuziji predviđa olakšice onima koji se bave informisanjem na mađarskom jeziku. To se računa i kod dobijanja frekvencija, ali ja znam, ne bih u njihovo ime da govorim, ali znam da je bilo pokušaja da se preko konkursa za projekte dobiju pare za emitovanje i radijskog i TV programa ili barem bloka kod privatnih stanica ali sad trenutno to ne postoji. Ima interesa, ali i auditorijuma, jer su to gledane i slušane radio i TV stanice.” Problem redakcije Radio Sombora na mađarskom jeziku u traženju dodatnih alterativnih izvora finansiranja jeste “to što su nas računali kao državnu instituciju, što na neki način i jeste tako jer je osnivač Opština. Zbog toga smo ‘izvisili’ iz jako puno projekata. Neka sredstva smo ipak uspeli dobiti iz pokrajinskih izvora: od Sekretarijata za propise, upravu i manjinska pitanja i Sekretarijata za obrazovanje i kulturu. Oni nas na svojim konkursima nikad nisu odbili.”

Efekti primene Omnibus zakona ovde su sasvim vidljivi. Neke lokalne inicijative usmerene na informisanje na maternjem jeziku nisu uspele da se održe. U “Građanskoj kasini” komentarišu: “Pa, mi imamo na nivou opštine jedne novine, to je “Dunataj”, to izdaje somborska opština, drugo nemamo na nivou opštine. Imamo ‘Mađar So’, ali to je iz Novog Sada, tako da na nivou opštine samo jedne novine imamo. Imali smo, čak i “Društvo” (KUD “Građanska kasina” - prim. CRCD) je izdavalo jedne novine (“Sombor i okolina”, tako se zvalo), ali zbog finansijskih stvari smo bili prinuđeni da prekinemo.” A na primedbu intervjuiste: “Sami niste mogli da finansirate, da li ste mogli nekom da se obratite?” odgovoreno je: “Pa bilo je jedno vreme, ali onda je to sve manje i manje bilo, tako da na kraju....” Nastojanje da se kulturna publika informiše na dva najviše govorena jezika u Opštini vidljivo je i u Kulturnom centru “Laza Kostić”: “Redovno obaveštavamo i na mađarskom i

na srpskom jeziku. Imamo saradnju i sa listovima 'Mađar So' i 'Dunataj'. Što se tiče našeg Kulturnog centra, mi niti imamo bilo kakvih problema, niti je iko dolaziio da se žali."

Finansiranje lista "Dunataj" iz opštinskog budžeta u redakciji ovog nedeljnika ne tretira se kao hendikep: "Bolje je da list ostane na tom statusu da se finansira iz budžeta nego da ide na tržište. Manjinska prava nisu roba, jer finansijski uslovi su u ingerenciji države. Država je garant manjinskih prava a ne tržište. U Skupštini opštine ranije nije bilo radikala, sada ih je petnaest, a od njihovog stava zavisi koliko ćemo dobiti jer se razlikujemo po koncepciji. Da biste opstali morate biti oprezni. Ne smemo puno da se bunimo to jest, da se namećemo. Ali zadovoljni smo radom lista, on treba da se finansira iz budžeta, ali nije idealno." Zanimljivo je da informant u izvesnom smislu protivreči samome sebi, budući da bi promena stranačkog sastava većine odbornika u Skupštini opštine izvesno promenila i uslove u kojima list radi, a možda bi uticala i na dalju mogućnost njegovog finansiranja sa opštinskog budžeta.³⁴ Sagovornik, uostalom, primećuje da se sve ostvaruje preko lobija ili partijski: "To nije dobro za one koji hoće da opstanu za to treba platiti cenu, interesnu cenu. Znači naći snagu u upravi koji mogu odluku glasačkom veštinom da ostvare, bez ikakve argumentacije. Bez razumevanja te celine nema razumevanja za druge. 15% je Mađara, 2% ide za informisanje, ali to nije argument nego da treba da postoje neke prepreke." S druge strane, to što se list finansira iz opštinskog budžeta znatno smanjuje uticaj Saveza vojvođanskih Mađara i smanjuje mogućnost glajhšaltovanja ove novine.³⁵ Upitani da li su zadovoljni radom lista, u "Dunataj"-u odgovaraju: "Zadovoljni smo, jer postoji, list je oteletvorenje jedne nacije ona čini njegovo postojanje."

U Skupštini opštine su s razlogom ponosni na obnavljanje ovog lista, makar i u njegovom smanjenom obimu od četiri umesto nekadašnjih osam strana. Zaista je velika retkost da se neka ugašena manjinska ustanova obnovi, i to bez pritiska sa strane. U tom smislu iskustvo sa "Dunataj"-em može da posluži i u širem prostornom okviru. S druge strane, okolnosti se vrlo brzo menjaju, pošto je i tempo promena u srbijanskom društvu vrlo brz, makar da se ove promene odvijaju po neujednačenom ritmu. U Skupštini opštine Sombor u vezi sa informisanjem na jezicima pripadnika nacionalnih zajednica kažu: "Mi smatramo da bi to trebala biti neka pozitivna diskriminacija, što se tiče nekih prava, kao što je obrazovanje, informisanje. Ako gledamo informisanje ili medije koji su tu kod nas u somborskoj opštini, imamo jedan list "Dunataj" na mađarskom jeziku. OK, ali ako ide privatizacija, takav jedan list ne može na tržištu da opstane, tu bi neku pozitivnu diskriminaciju

³⁴ Zanimljivo je da je, prema informacijama dobijenim u samom listu, u "Dunataj"-u zaposleno troje ljudi, dok prema iskazima viđenih ljudi iz mađarske nacionalne zajednice u ovom listu rade samo dve osobe.

³⁵ Čini se da je g. Mesman u svom ranije navedenom izražavanju bojazni za sudbinu ovog lista u slučaju promene sastava skupštinske većine u opštini Sombor imao pre svega u vidu moguću reakciju desnih srpskih nacionalističkih stranaka. U samoj mađarskoj zajednici u Somboru više pažnje obraća se na odnos SVM i DZVM. Unutar-etničke podele su neproduktivne; no, one govore o odsustvu osećanja ozbiljnije nacionalne ugroženosti. Ovo će biti vidljivo pri kraju ovog odeljka kada bude reči o ukidanju emisije na hrvatskom jeziku na Televiziji Novi Sad.

zakon trebalo da predvidi, da može i dalje biti lokalne samouprave, osnivači takvih novina. Znači, uvek bi moglo biti bolje. (...) koalicioni partneri, su stvarno bili jako korektni, koliko para toliko muzike, zato na četiri lista izlazi, ali imamo te novine. Takođe imamo u Radio Somboru redakciju na mađarskom jeziku, koji je emitovao program u predvečernjim satima, oko 17:30,18 časova. Sad, od ove godine, kako smo imenovali novog direktora, tu se nešto menjalo tako da slušaoci mogu čuti i vesti na mađarskom i u prepodnevnim satima. Znači da ne bude samo jedan onakav program od 6 do 8, nego i pre podne i u toku dana. Što se toga tiče, informisanje, po meni, uvek bi moglo biti bolje. Na mađarskom je to rešeno, možemo to reći, međutim na ostalim jezicima ima sigurno nedostataka, na hrvatskom, romskom jeziku. Ako pogledamo njih, Mađari su u boljoj poziciji, ali može biti i bolje, list bi mogao izlaziti na osam stranica, ali to iziskuje dodatna sredstva, pa još jednog novinara itd.” Procene o mogućnosti poboljšanja informisanja na maternjem jeziku povoljne su, bar kad je reč o Skupštini opštine: “Nadam se da ćemo uspeti ove godine, nismo još sve predvideli u budžetu, teško bi išlo, ali problem je to što nema dovoljno novinara, malo je teže rešiti taj problem. Što se tiče ostalih u Skupštini, i što se tiče skupštinske većine, i predsednika, tu ne bi bilo prepreka, jedino materijalnih.”

U jednoj opštinskoj javnoj ustanovi čulo se dosta nepovoljno mišljenje o informisanju u somborskoj opštini: “Kad su u pitanju lokalni mediji, oni bi kompletno morali da se preispitaju. Tu je na ispitu novinarstvo kao struka, odnosno profesionalizam. Valjda će u skladu sa novim zakonom da se i nešto pozitivno promeni. Ako hoćete da imate neku medijsku kuću, onda morate da delujete profesionalno, a ne da ne možete da premotate neku traku kad vam neko donese, da nemate tehničke mogućnosti. Ali, da bi ste ispunili neke zadatke vezano za informisanje manjina, morate imati neki generalni plan, neki plan u najvišim instancama - šta to treba da ispunite da biste zadovoljili potrebe korisnika. Međutim, Izvršno veće (verovatno se misli na Opštinsko veće – prim. CRCD) treba da ažurira na sajtu informacioni deo na mađarskom, a ono to ne radi.”³⁶

Možda ima smisla navesti nekoliko karakterističnih odgovora građana somborske opštine iz manjinskih zajednica o pitanju informisanja na maternjem jeziku. Ovi građani bili su ispitani standardizovanim upitnikom, a odgovori se prikazuju bez znakova navoda. Na pitanje: “Kako biste opisali sadašnje stanje na planu informisanja na Vašem maternjem jeziku u Vašoj opštini?”, dobijeni su i sledeći odgovori: solidno je stanje informisanja u “Dunataj”-u i na Radio Somboru, postoji dnevni radio program i jedne novine (nedeljno četiri strane), za broj Mađara u opštini skoro i dovoljno, samo sadržaj i nivo treba poboljšati, nema informisanja na hrvatskom jeziku, nedovoljno, nema radija ni TV emisija na hrvatskom jeziku, itd. Na pitanje: “Šta bi po Vašem mišljenju trebalo da

³⁶ Zanimljivo je da niko od sagovornika ne pominje da su gotovo četiri godine Romi iz somborske opštine imali svoju emisiju na Radio Somboru i da sada traže finansijska sredstva za njen nastavak. Vid. list »Danas«, od 25. jula 2005. godine.

se promeni na planu informisanja na Vašem maternjem jeziku u ovoj opštini?“, dobijeni su i sledeći tipični odgovori: više programa na radiju (lokalnom), nedeljnik bi mogao imati više strana, a radio bi mogao da ima veći prečnik prijema i više saradnika, da se na radiju uvede emisija i na hrvatskom jeziku, informacije moraju biti puštene aktuelno, a ne uvek u duhu tradicionalizma, da mediji imaju više sluha za “neobičajene” aktivnosti nacionalnih manjinskih zajednica, više školovanih novinara koji pišu na svom maternjem jeziku, itd. Sledeći odgovori javili su se kao tipični kada je bilo postavljeno pitanje: “Koje su osnovne prepreke zbog kojih u Vašoj opštini nije bolje rešeno pitanje informisanja na Vašem maternjem jeziku?“, nedostatak volje i stručnih saradnika, vladajuće strukture i strah kod naroda, mislim da je to krivica mađarske zajednice, pošto su uslovi - kojekakvi - dati, interesantniji sadržaj i profesionalniji pristup..., nedostatak razumevanja i dobre volje, a ponajviše “demokratska” obećanja koja prethodnih godina nisu urodila plodom, itd. Na pitanje: “Kako bi po Vašem mišljenju te prepreke mogle da uklone i da se informisanje na Vašem maternjem jeziku poboljša u ovoj opštini?“ dobijeno je vrlo malo sadržajnih odgovora, što govori o sagledavanju realnih poteškoća vezanih za nedostatak različitih vrsta resursa. Odgovori su se kretali od ukazivanja na potrebu da Opština konkuriše kod Evropske Unije (možda se mislilo na Evropsku agenciju za rekonstrukciju – prim. CRCD) do tvrdnji da se bilo novac ili kadar za poboljšanje informisanja na jezicima pripadnika nacionalnih zajednica ni na koji način ne mogu pronaći.

Kao što je naznačeno na početku ovog odeljka, informisanje pripadnika nacionalnih zajednica nesumnjivo je uslovljeno i delovanjem medija koji emituju program u njihovim matičnim državama (ukoliko ove zajednice imaju države - matice), kao i medijima na jezicima nacionalnih zajednica koji imaju pokrajinski značaj. Kada su u pitanju pripadnici mađarske i hrvatske nacionalne zajednice, njima svakako u smislu prvog od pomenutih uticaja pogoduje geografski položaj Sombora koji se nalazi blizu granice sa Hrvatskom i sa Mađarskom. Kada su u pitanju nacionalni mediji pokrajinskog značaja, u Somboru se ispoljava stanje karakteristično za značajan centar koji nije sedište nacionalne zajednice. Drugim rečima, različite unutar–nacionalne tenzije, i mađarske i hrvatske, posebno se vidljivo ispoljavaju u ovom gradu. Na pitanje ko odlučuje o broju stranica i o sadržaju lista “Mađar So”, moglo se čuti sledeće mišljenje: “Škakljivo pitanje. Direktor. Za sve listove, a pogotovo za listove tog kalibra kao što je 'Mađar So' jeste da postoji stranka, pretpostavljam da Vam to (...) neće reći, meni se čini da se njegova stranka veoma agresivno nameće da presele redakciju iz Novog Sada u Suboticu.³⁷ Ako ćemo biti jako iskreni ja mislim da je suština svih naših problema (Mađara koji žive u Zapadno-Bačkom okrugu) taj hegemonistički odnos Subotice prema

³⁷ U avgustu 2005. godine, približno dva do dva i po meseca po obavljanju ovih razgovora, mađarska vojvođanska javnost se uzbunila zbog namere da se značajni delovi redakcije ovog lista prebace iz Novog Sada u Suboticu i Sentu. Relokacija delova redakcije podrazumeva i relokaciju resursa, radnih mesta, finansija, opreme i drugog.

nama. Znači, šta god dolazi iz matice, ni mrvica ne dođu do nas. To sve zastaje u Subotici i sad smo već došli do toga da je čak i Nacionalni savet Mađara potpuno pod Kasinim uticajem. Kasa je šef i iskreno rečeno većina nas Mađara ne poštujemo ga ništa više nego društvena celina. Pogotovo ovde gde nas je manje. Odneli su pre nekoliko godina Učiteljski fakultet na mađarskom jeziku iz Sombora u Suboticu i sad profesori putuju iz Novog Sada za Suboticu i pitam se da li je to bilo baš tako pametno. Oni sve centrališu u Subotici. Pretpostavljam da i Mađari iz Zrenjanina isto to osećaju i doživljavaju tako. U Somboru je isto problem što se u dnevnom listu ne objavljuju jako značajni događaji koji se tiču nacionalne kulture jednostavno zato što se ovde nije uspela probiti Kasina stranka. Ovde zapravo politika ne igra tako važnu ulogu, više je nadvladala nevladina sfera. Doduše, tačno se zna u kom selu, u kom kulturnom društvu koja stranka dominira. To su male zajednice, poznajemo se međusobno. Činjenica je da Kasa nije uspeo, mada od početka pokušava i jako se primeti da on diktira, da je on šef.” Iskazi nekih drugih sagovornika još su mnogo oštriji i kad bi bili javno izrečeni postojala bi mogućnost da budu sankcionisani oni koji su ih izneli.³⁸

U zaključku odeljka o pravnim propisima koji regulišu problematiku kojom se bavi ovaj projekt ukazano je na kontroverze oko načina izbora nacionalnih saveta i o njihovoj povezanosti sa unutar-etničkim tenzijama, kao i na to da je ovo pitanje problematizovano na stručnim skupovima u organizaciji Centra za multikulturalnost u Novom Sadu i Građanskih inicijativa u Beogradu u prvoj polovini 2005. godine. Nije posao Centra za razvoj civilnog društva da arbitrira u unutar-etničkim nesuglasticama nego da prikaže činjeinice i mišljenja sagovornika.³⁹ I da ukaže na načelnoj ravni na funkcije i uslove tenzija unutar nacionalnih zajednica.

U hrvatskoj zajednici, takođe izjedenoj unutrašnjim podelama, bar kad je reč o pripadnicima nacionalne elite, i još dodatno opterećenoj takozvanim bunjevačkim pitanjem, koje čini jedan od osnova pomenutih podela (koje se, međutim, ne svode na njega), razmišljanja o problemima vezanim za informisanje na maternjem jeziku bila su više usmerena na pokrajinski nego na opštinski nivo. Prema iskazima iz Hrvatskog nacionalnog vijeća: “2001. je na televiziji Novi Sad počela da se emituje emisija na hrvatskom jeziku, pa je Hrvatsko nacionalno vijeće počelo da izdaje svoj nedeljni list koji se zove 'Hrvatska riječ'. Međutim, ima tu i određenih teškoća na koje nailazimo u toku rada, na primer oktobra 2004. je ukinuta ta emisija za Hrvate na televiziji Novi Sad i mesec dana kasnije, u novembru prošle godine, kada je predsednik Hrvatske bio u zvaničnoj poseti Srbiji,

³⁸ “Bitange poput Kase koji zagovaraju malu manjinsku populaciju, on čak tajno saraduje sa Nikolićem i prošao je na skupštini u Kuli. Vodi prljave igre, zloupotrebljava mađarsko veće i «Mađar so» što je i dovelo da raskola u «Mađar so-u».”

³⁹ Prema mišljenju Foruma novosadskih civilnih mađarskih organizacija, koji čine „Argus” – Civilno udruženje Mađara u Srbiji za prava manjina, Naučno društvo vojvođanskih Mađara, Društvo za zaštitu spomenika kulture i negovanje nacionalne baštine i Udruženje prosvetnih radnika Mađara u Vojvodini, izraženom na okruglom stolu 12. maja 2005. godine, «nastavlja se razgrađivanje informisanja na mađarskom jeziku u Vojvodini i u tome su prisutni i znaci namernosti”. Navedeno mišljenje zastupaju ugledni mađarski intelektualci Gal Đerđ, Ribar Bela, Pap Ferenc, Nađ Margit i Bozoki Antal.

u Beogradu, traženo je da se ta emisija vrati. Predsednik Koštunica i Marović su dali obećanje, ali nažalost do danas se to još nije realizovalo, čak je TV Novi Sad u međuvremenu pokušavala da bez dogovora i bez koordinacije sa HNV sama formira neku kvazi-redakciju na hrvatskom jeziku. Počela je sa emitovanjem neke emisije, a te emisije se svode samo na to da se prikaže kako Hrvati umeju da igraju i sviraju u tamburicu, a ostale aktivnosti se naravno zanemaruju.” Kad je u pitanju zadovoljavanje potrebe za informisanjem na maternjem jeziku, sagovornik kaže: “Tu imamo nedeljne novine 'Hrvatska riječ' koja redovno izlazi već godinu i po dana. Koristimo povremeno i radio i lokalne televizijske stanice, ali glavna emisija koja je bila na hrvatskom jeziku na TV Novi Sad nam je uskraćena. To je trenutno jedan dosta ozbiljan problem koji još nije rešen a insistiramo kod nadležnih državnih organa da se reši.” Na pitanje o finansiranju “Hrvatske riječi”, sagovornik je rekao: “Hrvatsko nacionalno vijeće se, kao i ostali nacionalni saveti, finansiraju od strane države koja ih je formirala, tako da sa te strane mogu da izrazim zadovoljstvo da je država počela da izdvaja određena sredstva za aktivnosti nacionalnih manjina, iako ta sredstva ni iz daleka nisu dovoljna. Nadamo se kad izađe novi zakon o pravima nacionalnih saveta da će se onda poboljšati i način finansiranja.” Na pitanje: “Ko je odlučio da se ukine emisija na hrvatskom jeziku na Televiziji Novi Sad?” odgovoreno je da je odlučio direktor TV Novi Sad. „Iako jesmo od visokih saveznih i republičkih dužnosnika dobili uverenje da će se to pitanje rešiti. Nažalost, to nije rešeno, čak je direktor televizije podneo tužbu sudu protiv urednika te naše emisije zbog navodnog iskazivanja neke međunacionalne mržnje, što smatramo da ne stoji. Hrvatsko nacionalno vijeće je nedavno sa svoje strane podnelo tužbu protiv TV Novi Sad zbog uskraćivanja prava na informisanje što nam je garantovano Zakonom o pravima nacionalnih manjina.”

Usredsređenost sagovornika na pitanje emisije na hrvatskom jeziku na TV Novi Sad i, u manjoj meri, na “Hrvatsku riječ”, uz potpuno izbegavanje da pomene takozvano bunjevačko pitanje i s njim povezane (mada se na odnos prema njemu ne daju svesti) podele u ustanovama i organizacijama hrvatske nacionalne zajednice u Vojvodini upućuje na osećanje ugroženosti kada se “unutar–nacionalni” protivnici čine manje važnim od “spoljnog protivnika”. Ovo nije dobro. Ma koliko beskonačne svađe pripadnika političke elite vojvođanskih Mađara delovale disfunkcionalno, one govore o tome da se osećanje ugroženosti pripadnika ove grupe nalazi ispod granice koju je ono doseglo u slučaju vojvođanskih Hrvata. Ovo se može videti i iz odgovora građana somborske opštine ispitanih standardizovanim upitnikom koji su prikazani na više mesta u ovoj svesci.

Ne čudi što su razmišljanja o ostvarivanju prava na informisanje na maternjem jeziku u hrvatskoj nacionalnoj zajednici više usmerena na pokrajinski nego na opštinski, somborski, nivo. Etnički Hrvati nemaju u Somboru rešeno pitanje informisanja na svom jeziku, pri čemu kao funkcionalne substitute za nepostojeće opštinske programe koriste medije iz Subotice, Novog Sada, ili iz

Hrvatske. Još je lošije stanje kada se radi o informisanju pripadnika romske zajednice, za koju se videlo da je ostvarila velike pomake na planu obrazovanja svojih pripadnika. Bilo bi veoma dobro da se obnovi ugašeni program na romskom jeziku na Radio Somboru. No, usredsređenost na Pokrajinu umesto na Opštinu potiče i iz drugog razloga.

Kao što su rekli na Radio Somboru, a što vredi ponovo navesti, pokrajinski sekretarijati za propise, upravu i nacionalne manjine i za obrazovanje i kulturu na svojim konkursima nikad nisu odbili aplikacije redakcije na mađarskom jeziku Radio Sombora.⁴⁰ Dok ingerencije Pokrajinje (koje joj je Omnibus zakonom poverila još "udaljenija" Republika) na planu obrazovanja deluju kao prevelike na štetu opštinske samouprave, pa i mesnih zajednica, njene odskora delimično obnovljene nadležnosti na planu informisanja (i uopšte zaštite kolektivnih prava pripadnika nacionalnih zajednica) po svemu sudeći donose pre svega pozitivne efekte. Pri tom bi analiza složenog odnosa između doprinosa Izvršnog veća Vojvodine unapređenju prava na informisanje pripadnika nacionalnih zajednica sa stranačkim interesima i odnosa političkih partija koje čine poslaničku većinu u Skupštini AP Vojvodine ili koje se nalaze van nje prevazilazila predmet ovoga odeljka. U svakom slučaju, svaki pokušaj da se unapredi stanje na planu informisanja za pripadnike nacionalnih zajednica podrazumeva promišljeno koordinisanje aktivnosti usmerenih ka pokrajinskom i ka opštinskom nivou (pri čemu se ne zaboravljaju nacionalni saveti, kao ni neki drugi relevantni činioци).

SLUŽBENA I JAVNA UPOTREBA JEZIKA I PISMA

Jedna od nadležnosti opštine jeste i utvrđivanje jezika i pisama nacionalnih manjina koji su u službenoj upotrebi na teritoriji te opštine. U opštini Sombor je u službenoj upotrebi srpski jezik i ćirilčno pismo, a takođe je utvrđena i službena upotreba latiničnog pisma i mađarskog jezika i pisma, na način utvrđen Ustavom, zakonom i Statutom opštine. Član 19. Statuta opštine Sombor sadrži i sledeću dopunu: "U naseljenim mestima Bezdán, Čonoplja, Telečka, Doroslovo i Svetozar Miletić se nazivi mesta, nazivi ulica i trgova, saobraćajni znaci, obaveštenja i upozorenja za javnost i drugi javni natpisi ispisuju i na mađarskom jeziku i pismu." Kako, međutim, izgleda u praksi realizovanje ove, zakonom date, mogućnosti? "Mađarski jezik je u službenoj upotrebi, po Statutu, od ranijih godina. Međutim, malo je teže na šalterima naći kadar koji bi znao mađarski jezik. Ali, na papiru postoji pravo, samo što bi to trebalo prevesti i u život. Mrtvo slovo na papiru baš i ne vredi nam puno. Trebali bi na konkurse naznačiti da na takva mesta primaju ljude koji znaju oba jezika.

⁴⁰ Saradnici Centra za razvoj civilnog društva bili su iznenađeni tačnim navođenjem prošle godine promenjenog redosleda tri dela komplikovanog naziva Sekretarijata za propise, upravu i nacionalne manjine u Radio Somboru. To znači da je ovaj sekretarijat (kao i onaj za obrazovanje i kulturu) čiji novi naziv najčešće pogrešno (uverili smo se više puta) izgovaraju i u Izvršnom veću Vojvodine nešto uistinu značajno za rad redakcije Radio Sombora na mađarskom jeziku.

Ako je već po Statutu, prevode se i službeni listovi, imamo prevodilačku službu ovde u Opštini. Na kraju krajeva, odbornici bi mogli zahtevati da traže da i materijali za Skupštinu i dokumentaciju rade na mađarskom jeziku. Ali to je njihovo pravo, da li će to neko iskoristiti, ili neće. Opet, svi znamo srpski naravno, to bi bilo opterećenje za službu, ali da to neko traži ima potpuno pravo.”⁴¹ Neki istaknuti članovi mađarske zajednice u opštini Sombor u ovom se pogledu krajnje sažeto izražavaju i kažu: “Nema tu problema”. Neki od odbornika iz većinskog etniciteta na sličan način primećuju u vezi sa službenom upotrebom jezika i pisma: “Sve se institucionalizovalo i Vojvodina može da bude uzor drugim zemljama.” U Skupštini opštine su pri procenama dosta oprezni: “Kod nas, i u ostalim opštinama u kojima je mađarski jezik u službenoj upotrebi, prevode i službene listove i svu dokumentaciju, i imamo natpise na šalterima. Ali to malo teže ide, ne mogu biti od pomoći ljudima koji eventualno ne znaju srpski, ne snalazi se, ne znaju ispuniti srpski. Tu još treba puno raditi.”

Poslednje godine donele su pomak i na planu službene upotrebe jezika i pisma. Na pitanje: “Recite mi kakva je situacija kada je u pitanju upotreba pisma i maternjeg jezika?”, u jednoj ustanovi koja okuplja pripadnike mađarske nacionalne zajednice rekli su: “Piše dvojezično u Bogojevu, Doroslovu, a toga ranije nije bilo. To je tako od pre jedno godinu dana. A što se tiče dokumenata, tu ne mogu da dobijem na mađarskom, iako tražim, a ranije je bilo i na mađarskom i na srpskom.” I dalje: “U Finskoj gde je 6% švedske populacije, svi nazivi (ulica, i tome slično) su na dva jezika. Mada i ovde je to donekle slučaj.” U Savezu vojvođanskih Mađara u Somboru se na pitanje o službenoj upotrebi jezika odgovaraju: “Nije direktna prepreka nego se taj jezik ne može direktno upotrebiti jer ako se sutra pojavim na sudu i želim jedan proces, bilo šta, jednu prijavu nema ko da primi, znači nema mađarskih sudija, jednostavno se ograde: ‘Ne znamo’. U pošti je otprilike isto, nema službenika. Trebalo bi da struktura zaposlenih odgovara nacionalnom sastavu.”

U kancelariji opštinskog ombudsmana iznosi se sledeća ocena: “U službenoj upotrebi je mađarski i srpski jezik. Tu uglavnom nema problema. Međutim što se tiče recimo sudija koji bi vodili postupak na mađarskom, to je teže. Treba znati književni i stručni jezik tako da je to jedna zahtevna materija. Ranije je toga bilo međutim kako su odlazile te starije sudije niko se više nije prihvatao toga, čak ni Mađari - kojima je maternji jezik mađarski. Međutim kada je to potrebno na sudskim postupcima uvek se obezbedi tumač. O tome se strogo vodi računa, sudija uvek pita da li je to potrebno.”

⁴¹ Kao što je rečeno u odeljku o izvorima prava, prema Odluci o bližem utvrđivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji Autonome Pokrajine Vojvodine, organi Pokrajine, organi i organizacije jedinica lokalne samouprave, organizacione jedinice organa državne uprave, javnih preduzeća, ustanova i službi osnovanih za celu teritoriju Republike Srbije, kao i za područje jedinice lokalne samouprave u svom aktu o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta, propisaoće znanje jezika nacionalne manjine u službenoj upotrebi kao uslov za zapošljavanje kod odgovarajućeg broja izvršilaca na radnim mestima na kojima zaposleni rade sa strankama ili vode upravni postupak.

Nesporno je da u opštini Sombor postoji pravo na upotrebu maternjeg jezika pripadnika mađarske zajednice. Problemi, kao što je obično, nipošto samo u ovoj opštini, slučaj, nastaju kada se pravo nastoji ostvariti. Na pitanje o službenoj upotrebi jezika jedan od uglednih ljudi u ustanovama pripadnika mađarske nacionalne zajednice odgovara potpuno isto kao i jedan od već citiranih sagovornika: "Tu nema problema". Ali, na potpitanje intervjuiste: "A što se tiče, na primer, dobijanja isprava na maternjem jeziku?" isti informant odgovara: "E, pa to je već teže, tu ima problema, a ljudi nisu ni upoznati da mogu da traže." Na sledeće potpitanje formulisano kao: "Koji su to problemi sa kojima se suočavate?", odgovoreno je: "Pa, na primer, oni kažu da ne mogu ispisati na tom jeziku pošto to nema u kompjuteru."

Neki od iskaza sagovornika iz mađarske zajednice veoma su oštri: "Isto je i sa pismom. Generalno nemaš zabranu, ali imam lični primer. Devet stotina ljudi neće da kaže javno, ali od sto Janoša devedest su Jovani u dokumentu, suptilan način je da vas odbiju je da nemaju font slova u računaru."⁴² Isti intenzitet stava prisutan je i u iskazima o službenoj upotrebi mađarskog jezika i pisma koji su izrečeni sa manje verbalne žestine: "Tu je situacija krajnje loša. Upotreba maternjeg jezika u sferi ostvarivanja svojih prava, znači za sve što se obraćamo lokalnoj samoupravi, institucijama, da ne govorim o prodavnicama, znači na svim nivoima mađarski jezik je potisnut. Isto tako i pismo." Na pitanje: "Šta je dovelo do takve situacije?" isti informant je pokušao da problem smesti u širi kontekst: "Jednostavno je došlo do toga da od 1988. godine pa na ovamo, potpuno se izmenila struktura rukovođenja i u samoupravi i u privredi i u institucijama. Jako puno ljudi koji su govorili mađarski jezik u uredima, kancelarijama, prijemnim kancelarijama su izgubili svoj posao i na njihovo radno mesto su došli ljudi koji nisu govorili ovaj jezik. A nema ni neke namere da se to stanje popravi kroz komunikaciju građana i države." Na pitanje: "Koja je osnovna stvar koja koči ponovno aktiviranje mađarskog jezika?", odgovoreno je: "Meni se čini da je jedina prepreka nezainteresovanost tih ljudi koji obavljaju takve funkcije da mogu uticati na to da dvojezičnost zaživi, bar u nekim sferama gde se masovno komunicira sa ljudima koji znaju mađarski jezik. Što se lokalne samouprave tiče, tu se može reći da naša gradonačelnica (*sic*) koja je već u dva mandata potpredsednica Skupština opštine, ona je Mađarica. Naravno to je već jedna vrlo visoka instanca gde se građanin može obratiti na svom jeziku. Ali sve stepenice do nje i iznad nje su već ne-dvojezičnog karaktera. Znači, nema tu neke uzlazne linije da se može provući taj jezik, već se neizbežno dolazi do neke instance na kojoj se mora preći na srpski jezik."

⁴² Nije suvišno ponovo podsetiti na zakonsku konfuziju: Zakon o manjinama propisuje da pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na slobodan izbor i korišćenje ličnog imena i imena svoje dece, kao i na upisivanje ovih ličnih imena u sve javne isprave, službene evidencije i zbirke ličnih podataka prema jeziku i pravopisu pripadnika nacionalne manjine, ali ovo pravo ne isključuje paralelan upis imena i po srpskom pravopisu i pismu. Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma predviđa dvojezične obrasce, ali Uputstvo o vođenju matičnih knjiga i obrascima matičnih knjiga ne propisuje upotrebu dvojezičnih obrazaca javnih isprava i obrazaca evidencije za područja na kojima su u službenoj upotrebi jezici narodnosti.

Predstavnici hrvatske nacionalne zajednice ovako ocenjuju stanje na polju koje nas sada zanima: "po zakonu u opštinama gde ima više od 15% nacionalne manjine obavezno je uvođenje jezika. U somborskoj opštini ima oko 97.000 ljudi od toga 8.106 Hrvata, Bunjevaca ima oko 2.500 a Šokaca par stotina. Mađara ima oko 12-13%. Skupština može da uvede hrvatski kao službeni jezik, a sada imamo i zahtev odbornika Skupštine opštine da se uvede. Međutim, znajući odnos snaga u Skupštini to nije baš... Ima dva Hrvata odbornika, oni su u koaliciji sa Demokratskom strankom.

Sada ću vam reći još jedan problem koji smo imali. Mi smo doneli statut društva kao najveći pravni akt, na hrvatskom jeziku. Onda smo ga odneli u MUP da ga registrujemo. Odneli smo u dve varijante i na hrvatskom i na srpskom jeziku. Odbijeni smo a izgovor je bio da hrvatski nije zvanični jezik u upotrebi i da moramo da napravimo statut na srpskom jeziku na ćirilici i latinici. Potom smo uputili žalbu u Beograd ali i tu smo odbijeni, rečeno nam je da su u Somboru u upotrebi srpski i mađarski jezik." Ovde treba podsetiti da važeći Ustav Republike Srbije ne poznaje pojam srpski jezik, da su po Statutu Autonomne Pokrajine Vojvodine uz još četiri jezika u službenoj upotrebi u Pokrajini i srpski i hrvatski jezik, a Statut opštine Sombor propisuje službenu upotrebu srpskog i mađarskog jezika i pisma.⁴³

⁴³ Normativni haos je takav da bi pravna analiza ovog pitanja zahtevala sasvim posebnu raspravu. Može se ovde samo podsetiti na nekoliko momenata budući da su izvori prava koji jamče ostvarivanje prava na službenu upotrebu maternjeg jezika i pisma opširno razmotreni na odgovarajućem mestu. Krivični zakon propisuje kaznu zatvora za lice koje na osnovu razlike u nacionalnosti, rasi, veroispovesti, političkom ili drugom ubeđenju, etničkoj pripadnosti, polu, jeziku, obrazovanju ili društvenom položaju uskrati ili ograniči prava građana utvrđena ustavom, zakonom ili drugim propisom ili opštim aktom ili ratifikovanim međunarodnim ugovorom, ili na osnovu ove razlike daje građanima povlastice ili pogodnosti.

Isti zakon sadrži i odredbu po kojoj će se lice koje suprotno propisima o ravnopravnoj upotrebi jezika ili pisama naroda i narodnosti Jugoslavije uskrati ili ograniči građaninu da pri ostvarivanju svojih prava upotrebi jezik odnosno pismo kojim se služi, kazniti zatvorom do jedne godine.

Zakon o manjinama ne samo što propisuje da je zabranjena svaka radnja i mera nasilne asimilacije pripadnika nacionalnih manjina, nego propisuje i zabranu mera koje menjaju odnos stanovništva u oblastima naseljenim nacionalnim manjinama i koje otežavaju uživanje i ostvarivanje prava pripadnika nacionalnih manjina.

Okvirna konvencija propisuje obavezu strana ugovornica da priznaju da svaki pripadnik nacionalne manjine ima pravo da koristi slobodno i bez ometanja svoj manjinski jezik, privatno i javno, usmeno ili pismeno.

Ustavna povelja i Povelja o ljudskim i manjinskim pravima garantuju stečena prava.

Zakon o manjinama propisuje da pripadnici nacionalnih manjina mogu slobodno upotrebljavati svoj jezik i pismo, privatno i javno. Ovaj Zakon propisuje da na teritoriji jedinice lokalne samouprave gde tradicionalno žive pripadnici nacionalnih manjina, njihov jezik i pismo može biti u ravnopravnoj službenoj upotrebi. Ali, ovaj Zakon obavezuje lokalnu samoupravu da obavezno uvede u ravnopravnu službenu upotrebu jezik i pismo nacionalne manjine ukoliko procenat pripadnika te nacionalne manjine u ukupnom broju stanovnika na njenoj teritoriji dostiže 15% prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva. (U somborskoj opštini Hrvati čine, treba možda podsetiti, oko 8% stanovništva). Zakon o manjinama propisuje da će u jedinici lokalne samouprave gde je u trenutku donošenja ovog zakona jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi, isti će ostati u službenoj upotrebi. Ovde je vidljivo kako Hrvate u opštini Sombor pogađa to što su "nova manjina". U mnogim opštinama u Vojvodini u službenoj su upotrebi jezici zajednica koje okupljaju znatno manji deo ukupnog stanovništva svojih opština, nego što je slučaj sa etničkim Hrvatima u somborskoj opštini.

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma opštine svojim statutom utvrđuju kad su i jezici narodnosti u službenoj upotrebi na njihovoj teritoriji. Jezici narodnosti koji su u službenoj upotrebi u radu organa autonomne pokrajine utvrđuju se njenim statutom.

Omnibus ovlašćuje Autonomnu pokrajinu (Vojvodinu) da preko svojih organa, u skladu sa zakonom kojim se uređuje službena upotreba jezika i pisama bliže uređuje službenu upotrebu jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji autonomne pokrajine i vrši nadzor nad primenom propisa kojima uređuje ta pitanja i da vrši nadzor nad primenom zakona. Pokrajinska Odluka o bližem utvrđivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine jemči da pripadnik nacionalne manjine može usmeno i pismeno da se obrati

Upitan za eventualno postojanje dvojezičnih javnih natpisa i tabli,⁴⁴ isti sagovornik je rekao: “Ne, nema ni dvojezičnih tabli, čak se i nazivi mesta daju samo na ćirilici i latinici. Mađari imaju pravo na dvojezične natpise iako ih nema 15%, a mi nemamo. Mi smatramo da po Zakonu o pravima manjina hrvatske institucije imaju pravo na nazive na hrvatskom jeziku. Mi ovo smatramo diskriminacijom u odnosu na naša prava - na našoj tabli za naziv društva piše kulturno - umetničko a ne kulturno -umijetničko društvo. Mi imamo i takav pečat - nemamo pravo na pečat sa hrvatskim nazivom društva.”

U Hrvatskom nacionalnom vijeću su u vezi sa službenom upotrebom hrvatskog jezika rekli: “Hrvatski jezik je kao jedan od manjinskih jezika usvojen pre otprilike godinu dana u Skupštini Vojvodine i jedino u opštini Subotica je, pored mađarskog, uveden u službenu upotrebu. U opštini Apatin je bilo takvih pokušaja s obzirom da zakon kaže ukoliko u pojedinim mesnim zajednicama ili selima u opštini živi 25% ili više pripadnika jedne nacionalne manjine da ta manjina može koristiti svoj jezik u službenoj upotrebi.⁴⁵ To je traženo u selu Sonta gde pretežno žive Hrvati, ili recimo u selu Kupusina, isto u apatinskoj opštini, gde pretežno žive Mađari ali im Skupština opštine Apatin to pravo nije dala i sada je to pitanje na Ustavnom sudu. Očekujemo da će Ustavni sud to pravo da potvrdi, da bi se i u drugim opštinama gde su slični slučajevi mogao koristiti manjinski jezik u službenoj upotrebi.”⁴⁶

Kako građani somborske opštine, ispitani standardizovanim upitnikom, gledaju na probleme službene upotrebe jezika i pisma pripadnika nacionalnih zajednica? Biće prikazani neki karakteristični odgovori na pitanja povezana sa ovom temom (pri čemu će u svim slučajevima biti izostavljeni znaci navoda). Na pitanje: “Šta bi po Vašem mišljenju trebalo da se promeni na planu službene upotrebe Vašeg maternjeg jezika u Vašoj opštini?” dobijeni su i sledeći odgovori: više novca (smanjenje administracije); vrlo je sličan sa srpskim pa nema posebne veze; postavljanjem službenika koji govore više od jednog (srpskog) jezika; da se poštuje upotreba jezika u svim organima uprave; malo možemo koristiti svoj maternji jezik u sudovima; u gradu Somboru skoro ništa ne mogu srediti na maternjem jeziku, a već i u Bezdanu sve manje. U Somboru pričati mađarski je skoro najveći greh, i ljudi na ulici, niti u službama ne smeju pričati, ni oni koji znaju; više časova i emisija na hrvatskom jeziku; da na bitnim mestima radi bar jedna osoba koja zna mađarski

organima Pokrajine, organima i organizacijama jedinica lokalne samouprave, organizacionim jedinicama organa državne uprave, javnih preduzeća, ustanova i službi osnovanih za celu teritoriju Republike Srbije, kao i za područje jedinice lokalne samouprave na svom jeziku i pismu koji su na području tog organa u službenoj upotrebi. Organi kao punovažne primaju podneske, isprave i druga dokumenta od strane građana koja su sastavljena na jeziku i pismu nacionalnih manjina koja su na području tog organa u službenoj upotrebi. Ako za to postoji potreba, podnesci, isprave i druga dokumenta prevode se na srpski jezik o trošku organa i prilažu se spisima.

⁴⁴ Što je, moglo se videti, uvedeno u naseljenim mestima sa mađarskom etničkom većinom.

⁴⁵ Tvrdnje sagovornika se ovde, kao i drugde, prenose doslovno.

⁴⁶ Možda treba podsetiti da je Skupština opštine Šid u proleće 2005. godine ukinula službenu upotrebu jezika dve “stare manjine”, odnosno slovačkog i rusinskog jezika. Ova odluka SO Šid ukinuta je posle intervencije pokrajinskih sekretarijata za lokalnu samoupravu i za propise, upravu i nacionalne manjine.

jezik; ništa posebno jer su veoma slični; da se donese odluka u Skupštini opštine; ljudi na šalterima bi trebali da nauče ili da imaju volju da pričaju; u državnim i lokalnim organima bi službenici trebali znati mađarski jezik; treba svi natpisi da budu na službenom -srpskom jeziku, itd.

Mogu se navesti i neki jezgroviti odgovori na pitanje: "Koje su osnovne prepreke zbog kojih u Vašoj opštini nije bolje rešena službena upotreba Vašeg maternjeg jezika?": na konkursima za ta radna mesta bi trebalo da bude obavezno poznavanje jezika neke nacionalne manjine; jer nije doneta odluka na Skupštini opštine; verovatno strah vladajućih partija od ulaska "drugih" u opštinske tokove; mali broj velikog broja manjina, itd. Pitanje "kako bi po Vašem mišljenju te prepreke mogle da se uklone i da se službena upotreba Vašeg maternjeg jezika poboljša u ovoj opštini?" takođe je među mnoštvom nesadržajnih odgovora i onih koji variraju u osnovi istu formulaciju donelo i nekoliko karakterističnih odgovora: da svaka država donira novac za svoju manjinu; da na šalterima rade ljudi koji hoće da pričaju na jezicima nacionalnih manjina; na svakom šalteru bi neko od službenika trebalo da govori manjinski jezik; postavljanjem službenika koji govore više od jednog (srpskog) jezika; rešiti u glavama i tolerancija i naravno zaposliti službenike sa znanjem jezika nacionalnih manjina; većim izdvajanjem sredstava iz budžeta; da na bitnim mestima radi bar jedna osoba koja zna mađarski jezik; da se pravi konsenzus u političkim strankama u opštini, itd.

Zahtev za (najmanje) dvojezičnošću ljudi koji rade sa strankama zaslužuje da bude posebno razmotren. Vidljivo je da se ne ukazuje na pitanje upotrebe maternjeg jezika u sudovima (što govori o tome da je na ovom planu krajnje teško vratiti nekadašnje stanje) niti o nedavnom uvođenju dvojezičnih napisa u mestima s mađarskim življem, što Opštini može da služi na čast.⁴⁷ U sredini u kojoj hrvatsko življe ima nezanemarljiv udeo u stanovništvu pitanje službene upotrebe jezika njegovih pripadnika veoma je važno. Od rešenja u somborskoj (kao i u apatinskoj) opštini umnogome zavisi kako će se ubuduće razvijati ne samo ostvarivanje ovog prava u slučaju pripadnika hrvatske zajednice, nego se čini da se i pitanje etničkih Hrvata, pripadnika "nove manjine", kao vojvođanske, a ne samo kao lokalne, subotičke, činjenice, razrešava upravo u ove dve opštine, i to nesrazmerno više u somborskoj kao mnogoljudnijoj.

Pitanje upotrebe romskog jezika ovde može biti samo naznačeno. No, aktivnost somborskih romskih udruženja pre ili posle će ga doneti na dnevni red i treba se nadati da će veći broj činilaca u somborskoj opštini imati sluha za ispunjavanje potreba pripadnika ove zajednice.

Neke pojave, kao što je nedostatak dvojezičnih formulara, vrlo je teško pravdati. Ovde se radi o pojavi koja ne samo što predstavlja kršenje međunarodnih pravnih normi i domaćih zakona, već i o

⁴⁷ Mada je Skupština opštine Sombor ovde samo poštovala pokrajinsku Odluku; nije neophodno ponovo podsećati na nedavni šidski slučaj da bi se videlo da je u situaciji institucionalnog haosa lako prenebregnuti legalna rešnja mnogo veće težine.

problemu koji bi lako mogao da bude uklonjen pri čemu bi korist bila neuporedivo veća od resursa uložениh u rešavanje ovakvih pitanja.

Na žalost, s obzirom na opštu klimu u društvu, nerealno je očekivati da etnički Srbi iz somborske opštine uče jezike pripadnika nacionalnih zajednica. U situaciji kada se pripadnici ovih zajednica žale da njihov maternji jezik ponekad izaziva averziju kada se upotrebljava na javnim mestima, ovo se zaista ne može očekivati. Etnifikacija države ovde se sudarila sa njenim ustavom propisanim građanskim karakterom. No, baš stoga je posebno značajno pitanje zapošljavanja dvojezičnog kadra po javnim ustanovama i službama, jer je, bar u somborskoj opštini, ovo mahom u etničkom pogledu ne-srpski kadar. Ovo bi u datim uslovima dovelo do neregulisanog etničkog takmičenja u kojem bi mogli (makar u prenosnom smislu, ali kada se ima u vidu delikatnost pitanja ovo je vrlo važno) stradati oni slabiji.

Naime, zahtev jednog broja građana da zaposleni u javnim službama mogu da opšte i na drugom jeziku u skladu je sa članom 2 pokrajinske Odluke o bližem utvrđivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine.⁴⁸ No, budući da etnički Srbi izvesno neće da uče druge jezike, izvršavanje pokrajinske Odluke (odnosno legalistički pristup koji podrazumeva prihvatanje države kao građanske a ne etničke) značilo bi favorizovanje pripadnika ne-srpskih grupa pri zapošljavanju na značajnom broju radnih mesta (i to u uslovima rastuće nezaposlenosti) pa time i neku vrstu monopola (ili, preciznije, ograničavanja konkurencije) za njihove pripadnike. A to bi u uslovima neposustajanja srpskog etnonacionalizma neminovno pojačalo etničke tenzije.

Ovde se, kao i u slučaju ostvarivanja prava na informisanje na maternjem jeziku, može ukazati na mogućnost aktivnijeg uključivanja pokrajinskih organa kojima član 8 Omnibusa daje ne samo ovlašćenje da bliže urede službenu upotrebu jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji autonomne pokrajine nego i da vrše (poveren) nadzor nad primenom propisa kojima Pokrajina uređuje ta pitanja. Ovo bi moglo da pridonese ako ne rešenju, a ono mirnoj i produktivnoj demokratskoj reprobematizaciji ovog pitanja. Naravno, lokalni činici bi takođe trebalo da imaju nezaobilaznu ulogu pri razrešavanju ovog problema, budući da bolje mogu da izračunaju nenameravane ali neminovne posledice nekih rešenja koja se mogu razmatrati ili pokušati da se primene. Dobro je što različite stranačke koalicije, i u skupštinskoj većini u somborskoj opštini i u okviru sadašnje "opozicije" na lokalnoj ravni, otkrivaju nezanemarljiv koalicioni kapacitet aktera

⁴⁸ Još jednom će se ponoviti, da bi se istakla razlika u sadržajima pravnih normi donetih na različitim nivoima, da Pokrajinska Odluka o bližem utvrđivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine kaže: Organi Pokrajine, organi i organizacije jedinica lokalne samouprave, organizacione jedinice organa državne uprave, javnih preduzeća, ustanova i službi osnovanih za celu teritoriju Republike Srbije, kao i za područje jedinice lokalne samouprave u svom aktu o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta, propisaće znanje jezika nacionalne manjine u službenoj upotrebi kao uslov za zapošljavanje kod odgovarajućeg broja izvršilaca na radnim mestima na kojima zaposleni rade sa strankama ili vode upravni postupak.

različite etničke pripadnosti. Nezavisno od svih opterećenja prošlosti, ovde postoji i jedna tradicija međunacionalne saradnje i razumevanja, oživljena poslednji put pred Peti oktobar, pre toga uspešna u vreme "osvajanja lokalne vlasti" na početku druge polovine devedesetih, sa mnogo presedana u prošlosti. To je kapital koji se može bilo potrošiti ili umnožiti u zavisnosti od odgovornosti aktera i njihove sposobnosti da razumeju interese "druge strane".

NEGOVANJE NACIONALNE KULTURE

Kulturni život Sombora odvija se kroz aktivnosti niza ustanova karakterističnih za grad okružnog značaja: Narodno pozorište, Gradski muzej, Gradska biblioteka, Kulturni centar, nekoliko galerija i brojna kulturno-umetnička društva.

Zgrada Narodnog pozorišta Sombor potiče iz 1882.godine. Na njenoj pozornici su tokom prvih 50 godina gostovale srpske, mađarske i nemačke pozorišne trupe, a profesionalni gradski ansambl je osnovan 1946.godine.

Gradski muzej je nastao na tradiciji Istorijskog društva Bač - bodroške županije, osnovanog 1883.godine. Danas poseduje numizmatičku, arheološku, umetničku, etnografsku i bibliografsku zbirku- svedočanstva od posebne važnosti za poznavanje prošlosti grada i okoline. Značajan deo etnografske zbirke čini građa o Bunjevcima, koja se kontinuirano skuplja u ovom muzeju tokom više decenija.

Gradska biblioteka "Karlo Bijelicki" na odeljenjima (pozajmno, dečje, matično, naučno, zavičajno) i posebnim fondovima prezentuje preko 135 000 knjiga na srpskom, mađarskom, engleskom, francuskom i nemačkom jeziku. Za kulturu na nivou somborske opštine značajna je mreža solidno opremljenih odeljenja u ograncima, po naseljenim mestima opštine: Aleksa Šantić (5.738 naslova), Svetozar Miletić (16.772), Telečka (oko 5.000 knjiga, uglavnom na mađarskom jeziku), Bački Monoštor (8.608), Gakovo (6.500), Čonoplja (knjige na srpskom i mađarskom jeziku), Bački Breg (6.904), Kolut (7.000), Stapar (10.959), Bezdan (14.294 knjiga, na srpskom i mađarskom jeziku), Doroslovo (6.928 naslova, na mađarskom i srpskom jeziku), Riđica (10.600), Stanišić (oko 15.000 knjiga na srpskom i mađarskom jeziku), Kljajićevo (11.000 knjiga).

Kulturni centar "Laza Kostić" sa galerijom, osnovan 1995. godine, organizuje likovne, književne i muzičko-scenske programe, kao i programe amatera u kulturi, a bavi se i izdavačkom delatnošću. Pored galerije Kulturnog centra, u istorijskom jezgru Sombora od 1966.godine postoji i legat-Galerija "Milan Konjović" sa 500 odabranih radova ovog somborskog umetnika

Specifičnost Sombora je postojanje velikog broja kulturno-umetničkih društava. Postoje dva Gradska kulturno-umetnička društva: "Sombor" i "Ravangrad" i veliki broj KUD-ova manjinskih zajednica: mađarske, hrvatske i bunjevačke.

Nacionalna kultura Mađara svoj izraz nalazi pre svega kroz rad KUD-a "Mađarska Građanska Kasina". Ovo društvo, osnovano daleke 1867.godine kao Društvo trgovaca i zanatlija, otkupilo je 1882. zgradu u centru grada i tako postalo njen vlasnik. (1945. je ime Društva preinačeno u "Petőfi Sándor" da bi se 2002. ponovo uzeo stari naziv "Mađarska Građanska Kasina".) "Vlasnik je, kako se to kaže, mađarska zajednica, tako može bukvalno da se kaže, koja ima onu veliku sednicu što se održava godišnje, sad ne znam tačno kako se to zove na srpskom, i koja određuje rad." Osnovna delatnost Kasine je kultura, animiranje i okupljanje pripadnika mađarske zajednice oko različitih aktivnosti, koje se uglavnom svode na negovanje i očuvanje tradicije. U društvu danas funkcionišu sledeće sekcije: pevačka sekcija, sekcija zaštite spomenika istorije i kulture somborskih Mađara, sekcija penzionera, zabavišna sekcija, sekcija negovatelja mađarskih narodnih običaja za osnovno školski uzrast, likovna sekcija, dramska sekcija, omladinska sekcija, internet sekcija. Kasina poseduje sopstvenu biblioteku koja je osnovana krajem XIX veka.

Prema rečima ljudi iz Kasine: "Bavimo se kulturom, ima raznih sekcija u okviru društva, imamo i zabavište organizovano kod nas, imamo dramsku sekciju, grupu koja se bavi zaštitom spomenika. I penzioneri imaju svoju grupu, znači svake nedelje se okupljaju razne sekcije, mladi su opet zastupljeni u likovnim sekcijama... Imamo razne priredbe svakog proleća, takozvani petospreg, pravimo jedan zajednički nastup, tu ima i plesa i pevanja i recitovanja.....Svaki nacionalni praznik se slavi, to je 15.mart, 20.avgust, 6.oktobar i onda pravimo otprilike dva bala, imamo takmičenje u kuvanju ribe krajem avgusta, početkom septembra."

U okviru Kasine deluje i vrlo aktivna amaterska pozorišna grupa: "Ako dramska sekcija napravi nešto, onda to dajamo dva puta zared, pošto je više ljudi zainteresovano. Jedno deset otprilike godišnje bude sigurno. Imali smo takmičenje u recitovanju sada umesto godišnjice rođenja Jožefa Atila, pesnika." Predstave ove pozorišne grupe se u svim nacionalnim zajednicama u Somboru prepoznaju kao simbol kulturnih aktivnosti etničkih Mađara na ovom prostoru: "Ima predstava na mađarskom jeziku, ali to su gostovanja. To uglavnom organizuje umetničko društvo 'Petefi Šandor', s tim da i oni sami organizuju predstave, ali ima i gostovanja." Ili: "Što se tiče kulturnih potreba znam da u Somboru vrlo uspešno deluje mađarsko pozorište. Ja ne znam tačan njegov naziv ni da je ono u samom Somboru ili u nekim od prigradskih naselja ali vrlo su česta gostovanja. Uvek je vrlo dobro posećeno i primer je kako treba da se organizuje jedno amatersko pozorište." Ili, rečima trećeg sagovornika: "Predstave su isključivo na mađarskom jeziku - to je vid negovanja tradicije mađarskog jezika. Predstavnici mađarske nacionalne manjine uvek dođu i ispoštuju jedna takvu

aktivnost, što je vrlo lepo. Osim toga oni se okupljaju oko tog udruženja, sad ja ne znam tačno kako se ono zove, mi ga popularno zovemo 'Mađarska kasina'. Tu se održavaju razne aktivnosti, česte su galerije slika mađarskih ali i drugih autora - oni su otvoreni za saradnju i to vrlo lepo funkcioniše. S te strane mislim da oni ostvaruju sva svoja prava."

"Mađarska Građanska Kasina" se može pohvaliti, ne samo lepim odzivom publike na svojim priredbama različite vrste, već i značajnim brojem saradnika: "Ima članova oko 250 do 300, imamo svake nedelje sednicu, gde je 12-15 ljudi - znači oni su vođe. Odlučujemo o svemu, pridržavamo se statuta."

Saradnja sa lokalnom zajednicom se u Kasini opisuje pohvalnim rečima, ali ima i ukazivanja na nedovoljnu finansijsku potporu od strane opštine: "Sad smo dosta dobru saradnju postigli sa novom opštinskom vlasti, naročito sa gradonačelnikom, tako da smo ga zvali već na priredbe i došao je. Dosad je to malo teže išlo.... Tu smo tražili da nam pomognu, tu su pomogli. Samo tada daju troškove za benzin, pošto tada treba u svakom selu prikazati program, pa bar benzin da ne moramo platiti." Drugi sagovornik je rekao: "Trebalo bi opština malo jače da finansira Društvo da bismo mogli ostvariti neke veće planove. Ova zgrada ima preko sto godina, bina nam nije nikakva, zidovi su vlažni, znači trebalo bi to malo finansirati. To da se napravi, onda bi verovatno bolje i lakše išlo i ljudi bi više voleli da dođu tu... Ima tu raznih drugih troškova, što nismo dobili ove godine... Obraćamo se Opštini, ali do sada somborska opština nas ni u čemu nije dotirala, do sada."

KUD "Mađarska Građanska Kasina" finansira se skoro isključivo iz sopstvenih prihoda. Krajem 60-tih godina prošlog veka jedna veća prostorija se izdaje za restoran i to je od tada glavni izvor prihoda Kasine: "Pa jesmo, uglavnom, zadovoljni smo sa položajem, ostvarujemo ono što možemo i ova zgrada je naša tako da ne spada u neki poseban budžet, mi živimo od toga što izdajemo taj restoran, imamo i tu kancelariju mađarsku dole."

Pored Mađarske Građanske Kasine u naseljenim mestima somborske opštine, u kojima je značajna koncentracija mađarskog življa, aktivno deluje još nekoliko kulturno-umetničkih društava. U Bezdanu (Bezdán) postoji KUD "Petőfi Sándor", u Čonoplji (Csonoplya) KUD "Arany János", u Doroslovu (Doroszló) "Móricz Zsigmond", u Svetozar Miletiću (Nemesmilitics) KUD „Nemeth Laszlo". Kulturno-umetnički amaterizam očigledno se doživljava u svim manjinskim zajednicama, pa i u mađarskoj, kao stožer negovanja tradicije i kao najširi front u borbi za očuvanje kulturne posebnosti.

U Somboru postoji još jedno amatersko pozorište na mađarskom jeziku, Džepno pozorište "Berta Ferenc" (Berta Ferenc Zsebszínház). Formirano 2001.godine kao udruženje građana sa ciljem očuvanja vrednosti pozorišnog amaterizma, kao i pisane i govorne reči na mađarskom jeziku, ovo pozorište gostuje širom Vojvodine. Prvi nastup ovih amatera u Stanišiću bila je prva predstava

na mađarskom jeziku u tom mestu nakon dve decenije pauze. Džepno pozorište u Somboru mesečno jednom organizuje jednočasovne "Susrete"- priredbe sa gostima, stvaraocima kulture. Ove "Susrete" posećuje prosečno stotinak gledalaca iz Sombora i okoline. Džepno pozorište nema zgradu, ni imovinu, samo sedište, deluje kao putujući ansambl: "Ovo pozorište svake godine realizuje jedan pozorišni komad na mađarskom jeziku sa glumcima iz raznih mesta (od Srbobrana do Stanišića). Uvek uzimamo amatere koji su za te uloge najbolji. Uvek uzimamo profesionalnog režisera da bi sa radom sa njim ovi ljudi mogli steći nova iskustva i ta iskustva odneti u svoja mesta i tamo predati amaterima i raditi i dalje sa njima. Završni komad izvodimo u Somboru i u tim mestima odakle su glumci, a onda to nudimo svima koji su zainteresovani da nam plate samo putne troškove. Tako dolazimo i do mesta gde ranije i dve decenije nije bilo pozorišne predstave na mađarskom jeziku (to je na primer Stanišić). Nakon tri - četiri godine našeg rada dobili smo poziv iz Krušića (malo mesto između Kule i Crvenke) gde ima ukupno 380 Mađara. Od toga 80 njih su članovi meštanskog KUD-a i oni su tražili pomoć od nas da im nađemo komad, obezbedimo režisera i glumce. Mi smo sa njima radili i oni su imali zapažen uspeh, nakon prve predstave na festivalu amaterskih pozoriša Vojvodine, nakon 12 godina pauze."

U pozorištu "Berta Ferenc" tvrde da kao udruženje građana ne mogu da dobiju nikakva sredstva od opštine, a ta tvrdnja je u koliziji sa činjenicom da se u svakoj opštini iz budžeta izdvajaju određena sredstva za finansiranje udruženja građana po projektima: "Ovo pozorište nije KUD nego je udruženje građana. Zbog toga, kada se raspisuje opštinski konkurs za sufinansiranje KUD-ova mi ne možemo da se prijavimo na taj konkurs pošto nismo registrovani kao KUD. Ali naša delatnost pokriva taj deo što KUD-ovi rade... To je sad nešto novo. Ali to nije toliko bitno, jer sredstva ne bismo dobili i da smo registrovani kao KUD, jer načela i propisi raspodele sredstava za sufinansiranje podržavaju izvorno stvaralaštvo... Moje lično mišljenje je da u 21. veku Mađari ne treba da plešu na pozornici u crvenim čizmicama ili šarenim suknjicama. Imaju oni i druge kulturne potrebe i zahteve. Zbog toga smo mi otpisani od svakojakih pomoći. Ali mi se i nismo mogli registrovati kao KUD iz tehničkih razloga (nemamo zgradu, lokalitet gde jesmo)."

Tokom 4 godine postojanja pozorište se finansiralo na sledeći način: "Dobijali smo od fondacije iz Budimpešte "Illyes" na osnovu konkursa. Glavni njihov centar je u Subotici, odatle se raspoređuju sredstva. Dobijali smo i od spomenutih pokrajinskih sekretarijata. Za prošlu godinu smo dobili i od opštine u iznosu od 34.000 dinara (sufinansiranje) na osnovu programske delatnosti (tada još uvek nisu razdvojili KUD-ove i udruženja građana, to je od ove godine). Puno sami stvaraoci dramske predstave ulažu svoja sredstva i od sponzora."

U gradskim ustanovama kulture se retko predstavljaju kulturni programi manjinskih zajednica, što se od strane čelnika tih ustanova objašnjava nedovoljnom zainteresovanošću publike i

manjinskih kulturnih delatnika. U somborskom Narodnom pozorištu, međutim, razmišljaju da zainteresovanoj publici ponude gostujuće predstave na mađarskom jeziku: "Već dugo se nosimo mišlju da uradimo najvećoj manjini, mađarskoj, neku vrhunsku predstavu Újvidéki Színházod-a iz Novog Sada, koje je vrhunsko pozorište, ili mađarske drame Narodnog pozorišta u Subotici. To je bolje nego da im mi pravimo ovde produkciju." Odustajanje od stavljanja na pozorišni repertoar neke predstave na mađarskom jeziku obrazlaže se ranijim pokušajima, koji su doživeli neuspeh: "Bilo je pokušaja '92. ili '93. da se oformi i mađarska drama odnosno produkcija predstava na mađarskom jeziku, kao nešto što bi prethodilo mađarskoj drami, ali to jednostavno nije zaživelo. Suštinski problem je bio u tome što, na žalost, nije bilo publike. Odziv publike iz redova mađarske nacionalne manjine je bio izuzetno slab. To je bila jedna predstava, vrlo solidna i dobro napravljena, ali prosto nije bilo publike."

U Narodnom pozorištu Sombor postoje neke inicijative i projekti multikulturnog i evropskog karaktera: "Mi imamo sada jedan međunarodni projekat pozorišni, radi se o predstavi 'Čežnja za super-povrćem' od nekog njujorškog autora, a predstava treba da se igra u somborskom pozorištu, na nekoliko evropskih jezika i na srpskom i mađarskom. Sve će te verzije biti snimljene, pa će se onda moći puštati iz jednog centra u 3D animaciji u nekoliko susednih gradova i država istovremeno - u stalnom kontaktu između onih koji igraju u nekom foajeu, na trgu, u ambasadi, sa veoma dobrom postprodukcijom - eto to je program koji na najbolji način favorizuje sve jezike i sve kulture.»

Jedan od programskih segmenata Kulturnog centra "Laza Kostić" je i organizovanje programa amatera u kulturi, ali u ovoj ustanovi tvrde da u mađarskoj zajednici ne postoji dovoljno interesovanje za uključivanje u ovaj program: "Ne znam zašto mađarska udruženja slabo učestvuju na smotrama. Na primer, mađarsko društvo 'Kasina' jako slabo učestvuju na smotrama i znam da su dobili malo sredstava. Kod nas nikakve prepreke ne postoje. Moje lično mišljenje je da je potrebno veće učešće i prijavljivanje mađarskih društava na sve smotre i na sve što se događa, eto konkretno u Kulturnom centru. To bi im pomoglo da zauzmu bolje pozicije jer to vuče bodove i donosi sredstva. Može se prijaviti ko hoće. Čak šta više, njima to nosi mnogo više bodova kada se ocenjuju, pošto svako umetničko društvo dobija sredstva na osnovu svog rada, odnosno učestvovanja na raznim smotrama. Vrata su otvorena i nikom nije zabranjeno. Bilo je mađarskih društava koja redovno učestvuju i koja dobijaju određena sredstva. To su uglavnom mala društva i ne mogu da povuku mnogo sredstava, ali ipak dobijaju. Kad je neka smotra svima se pošalju pozivi ali se malo njih odazove. Zato mislim da nije problem do društva i do kulturne organizacije u Somboru koliko do njih samih. Oni su nedovoljno aktivni. Bitno im je da učestvuju zbog njih samih."

Očigledno je da u mađarskoj nacionalnoj zajednici opstajava tradicionalističko shvatanje kulturnog života i utilitaristički kriterijum korisnosti u očuvanju folkloristički shvaćene kulturne posebnosti. To, međutim, nije ništa neobično s obzirom na realnu ugroženost svake manjinske kulture od postepenog nestajanja kao i s obzirom na relativno ograničen kreativni potencijal manjinskih zajednica. Čini se, ipak, da su etnički Mađari prilično zadovoljni obimom i kvalitetom svojih specifičnih kulturnih sadržaja u somborskoj opštini: "Što se tiče kulture, ako uporedimo informisanje i korišćenje jezika, kultura je još na najvišem nivou. Generalno, imamo više manifestacija, takmičenja, festivala i recitatorskih i folklornih. Uvek se govorilo, to je najbitnije, a u stvari negovanje nacionalne kulture nije samo u plesanju i pevanju. Po meni, obrazovanje i informisanje, korišćenje maternjeg jezika i tu u Opštini i na sudu, svugde, da imam pravo da pričam na maternjem jeziku, to bi trebalo značiti više. Što se kulture tiče, mislim da tu dobro stojimo, bar što se nas Mađara tiče." Umreženost zadovoljavanja kolektivnih potreba, odnosno činjenica da ostvarivanje nekog kolektivnog prava povoljno utiče i na ostvarivanje ostalih, kao i da važi i obrnut slučaj, van svake je sumnje. Naravno, ovo je tesno povezano sa pitanjem resursa, od kojih oni demografski nipošto nisu najmanje značajni. U ovom smislu jedan drugi sagovornik je rekao: "Ja lično mislim da, u kulturnoj sferi, što je neka manjina veća, to joj je lakše da ostvari ta neka svoja kulturna prava na tlu Vojvodine. Tako da je mađarskoj nacionalnoj manjini najlakše da to ostvari, a nekim ostalim (rusinskoj, na primer) možda je malo teže."

Ima i nešto disonantnijih tonova u oceni uslova za razvoj i očuvanje mađarske nacionalne kulture: "Potreban je novac, da ne stiče donacija iz Mađarske naša kultura bi se ugasila. Ono što dobijamo od države je toliko malo da ništa ne možemo uraditi."

Somborski, zapadno-bački Hrvati svoje kulturne aktivnosti realizuju najvećim delom kroz postojanje i delovanje Hrvatskih kulturno-umetničkih društava: "Kad je kultura u pitanju u somborskoj opštini i šire u Vojvodini postoji veći broj hrvatskih KUD-ova, koja aktivno rade. Neka od tih društava su bila ugašena u ratnim, kriznim godinama, a sada se ponovo aktiviraju. Neka društva koja su bila izbačena iz svojih prostorija, naročito u Sremu, sada se polako vraćaju u svoje prostorije. Mi u Somboru imamo slučaj da nekoliko takvih društava radi u gradu i u okolnim selima gde pretežno živi hrvatski živalj. Sa lokalnim opštinskim vlastima tu imamo vrlo dobru saradnju, opština čak i finansijski pomaže rad tih društava, tako da u zadnjih nekoliko godina ne mogu primedbe uputiti Somboru što se toga tiče."

U samom gradu već sedam decenija aktivno deluje HKUD "Vladimir Nazor". Njihova zgrada je među Somborcima poznata kao Hrvatski dom, stecište hrvatskih kulturnih amatera: "Naše društvo je formirano u dvadesetom veku -`35. godine, zvanično `36. godine. Društvo radi do danas osim jednog prekida u Drugom svetskom ratu. Prvo se zvalo Hrvatsko kulturno prosvetno društvo

'Miroljub', a posle Drugog svetskog rata dobilo je naziv 'Vladimir Nazor'. U društvu postoje sekcije: vokalna, tamburaška, dramska, likovna, grnčarska, negovanje tradicije i običaja. Dosta saradujemo sa drugim kulturno - umetničkim društvima u opštini. Dosta gostujemo, saradujemo sa Skupštinom opštine Sombor. Dobili smo skoro jednu veliku donaciju iz Hrvatske; od skupštine opštine isto ponekad dobijamo pomoć. Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu i nacionalne manjine isto finansira određenim sredstvima kulturne institucije pa i našu i mađarsku. Jedan deo ove naše zgrade se izdaje 'Meridijan' banci tako da se i od toga delom finansiramo. Društvo radi četiri puta u nedelji, održavaju se probe folklora, dramske sekcije... Održavamo godišnjicu društva 6.12.-og, pa su tu Božićni koncert, izložba božićnih kolača, maskenbal i slično." Ovo društvo izdaje list 'Miroljub'(izlazi četiri puta godišnje), organizuje književne večeri, organizuje etnografske i druge izložbe, održava tečajeve.

I u selima somborske opštine, u kojima ima dosta hrvatskog stanovništva, pečat kulturnom životu daje amaterizam seljana okupljenih oko hrvatskih društava. Tako u Bačkom Bregu postoji HKPD "Silvije Strahimir Kranjčević", u Bačkom Monoštoru HKUD "Bodrog", u Svetozar Miletiću HKUD "Knez Stipan Šimeta". Sva ova društva imaju svoju prepoznatljivost u celoj hrvatskoj zajednici u Vojvodini, koja, nemajući snage da na produbljeniji, svestraniji način tematizira svu problematičnost svog savremenog položaja, istrajava na tradicionalnom, folklorističkom shvatanju kulturnog delanja.

U hrvatskoj zajednici Rimokatolička crkva smatra se za jednog od najvećih čuvara hrvatskog jezika i hrvatske kulture, što je u velikoj meri očuvano i u Somboru. Treba se podsetiti uloge koju mise na ovom jeziku, a ne manje i katolički crkveni vjeronauk, imaju na planu očuvanja nacionalnog identiteta pripadnika hrvatske zajednice. Stoga ne čudi što Hrvatska kulturno-umetnička društva u somborskoj opštini imaju dobru saradnju s crkvom u okviru kulturnih ili crkvenih manifestacija.

Centralna priredba folklornih aktivnosti bačkih Hrvata - Bunjevaca je "Dužijanča", manifestacija kojom se obeležava završetak žetve, a koju u Somboru već 70 godina organizuje HKUD "Vladimir Nazor". Upravo oko ove svečanosti u Somboru najočitije se prelama oštra podela, nastala na vojvođanskom nivou, na zagovornike ideje da su Bunjevci autohtona etnička grupa i na one koji smatraju da se radi o delu hrvatskog nacionalnog korpusa. Naime, već nekoliko godina unazad u Somboru i "Bunjevačko kolo", udruženje Bunjevaca koji negiraju da pripadaju hrvatskoj naciji, organizuje svoju "Dužijancu", pod pokroviteljstvom Nacionalnog saveta Bunjevaca.

Bunjevačko kulturno-umetničko društvo "Bunjevačko kolo" nastalo je 1921. da bi, nakon nekoliko decenija diskontinuiteta u radu, ponovo počelo da deluje 2000. godine. Osim ovog udruženja građana, u somborskoj opštini bunjevačka nacionalna manjina organizuje kulturni rad i u okviru KUD "Bunjevačka grana" u Čonoplji i KUD "Lemeš" u Svetozar Miletiću. Moramo, nažalost,

na ovom mestu naglasiti da, ni nakon nekoliko pokušaja, nismo uspeli ostvariti saradnju sa ljudima iz "Bunjevačkog kola", što rezultira nedovoljnim uvidom u svu specifičnost njihovog položaja i njihove uloge u kulturi, a i šire.

Generalno posmatrajući, manjinske kulturne politike odlikuje skoro isključiva podređenost očuvanju tradicije i zatvaranje u krug amaterizma. Događanja u kulturnom životu manjinskih zajednica pretežno su manifestativnog karaktera i podrazumevaju insistiranje na masovnosti. U hrvatskoj zajednici na primer smatraju da nema mogućnosti za druge oblike delovanja i navode da u Somboru nema hrvatskog pozorišta ni čitaonice, kao i to da nema ogranka Hrvatskog akademskog društva niti Matice Hrvatske. I unutar mađarske zajednice mogu se čuti, doduše, ne preovlađujući, glasovi da "negovanje kulture nije samo u plesanju i pevanju", ali to su samo naznake šireg problema koji postoji i u najvećoj manjinskoj zajednici u Vojvodini. Pored deficita kreativnih i obrazovanih kadrova kao realan problem javlja se i nedostatak finansijskih sredstava. Glavni izvori finansiranja manjinskih kultura jesu Pokrajina, lokalna zajednica i zemlje - matice.

Utisak dobijen iz razgovora sa informantima jeste, dakle, da su i pored nekih disonantnih tonova, sagovornici, odnosno predstavnici lokalne mađarske i hrvatske kulturne elite, u osnovi uglavnom dosta zadovoljni svoji aktivnostima na planu negovanja nacionalne kulture i uopšte uslovima za njen razvoj i očuvanje u somborskoj opštini. Ovde ima smisla suočiti ovaj utisak i predočene iskaze sa nekima od iskaza građana iz somborske opštine koji su bili ispitani standardizovanim upitnikom. Na pitanje: "Šta bi po Vašem mišljenju trebalo da se promeni na planu negovanja Vaše nacionalne kulture u ovoj opštini?", ispitanici su, pored ostalih, dali i sledeće odgovore: (prikazuju se bez znakova navoda) da Opština posebno pomaže i finansira kulturni rad nacionalnih manjina; veća angažovanost nas samih, više ulaganja u nas; financiranje dobrih projekata; ne insistirati isključivo na folkloru već i na znamenitostima iz oblasti istorije umetnosti; potrebno je više izdvajanja za negovanje istorijskih, kulturnih i folklornih specifičnosti nacionalnih manjina; financije; da ako ne pomaže opština, onda barem da ne uzima; organizovanje Doma omladine gde bi se okupljali; staranje i omogućavanje rada udruženjima koja neguju kulturu i jezik; pripadnici većine nacionalnih manjina vrlo aktivno prezentuju svoju kulturnu baštinu; više sredstava iz lokalne samouprave; više zajedničkih programa sa ostalim nacijama; veća zainteresovanost manjina za negovanje sopstvene kulture; prilično smo malobrojni, mislim da postojeća kulturno - umetnička društva zadovoljavaju potrebu, itd.

Da bi se ovo pitanje bolje osvetlilo, sagovornici su bili zamoljeni da navedu osnovne prepreke zbog kojih u somborskoj opštini nije bolje rešeno negovanje njihove nacionalne kulture. Među odgovorima su se javljale i sledeće formuacije, koje se ponovo prikazuju bez znakova navoda: malo sredstava ali mislim da je dobro rešeno; centralizacija; zbog dominacije hrvatske nacionalne

manjine (sagovornik je Bunjevac – prim. CRCD); nemanje novčanih sredstava, nezainteresovanost, strah od represalija; anemičnost i pasivnost pojedinih članova mađarske nacionalne manjine; nebriga vladajuće ekipe i još uvek prisutni strah; kod nas Hrvata je to rešeno; manipulacija pojedinim “kulturnim društvima” i “uobičajene” pronevere budžeta; omalovažavanje i pritisak od strane šovinističkih snaga da smo i mi krivi zbog nedaća srpskog naroda u Hrvatskoj; finansiranje rada društava, itd.

Sagovornici su bili zamoljeni i da ukažu kako bi ove prepreke mogle da se uklone. Neki od dobijenih odgovora ponovo se prikazuju bez znakova navođenja: uključivanjem mladih; na zanimljiv način prikazati im i približiti sva kulturna bogatstva; kada bi Opština podsticala i finansirala naš rad; posebna sredstva koja bi bila na raspolaganju; obrazovanje mladih kroz posebne tribine i radionice o drugačijim viđenjima nacionalne pripadnosti; posebna sredstva koja bi bila na raspolaganju za realizaciju kulturnih aktivnosti - dobra volja; doedukacija profesora za hrvatski jezik; ravnopravna podela budžeta; više novca, obezbeđivanje prostora, saradnja između KUD-ova, itd.

Ispitanici su pokrenuli ceo jedan, nipošto beznačajan, skup pitanja. Ideja o stvaranju novih “multietničkih” ustanova, poput Doma omladine gde bi se okupljali mladi Somborci svih nacionalnosti, zaslužuje, svaako pažnju. No, Sombor i pored svih u njemu prisutnih pritajenih etničkih tenzija nije grad u kojem se živi paralelnim životima, što ga razlikuje od nekih drugih sredina u Vojvodini.⁴⁹ Neprestano prisutna dilema između integracije koja podrazumeva neželjenu i nenameravanu asimilaciju i separatnog življenja paralelnih života, uz očuvanje etničkog identiteta, izvesno ne može da se razreši na lokalnoj ravni. Predlog da organizacije višenacionalnih zajednica organizuju zajedničke programe nesumnjivo zaslužuje pažnju. S druge strane, vidljivo je da i postojeća kulturna udruženja, na primer kulturno–umetnička društva, ponekad ne saraduju u dovoljnoj meri ni na nivou pojedinih nacionalnih zajednica.⁵⁰ To verovatno znači da bi pomaci u koordinaciji kulturnih politika morali da se izvedu prvo na ravni nacionalnih zajednica, uz stožernu ulogu nacionalnih ustanova, a tek potom na lokalnoj ravni, gde bi opštinski Savet za međunacionalne odnose, kada počne sa radom, mogao da uz ostalo preuzme i deo koordinacije. Ovim bi se verovatno bar nešto dobilo u smislu povećanja akcione sposobnosti i uštede resursa, finansijskih, ali i kadrovskih, koji su često u celoj Srbiji deficitarniji od onih prvopomenutih. Ukoliko bi javna rasprava podržala ideju da se organizacijama, ustanovama i udruženjima pripadnika nacionalnih zajednica stave na raspolaganje posebna sredstva iz opštinskog budžeta, ovaj Savet bi bio pravo mesto za artikulaciju takve zamisli i za njeno zagovaranje. Pominjanje straha od

⁴⁹ Dovoljno je uporediti rezultate monitoringa izvedenog u proleće 2005. godine u opštinama Mali Iđoš, Senta i Kanjiža; mogu se naći na www.cdcs.org.yu,

⁵⁰ Ovo nije opšte pravilo. Videće se da je u novinskom izveštaju sa Sabora Hrvatskog kulturno-umjetničkog društva “Vladimir Nazor” ukazano na niz oblika realizovane saradnje.

represalija kao ograničavajućeg činioca za razvijanje aktivnosti na planu negovanja nacionalne kulture jeste nešto kroz šta nedavna prošlost opterećuje sadašnjost. Zadatak svih javnih činilaca u Opštini jeste da ovaj strah što pre minimiziraju.

Neki problemi koji se mogu očekivati u relativno skoroj budućnosti bili su vidljivi i kroz iskaze informanata s kojima su obavljani *in – depth* razgovori. Vrlo važna mađarska nacionalna ustanova, “Mađarska Građanska Kasina”, finansira se skoro isključivo iz prihoda od restorana; nešto slično viđeno je i u drugim sredinama u Vojvodini. Treba se upitati šta će se desiti ako se zbog nekog razloga (kao što je u Zrenjaninu bilo premeštanje pijace pored koje se nalazila kafana KUD “Petefi” od koje se ovo udruženje izdržavalo) značajno smanji prihod ovog restorana? “Mađarska kancelarija”, odnosno šalter na kojem se predaju zahtevi za vize i za mađarska dokumenta, govori o “Kasini” kao o jednom od prostornih (i s njim verovatno bar donekle povezanih socijalnih) sedišta uticaja unutar ove nacionalne zajednice; no, problem oslanjanja na restoran kao na pouzdan izvor prihoda nosi senku bojazni od eventualnih budućih tržišnih promena. Finansiranje kulturnih aktivnosti pripadnika nacionalnih zajednica izvesno treba institucionalno čvršće uobličiti. Pri tom treba pogledati činjenicama u oči. Dok u nekim kulturnim ustanovama tvrde da kao udruženje građana ne mogu da dobiju nikakva sredstva od Opštine, stoji da se u svakoj opštini iz budžeta izdvajaju određena sredstva za finansiranje udruženja građana po projektima. Drugi izvor je, valja podsetiti, izričito tvrdio da svako umetničko društvo dobija sredstva na osnovu svog rada, odnosno učestvovanja na raznim smotrama (“jako slabo učestvuju na smotrama i znam da su dobili malo sredstava. Kod nas nikakve prepreke ne postoje”). Pitanje za javnu raspravu unutar nacionalne i unutar lokalne zajednice jeste da li se ovde radi o auto – segregaciji, uverenju da se neće biti izložen ravnopravnom tretmanu, ili o nečem trećem. U drugoj kulturnoj ustanovi pripadnika mađarske nacionalne zajednice pominje se kombinovanje sredstava dobijenih od “Illyes” fondacije, nadležnih pokrajinskih sekretarijata, i Opštine (mada su, istini za volju, ova poslenja minimalna - 34.000 dinara, i mada su bila dodeljena u vreme kada u opštinskom budžetu još uvek nisu bila razdvojena sredstva za KUD-ove i za udruženja građana). U svakom slučaju, stvaranje uslova za finansiranje udruženja i ustanova pripadnika nacionalnih zajednica jeste, jednim delom, posao Opštine, i ona izvesno treba da bude izložena stalnoj konstruktivnoj javnoj kritici.⁵¹ No, okolnosti koje se brzo menjaju zahtevaju i razvijanje veštine manevra unutar samih nacionalnih zajednica i njihovih centara odlučivanja. Pre ili posle ovo će podrazumevati i promenu određenih personalnih rešenja i kao takvo mora da računa sa otporima, ne samo u somborskoj opštini.

⁵¹ Vidljivo je nastojanje Opštine da integriše nacionalne zajednice koje u njoj žive. Na primer, predsednik opštine, dr Jovan Slavkovic, primio je somborskog književnika Fekete J. Jožefa povodom njegovog prijema za redovnog člana Akademije umetnosti Republike Madarske iz redova stvaralaca na mađarskom jeziku iz dijaspore. Ovome je bilo posvećeno opravdano značajno mesto u “Somborskim novinama”

Utisak je da ustanove pripadnika hrvatske nacionalne zajednice, u gradu Somboru, ali i u nekim naseljenim mestima, uspešnije kombinuju sredstva dobijena od matične zemlje, sa sredstvima dobijenim od pokrajinskih sekretarijata za obrazovanje i kulturu, i za propise, upravu i nacionalne manjine, i sa sredstvima dobijenim od Opštine. Otuda se verovatno Opštini, odnosno njenim organima, upućuju povoljnije ocene iz hrvatske nacionalne zajednice nego iz mađarske. S druge strane, etnički Hrvati su "nova manjina", donedavno, pre svega u Sremu, izložena progonima značajnog broja svojih pripadnika, i kao takvi su verovatno manje zahtevni od etničkih Mađara iz somborske opštine. A zahteve na planu ostvarivanja kolektivnih prava izvesno ne treba kritikovati, pošto su oni jedan od generatora koji pokreću stvari u dobrom pravcu.

Pitanja kulturnih sadržaja programa koji se planiraju i realizuju tesno je povezano sa pitanjem kulturne publike. Utisak je da se kulturna publika mađarske zajednice u gradu Somboru nalazi na ivici kritične mase, podsećajući po tome na onu iz okružnih gradova iz centralnih delova Vojvodine (kao što su glavni grad AP Vojvodine i sedište Južno-Bačkog okruga, Novi Sad, odnosno Zrenjanin, kao sedište Srednje-Banatskog okruga) Kao što kaže informant, "Susrete' posećuje prosečno stotinak gledalaca iz Sombora i okoline", Kasina ima publiku koja zahvata do 300 ljudi i tako dalje. Iskazi iz Kasine, a svakako i oni o radu amaterskog pozorišta, govore o mogućnosti da se broj ljudi koji čine publiku programa čiji su sadržaji vezani za negovanje mađarske nacionalne kulture poveća. S druge strane, sukob između "tradicionalizma" i "avangardizma" na ovom planu (kako god se odredili sadržaji koje ovi pojmovi označavaju) nipošto nije karakterističan samo za somborsku sredinu. Kao što je ranije rečeno, utilitaristički kriterijum korisnosti u očuvanju folkloristički shvaćene kulturne posebnosti. nije ništa neobično s obzirom na realnu ugroženost svake manjinske kulture od postepene asimilacije. Moguće je, i razumljivo je, da se ovaj sukob izražava i na planu raspodele resursa,⁵² a posao Centra za razvoj civilnog društva nije da ovde arbitrira. Isto važi i za međusobni odnos pojedinih ustanova kulture. U najmanju ruku je neobično da amatersko Džepno pozorište "Berta Ferenc" i amaterska pozorišna grupa "Mađarske Građanske Kasine" uspevaju da privuku brojnu publiku, a da je nastojanje Narodnog pozorišta da stavi na repertoar neke predstave na mađarskom jeziku svojevremeno doživelo neuspeh jer nije bilo publike.

Prema pisanju štampe, na ovogodišnjem Saboru Hrvatskog kulturno-umjetničkog društva "Vladimir Nazor" članovi društva ne samo što su "u velikom broju potpisali otvoreno pismo javnosti, u kojemu se osuđuje nastojanje da se ikavski bunjevački govor uvede u škole namjesto hrvatskog književnog jezika", povodom "najave uvođenja bunjevačkog govora u škole pod nazivom tzv. bunjevački jezik od strane pokrajinske administracije i Pedagoškog zavoda pokrajine", nego su

⁵² Ima smisla ovde ponoviti jedan iskaz koji je već dat u osnovnom tekstu: "Moje lično mišljenje je da u 21. veku Mađari ne treba da plešu na pozornici u crvenim čizmicama ili šarenim suknjicama. Imaju oni i druge kulturne potrebe i zahteve. Zbog toga smo mi otpisani od svakojakih pomoći."

raspravljali i o programskim i o finansijskim pitanjima: "Pokraj sudjelovanja u financiranju redovitih aktivnosti, SO Sombor će ove godine financirati rekonstrukciju dijela krova zgrade Doma sa zamjenom oluka i postavljanjem nove ulazne kapije. Veoma dobru suradnju ostvarili smo i s hrvatskim institucijama i organizacijama, s Hrvatskim nacionalnim vijećem, Izvršnim odborom HNV-a, Novinsko-izdavačkom ustanovom 'Hrvatska riječ', Hrvatskom čitaonicom iz Subotice. Pod pokroviteljstvom HNV-a vodi se akcija za uvođenje nastave na hrvatskom jeziku ili učenje hrvatskog jezika s elementima nacionalne kulture u Somboru. U okviru redovitih aktivnosti nastavili smo i uspješnu suradnju sa svim hrvatskim kulturno-umjetničkim društvima u Bačkoj i Srijemu, kao i s gradskim KUD-om Sombor." Imajući u vidu zamršenost hrvatsko – bunjevačkog pitanja, kao i uticaj ovog pitanja na podele i tenzije unutar same hrvatske zajednice, treba ponoviti da je za žaljenje što ni nakon nekoliko pokušaja saradnici Centra za razvoj civilnog društva nisu uspjeli ostvariti saradnju sa ljudima iz "Bunjevačkog kola", niti iz drugih bunjevačkih ustanova.

Prijatno je završiti ovaj odeljak navođenjem primera takozvane "dobre prakse". Prema pisanju štampe, kao i prema iskazima meštana, čelni ljudi kulturnih ustanova ili udruženja pripadnika nacionalnih zajednica u nekim selima somborske opštine uspevaju da se dosta snađu u izmenjenim uslovima finansiranja. U Bačkom Monoštoru su za obnavljanje Doma kulture prikupljena sredstva od američke fondacije USAID, Mesne zajednice, SO Sombor, firmi "Terratrade brodoremont" i "Vojvodinašume" i ambasade Republike Hrvatske u Beogradu. U ovom domu deluje više udruženja, među njima i Kulturno-umjetničko društvo Hrvata "Bodrog" čiji je cilj negovanje šokačkih običaja i kulture.

U istom selu su za rekonstrukciju crkve Svetog Petra dobijena sredstva preko kokursa za obnovu verskih objekata koji je raspisao Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu.

Štampa navodi iskaz sekretara Mesne zajednice Bački Monoštor g. Zorana Müllera, prema kojem "iz budžeta Skupštine opštine Sombor, iz sredstava predviđenih za kulturu, "KUDH 'Bodrog' natječajem dobiva sredstva, jer je po aktivnostima uz KUD 'Ravangrad' i HKUD 'Vladimir Nazor' iz Sombora ovo društvo najjače".

POGLEDI NA ČINIOCE KOJI UTIČU NA POLITIKU UPRAVLJANJA MULTIETNIČKOM ZAJEDNICOM

Sledeći rezultati istraživanja nastali su na osnovu standardizovanog upitnika. Odgovori koji će sada biti prikazani po mnogo čemu su tipični ili karakteristični. Na osnovu izvornih formulacija moguće je ponešto zaključiti i o kontekstu i širem kulturno-političko-socijalnom miljeu u kojem se odvija život ljudi čija se zajednica ispituje, a istovremeno se građa ove vrste može upotrebiti za

orijentaciju pri planiranju narednih aktivnosti projekta kojeg izvodi Fond za otvoreno društvo u saradnji sa Centrom za regionalizam.

Zamoljeni da navedu neke dobre primere ili dobra rešenja opštinskih organa u opštini Sombor u vezi sa zadovoljavanjem potreba pripadnika nacionalnih zajednica na planu obrazovanja i informisanja na maternjem jeziku, negovanja nacionalne kulture, službene upotrebe jezika i pisma ili zapošljavanja, građani Sombora su pored ostalog pominjali (bez znakova navoda): radio emisije, dvojezičnu nastavu, ravnopravnost pri zapošljavanju, informisanost na maternjem jeziku, novčana pomoć Kulturno-umetničkom društvu, saradnja sa mađarskim gradovima, opštinama, dvojezičnost u školama, štampanje novina na jezicima nacionalnih manjina, radio i televizijske emisije na jezicima nacionalnih manjina, postoje časopisi na pojedinim jezicima nacionalnih manjina, u javnim službama se zapošljavaju ljudi koji znaju jezik nacionalne manjine, postoji mogućnost školovanja na maternjem jeziku, radio program na mađarskom, paralelna upotreba pisma, službeno, u školama, u literaturi, OŠ »Bratstvo- jedinstvo“, “Magyar Szó”, dvojezične oznake ulica, imena institucija su navedena na više jezika, uvek ima ko izlazi u susret radi službene upotrebe jezika, postoje tumači, Opština po mogućnosti finansira obrazovanje i kulturu, dozvoljava otvaranje odeljenja sa malim brojem učenika, odeljenja na maternjem jeziku u školama, kulturno -umetnička društva, višejezičnost u programu Radio Sombora, ravnopravnost pisma u “Somborskim novinama”, lokalni radio na mađarskom jeziku, natpisi na ustanovama - višejezični, “Dunataj”, Srednja tehnička škola Sombor, otvaranje novih smerova u tehničkoj školi, omogućeno negovanje kulture, otvoren smer u tehničkoj školi informatike na maternjem jeziku, na sudu saobraćajnih prekršaja mogućnost ispitivanja na mađarskom jeziku, ali sve ostalo na srpskom jeziku, KUDH “Bodrog” Bački Monoštor, negovanje šokačkih običaja, izučavanje hrvatskog jezika u školi sa dva časa nedeljno, uvođenje nastave (negovanje nacionalne kulture) u osnovnoj školi, uvođenje hrvatskog jezika, finansiranje KUD Hrvata “Bodrog”, postoji nastava hrvatskog jezika, neguje se nacionalna kultura, imaju svoj boravak - Romi, imaju svoje zabavište, finansijska sredstva, zalaganje sadašnjeg predsednika opštine da se sve navedeno poboljša ali još rezultata nema, itd.

Zamoljeni da navedu neke loše primere ili za loša rešenja opštinskih organa u opštini Sombor u vezi sa zadovoljavanjem potreba pripadnika nacionalnih zajednica na planu obrazovanja i informisanja na maternjem jeziku, negovanja nacionalne kulture, službene upotrebe jezika i pisma ili zapošljavanja, građani ispitani standardizovanim upitnikom su pored ostalog pominjali: (bez znakova navoda) u školama ne podstiču roditelje dece, nema programa na radiju, nema programa na televiziji, neobezbeđivanje uslova za emisije na maternjem jeziku na lokalnom radiju, adaptacija stare školske zgrade, a dogradnja nove škole ni da se pomeri od pre petnaest godina, zatvaranje srednjoškolskih smerova na jeziku manjine, škola nije dovršena, nemogućnost dobijanja sredstava

za "nefolklorne" aktivnosti, službena upotreba jezika je nemoguća, kod zapošljavanja nije prednost nego obrnuto, dokumente ne mogu dobiti na mađarskom jeziku, niti dvojezično (primer: tražio sam da mi sin bude upisan na mađarskom jeziku, u bolnici odobrili, napisali pravilno, a u izvodu dva puta napisali ime na srpskom jeziku), neomogućeno korištenje "stranih" knjiga i udžbenika, pogledajte: policija, carina, vojska, sudstvo, preterano forsiranje ćirilice, u opštinskoj upravi malo je dvojezičnog kadra, milicija, sudstvo, praktično nejednak kriterijum pri upisu u srednje škole na mađarskom jeziku - upisuju se sa manjim brojem bodova u odnosu na odeljenja na srpskom jeziku, i dalje se prepoznaje sistem "ključa", nepostojanje televizijskih emisija, itd.

Upitani šta bi službenici Skupštine opštine i njenih organa trebalo pre svega da nauče u vezi sa zadovoljavanjem prava i potreba pripadnika nacionalnih zajednica, ispitani građani somborske opštine dali su i sledeće odgovore: (bez znakova navoda) da nacionalnost ni u kom slučaju ne bude primarna, nego stručnost, da budu kulturni, više tolerancije, upoznavanje sa konkretnim problemima i razumevanje istih, rešavanje problema, što je bez dobre materijalne osnove nemoguće, kao ni bez jasnih pravila i zakona, pravne države, nedostaje im opšta kultura, kultura govora, manjak poštovanja, kultura oblačenja..., komunikacija na jezicima nacionalnih manjina, tolerancija u opštem smislu (ako neko nije tolerantan), da je pravo svakog građanina da na maternjem jeziku komunicira sa državnim organima, da imaju razumevanje prema posebnim pravima i potrebama nacionalnih manjina, postavljanje službenika koji govore više od jednog (srpskog) jezika, toleranciju, jezik, osnovne stvari u vezi ponašanja, bontona, kulturnosti itd., pripadnici nac. zajednica su duže ovde od službenika opštine, da budu ljubazni, setiti se Kosova, sve što se traži tamo za Srbe, obezbediti u Vojvodini za sve nacionalne manjine, da upoznaju i uvažavaju naše običaje, međunarodna iskustva i dokumenti iz ove oblasti, pripadnik nacionalne zajednice treba da bude pitan u vezi stvari koje se tiču njega, obećano uraditi, slušati glas meštana, itd.

Podela nadležnosti između različitih nivoa državne i društvene organizacije jeste poseban problem i o njemu se podrobnije raspravlja u ovoj svesci u kojoj se izlažu sumarni rezultati celog projekta. Ipak su zatražena i mišljenja građana o ovoj temi, s obzirom da oni podnose posledice primenjenih, zagovaranih ili osporavanih rešenja. Pitanje je bilo formulisano na ovakav način: "Poznato je da se pitanja obrazovanja, informisanja, službene upotrebe jezika, negovanja nacionalne kulture, zapošljavanja itd. delom regulišu na ravni opštine, a delom na nivoima Republike Srbije, AP Vojvodine i Državne zajednice Srbija i Crna Gora. Koji su Vam problemi koji proističu iz ove podele nadležnosti poznati?" Ispitani građani somborske opštine dali su među ostalima i sledeće odgovore: (bez znakova navoda) da Republika podstiče i donese zakone koje ima u Vojvodini, država propisuje određene kriterijume koje je teško sprovesti u opštinama, deklarativno se zalaže za prava koja se teško sprovode, nedostatak finansijskih sredstava od nivoa

opštine do države, to što je to problem Vojvodine a rešava ga "državna zajednica", uglavnom je to igra gluvih telefona, trebalo bi to regulisati pretežno na opštinskom i na republičkom nivou, prebacivanje odgovornosti, politički interesi, niko ne zna ko šta treba da radi, finansiranje prebacuju jedni na druge, prebacivanje odgovornosti sa jednih na druge do beskonačno!, neusaglašenost kriterijuma, neprilagođenost zadovoljavanja potreba.

Upitani: "Koji su glavni problemi na planu međunacionalnih odnosa do sada bili prisutni u Vašoj opštini?", ispitanici iz Sombora naveli su i sledeće odgovore: (bez znakova navoda) ignorisanje nečije nacionalne pripadnosti, rušenje nadgrobnih spomenika, tuče među mladima, grafiti koji vređaju..., zastrašivanje od pojedinaca i širenje nacionalne mržnje, manjine su ugrožene? nisam manjina ali sam ugrožena, nemam stalan posao, nemam stan, nemam..., rušenje nadgrobnih spomenika - jednom u prošloj godini - pokušano prikazati kao nacionalni problem, ne posmatram probleme "globalno" već pojedinačno, bez obzira na nacionalnu pripadnost, rušenje spomenika na grobljima i pisanje rasističkih parola, oštećivanje radnji Albancima, međusobno ignorisanje, tuče, crtanje grafita, reakcija na etničko čišćenje 17. marta 2004., isterivanje pripadnika drugih nacija i nacionalnosti (na sreću prestalo), intolerancija, poneki etnički sukobi, nesuglasice, postojalo je jedno mišljenje i jedna istina, intolerancija, nezainteresovanost ko je dozvolio da ga pobeđi pogrešna politika, nacionalizam i "radikalizacija", nepoznavanje sredine gde su pristigle izbeglice, pojedinačni incidenti i prekomerna upotreba sile službenih lica, preteća pisma, fizičko nasilje, netrpeljivost prema osobama koje govore drugačijim jezikom (ili akcentom), izrugivanja (potcenjivanja), grafiti, poruke, vicevi, odbacivanja, demoliranja imovine, tuče, bilo je fizičkih napada. posle nema krivca, predrasuda, itd.

Na pitanje kako su ovi problemi bili rešavani, ispitanici iz Sombora dali su i sledeće odgovore: (bez znakova navoda) nisu nađeni krivci, našom aktivnošću, zataškavanjem, uglavnom akcijama nevladinih organizacija, većina je zataškavana ili je pokušano promeniti smisao incidenta, skoro nikako. Tendencija je ne, ne videti, ne gledati, ne čuti, ne znati, nisu rešavani, uglavnom na opštinskom nivou, delimično, nikako, bez odmazda i policijske represije, sudskim procesom, tip radionica, zajedničko angažovanje na raznim poljima, edukacija, pokrenuti postupci za N. N. licima, utvrđivanjem činjenica i objavljivanjem, dobijali su poslove....., ne znam da li je iko ikada odgovarao, itd.

U nastojanju da se obuhvati što širi spektar činilaca koji utiču na formiranje i primenu politika upravljanja multietničkim zajednicama, ispitanici su bili zamoljeni da odgovore i na pitanje: "Šta su političke stranke koje deluju u Vašoj opštini propustile da urade na planu negovanja dobrih međunacionalnih odnosa?" Među odgovorima su dobijene i sledeće formulacije (ponovo se prikazuju bez znakova navoda): bolja saradnja stranaka i zajedničko delovanje bi trebalo biti na

višem nivou, da deluju pragmatično, a ne deklarativno, ništa nisu propustile, ne slažu se međusobno ni stranke, kako bi se to onda pozitivno odrazilo na međunacionalne odnose, pojedine stranke neguju politiku nacionalne mržnje i zastrašivanja, svaka od njih po svom programu ili manje..., da organizuju javne rasprave na ovu temu, ne znam ni šta rade, zajedničke programe, radionice tolerancije, koliko znam nisu uradile ništa, reagovanje na vreme, dosta toga! da se ne svađaju, da postignu kompromisno rešenje, ništa pozitivno nisu uradili, ne sarađuju u dovoljnoj meri, političke stranke su najveće zlo koji su odabrani od strane stanovništva i ništa ne rade za te ljude, već pune svoje džepove, propustili su da predizborna obećanja “na svim jezicima” i realizuju..., dovoljno glasno i jasno oglašavanje i osuđivanje kada se desi neki očigledan primer netrpeljivosti, obećano treba i uraditi, nisu ispunili predizborna obećanja, da edukuju svoje članove da neguju dobre međunacionalne odnose, ne postoji dovoljno tolerancije, itd.

Ispitanici su bili zamoljeni da odgovore i na pitanje šta su organizacije nacionalnih zajednica koje deluju u njihovoj opštini propustile da urade na planu negovanja dobrih međunacionalnih odnosa. Među odgovorima su se javile i sledeće formulacije: (bez znakova navoda) ljubav među ljudima, više istaći šta je sve urađeno, pohvala svakoj nacionalnoj zajednici koja uradi “dobru stvar!”, propustile su da se promene, ubrzaju, modernizuju i kreativno pokrenu, ako se misli na političke stranke, ništa kao u prethodnom pitanju, takođe sarađuju adekvatno, i oni podilaze vladajućim strukturama, isticanje dobrih primera, koliko znam nisu uradile ništa, rade na konstantnom podizanju tenzija, zajedničke programe, radionice tolerancije, isto što stranke - javne i tolerantne rasprave sa argumentima, čine sve što je u njihovoj moći, sigurno postoji nedostatak tolerancije na obe strane, itd.

Na pitanje: “Šta su, po Vašem mišljenju, druge organizacije (nevladine, udruženja građana, verske zajednice) koje deluju u Vašoj opštini propustile da urade na planu negovanja dobrih međunacionalnih odnosa?”, ispitanici iz somborske opštine dali su i sledeće odgovore: (bez znakova navoda) mislim da se veoma trude da neguju dobre odnose, da uvažavaju druge, zajednički održavaju skupove, pozivaju jedni druge na određene manifestacije..., javne i tolerantne rasprave sa argumentima, nisam upoznata sa njihovim aktivnostima, bolje informisanje javnosti o svom radu, koliko znam nisu uradile ništa, masovnost, nemotivisane su - puno priče, malo rada, međunacionalni odnosi se neguju na ulici, u službama, u školama, a ne u nekim organizacijama. Zvanično je sve lepo, samo primena je problem, uradile su sve što je dobro, propustili su mnogo toga, verujem zbog nedostatka finansija i ljudi, čak su i one razjedinjene iako propagiraju zajedništvo, raditi s više saradnje, pomogle su nevladine organizacije, verske zajednice i udruženja građana, više da edukuju svoje pripadnike na ovom planu, verske zajednice u opštini to dobro rade, itd.

Upitani šta misle o nacionalnim većima nacionalnih manjina i šta bi ona trebalo da promene u svom delovanju, ispitanici su odgovore izražavali i kroz sledeće formulacije: (bez znakova navoda) da se bore da sve zajednice imaju ista prava, dobra zamisao. Da više informišu pripadnike manjine i da su više prisutni kod državnih organa, trebalo bi da imaju više sluha za "nenacionalne" potrebe nacionalnih manjina, još više da se aktiviraju i razgovaraju sa državnim vlastima, oni su opružena ruka nekih stranaka, skoro da i nisu potrebni, da ne traže irealno, sva nacionalna veća bi trebalo čvršće da se vežu za centralnu vlast, to je dobra stvar, samo što treba uključiti sve vodeće stranke nacionalnih manjina, da budu apolitični, možda da počnu i da rade sem što puno pričaju, te prave još veće probleme, da se više usresrede na kulturno delovanje, one su na žalost političke partije koje gledaju lične interese, ona samo radikalizuju međunacionalne odnose u Vojvodini, šire sagledavanje stvarnosti, a ne samo upirati prstom na sitne propuste, da budu aktivniji i preduzimljiviji, itd.

Sledeće pitanje jeste veoma važno: ono probija barijeru konformizma i pokazuje pravo stanje međunacionalnih odnosa u lokalnoj zajednici. Ispitanici su bili zamoljeni da odgovore: "Šta biste voleli da pripadnici drugih nacija u ovoj opštini promene u svom ponašanju da biste se osećali prijatnije?" Dobijeni su i sledeći odgovori: (bez znakova navoda) da neguju svoju kulturu i jezik, ali da ne prkose njome drugim nacijama, u svakom slučaju je potrebno više tolerancije i razumevanja, mada se ja osećam sasvim prijatno!, ne treba nikog potcenjivati, ako neko ne može da prihvati mentalitet ovog naroda treba da potraži stručnu pomoć i da živi po društvenim normama, da prestanu kukati da su ugroženi, osećam se bednije od njih, da više budu građani, a manje pripadnici nacionalne manjine, da se i oni ponašaju kao srpski narod na ovim prostorima, manje potenciraju razlike kojih nema, osećam se prijatno u višenacionalnom okruženju, da pojedinci poštuju državu u kojoj žive, osećam se prijatno mada bih volela da ima više kulturnih događaja, kako bi se istakla lepota različitosti!, svi su vrlo tolerantni, osim jedne manje grupe i ne bih hteo da se to promeni, veća tolerancija svih, da gledaju opšte ljudske vrednosti, da prihvate ostale nacije: jezik, običaje, tradiciju, kulturu itd., da svi budemo građani ove opštine Sa istim obavezama i pravima, da se svako međusobno poštuje, toleriše i pomaže, a ne da se gleda samo svoj interes, baš ponašanje!!! Tolerancija!!! Volim svoje, cenim druge!!!, osećam se prijatno, samo da počnemo da razmišljamo!, da ne dele ljude na nacije!, ne potencirati nacionalnost, što više ljubavi , "ljubite jedni druge", da se manje potcenjivački odnose prema nama, da shvate da svako lično odgovara za svoje postupke i da shvate da narodi nisu ovakvi ili onakvi već da su pojedinci ti koji prave probleme i koji treba da snose konsekvence a ne ceo narod, odnosno nacionalna manjina, da svi tolerišu multietničnost i postojanost ovakve sredine, itd.

Iz prikazanog se može izvući više zaključaka, a dva su najvažnija. Pre svega, građani dobro uočavaju svaki pomak koji organi Skupštine opštine naprave na planu unapređenja prava pripadnika nacionalnih zajednica. O ovome će još biti reči u zaključku ove sveske. Osim toga, vidljivo je da su međunacionalni odnosi mirni i loši. Kao što kažu u kancelariji opštinskog ombudsmana: "Sad, sukoba uvek ima. Žalili su se ljudi da su ostali bez posla zato što su pripadnici ove ili one nacionalnosti. Ali ništa od toga nije dokazano niti dokumentovano. Niko nikom nije rekao, ti si Hrvat ili Mađar pa zato dobijaš otkaz, ali generalno bi se moglo reći da je tako..."⁵³ Jedan informant iz mađarske zajednice je rekao: "Prilikom zapošljavanja, očekivali smo da će se to promeniti privatizacijom, verovatno i hoće ali treba vremena, da više ne bude pitanje ko je koje nacionalnosti nego ko šta zna. Radna mesta se vrlo retko otvaraju ali su još uvek po društvenim uticajem i postoji diskriminacija."⁵⁴ Ovo ne mora nužno da bude samo nepovoljna pretpostavka za izvođenje daljih aktivnosti na ovom projektu. Opasnost od razočarenja, koja po pravilu vodi ili u socijalni autizam, odnosno u izolaciju, ili u radikalizovanje vlastite pozicije, mala je u sredini koju karakterišu ovakvi inter-etnički odnosi. S obzirom da postoji visoko izražena spremnost da se uoči i pozdravi svaki pomak na bolje, čini se da inicijative nevladinih organizacija na planu poboljšanja upravljanja multietničkom zajednicom mogu da računaju na povoljan odziv.

⁵³ Pogledi građana ispitanih standardizovanim upitnikom na eventualne razlike u pogledu mogućnosti zapošljavanja prikazani su u odeljku naslovljenom kao »Neke karakteristike opštine Sombor«

⁵⁴ I u somborskoj se opštini, kao i drugde, u izbeglicama (koje su, kako su pokazala različita istraživanja, protivno raširenom mišljenju, u svakom društvenom pogledu u proseku najslabija grupa) pronalaze krivci za neregulisano etničko takmičenje na planu zapošljavanja. Na pitanje "u kojim segmentima je bilo diskriminacije što se tiče zapošljavanja?", jedan informant je odgovorio: "u privredi, apsolutno. I to je javna tajna da su bile te mega fabrike gde se primalo po sto radnika, kao što je »Bane Sekulić«, »Panonka«, nekadašnja i tu su Mađari bili zapostavljeni. Činjenično je stanje da između starosedeoca nikada u Somboru nije bilo ozbiljnijih konflikata. Međusobno su se nacije poštovala i ako se nisu volele. Ali ako su u pitanju neki zajednički interesi recimo to je stara priča da su zajednički gradili Mađari, Nemci, Srbi, Hrvati, Bunjevci pozorište i znali su sva tri jezika. To je jako važno naglasiti da između starosedeoca apsolutno nikakvih problema nije bilo i istini za volju se mora reći da Srbi starosedeoci oplakuju isto nekadašnji Sombor. To je nekad bio izuzetno čist grad, zelene površine su se negovale, drva se nisu sekla nego sadila. Sad se nešto promenilo, ulice su prljave, buka je nesnosna." U kancelariji opštinskog ombudsmana je ovim povodom rečeno: "to nije problem samo nacionalnih manjina. Ovde je posle rata doslo puno izbeglica. Mnogi stari Somborci su se žalili na te što su dosli, kako su se oni uvek bolje snašli od ostalih. Ali to je sada neki drugi, možda sociološki problem o tome zašto bismo se mi ovde koji sve imamo toliko trudili a oni dođu ovde pa se više trude. Znači nije samo problem sa nacionalnim manjinama da oni nisu dovoljno zastupljeni na rukovodećim mestima ili u nekim preduzećima." Jedan sagovornik iz mađarske nacionalne zajednice rekao je: "ima puno izbeglica, oni su u prednosti. Lakše dobijaju posao, a inače somborska opština je poznata u pogledu zapošljavanja pošto ima jako puno nezaposlenih. (...) problemi u selima u okviru somborske opštine je bilo, opet oko izbeglica, oko ulaska u kuće, menjanja strukture stanovništva. Bilo je incidenta u Doroslovu, u Bezdanu. Valjda je bilo reakcije..." Jedan sagovornik iz hrvatske nacionalne zajednice rekao je: "Mi svakoga primamo širokog srca. U Somboru takvih problema nije nikada bilo. Ipak oni su tamo imali probleme i sa sobom su doneli to zbog čega su tamo imali probleme. Zato su mnogo lakše dolazili do zaposlenja, pod izgovorom da su oni tamo bili ugroženi. Dešavalo se čak da starosedeoci, Somborci teže dođu do nekog posla od njih. U svakom slučaju struktura se promenila. Mi mislimo da kada neko dođe treba da se prilagodi. Ipak, mi njih ni na koji način ne doživljavamo kao nekog ko nas ugrožava. Oni su ranije čak bili zatvoreniji ali sada je došlo do zbližavanja." Ima, naravno, i drugačijih pogleda: "ti razni zahtevi su malo montirani, pa i uvezeni, ne mislim da je to realno. Umesto da i dalje gajimo multijezičnost i multikulturalnost, nekom su draži procesi podvajanja. Evo ovde ima i mnogo izbeglica - ja ne mislim da je to problem, nego samo još jedan doprinos nekom zajedništvu i bogatstvu različitosti." Na pitanje "da li je ovaj vas utisak i preovlađujući ovde?" odgovor je bio: "naravno, ima tu raznih priča: te oni su došli u bundama, puni para, u dobrim automobilima, to je čaršija..." Možda nije suviše napomenuti da je poslednji sagovornik u Sombor došao iz jedne od nekadašnjih jugoslovenskih republika.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na osnovu iskaza ispitanih građana iz prethodnog odeljka, kao i na osnovu niza drugih izvora podataka koju su korišćeni u ovoj studiji, mogu se izvesti neki zaključci i uputiti neke preporuke za relevantne činioce kao što su Skupština opštine Sombor, političke stranke, nacionalni saveti, nevladine organizacije i još neki faktori. No, prethodno ipak treba reći još nešto.

Ciljevi ove programske inicijative koju Fond za otvoreno društvo realizuje u saradnji sa Centrom za regionalizam jesu višestruki;⁵⁵ pokretači inicijative polaze od pretpostavke da ne postoje u dovoljnoj meri razvijeni kapaciteti za kreiranje i realizaciju manjinskih politika na lokalnom nivou. Praktični deo projekta usmeren je na otklanjanje evidentiranih manjkavosti, pri čemu se planira realizacija različitih edukacijskih programa namenjenih različitim ciljnim grupama.⁵⁶

Kad je o ovim manjkavostima reč, razumljivo je da one nastaju na različitim ravnama, od onog najopštijeg okvira, vezanog za proces tranzicije, koji zahvata celu Istočnu Evropu (i ne samo nju; a u Srbiji se ovaj proces ubrzano odvija posle desetodišnje blokade u devedesetim godinama) preko različitih legalnih ili institucionalnih rešenja, odnosno njihovog odsustva, njihove međusobne povezanosti ili inkompatibilnosti na različitim nivoima društvenog organizovanja. Ingerencije lokalnih samouprava su pri tom veoma male, no, njihov realni uticaj je dosta veliki. Svakodnevni život ljudi u Srbiji (i Vojvodini kao njenom specifičnom ali sastavnom delu) umnogome zavisi upravo od odnosa političkih snaga na lokalnu i raspodele resursa koja je određena izbornim uspesima ovih snaga. Opštine imaju male nadležnosti, ali ljudi žive svoje živote u opštinama (ovde se izuzimaju veliki gradovi kod kojih opštine imaju manju ulogu i koji nisu obuhvaćeni ovim projektom) i one mogu da u

⁵⁵ U temeljnom dokumentu Inicijative određeni su sledeći ciljevi:

a) neposredni: doprinos u razvoju sistemski održivog i etnokulturalno pravednog modela upravljanja multietničkim lokalnim zajednicama; uspostavljanje i razvoj novih politika u lokalnim zajednicama kako bi se unapredilo upravljanje u multietničkim lokalnim zajednicama i tako doprinelo povećanju socijalne kohezije na lokalnom nivou; povećanje interkulturalnih kapaciteta organa javne uprave i afirmacija principa multikulturalnosti u multietničkim lokalnim zajednicama; unapređenje i kvalitetnija artikulacija interesa i ostvarivanje potreba svih građana lokalnoj zajednici preko lokalnih organa uprave, i to na jedan trajan i institucionalni način, sa posebnim osvrtom na interese i potrebe manjinskih zajednica na lokalnom nivou; uspostavljanje i razvoj sistemskih rešenja problema koji su od značaja za život pripadnika manjinskih zajednica, pre svega u oblasti njihove participacije u procesima odlučivanja i upravljanja na lokalnom nivou, te u ostvarivanju prava na: obrazovanje, informisanje, negovanje svoje kulture i službenu upotrebu jezika u lokalnoj zajednici;

b) posredni: trajniji doprinos u afirmaciji postojećih pozitivnih rešenja, kao i u stvaranju novih važnih preduslova za dobro upravljanje multietničkim lokalnim zajednicama, što sada, u smislu nekakvog, celovitije artikulisanog i praktikovanog modela u Srbiji ne postoji; povećanje participacije građana u procesima upravljanja na lokalnom nivou, čime će se dati doprinos kako u procesu demokratizacije tako i u transparentnosti rada organa lokalne uprave; unapređivanje modela za rešavanje problema vezanih uz ostvarivanje manjinskih prava i udovoljavanje potrebama i interesima manjinskih zajednica, koji bi se onda, po principu aplikacije, mogli primenjivati i u drugim lokalnim zajednicama; poboljšanje ukupnog položaja manjina u datim lokalnim zajednicama i pozitivni razvoj inter-etničkih odnosa na lokalnom nivou, koji podrazumeva smirivanje postojećih, odnosno predupređivanje nastanka međuetničkih napetosti;

pozitivna prezentacija i uopšte afirmativno prisustvo manjinskog pitanja u javnosti, to jest doprinos u stvaranju predstave u javnosti o manjinskim zajednicama kao društveno poželjnim pojavama.

⁵⁶ Lokalni politički zvaničnici, zaposleni u javnoj upravi, informativnim kućama, aktivisti političkih partija, politički podmladak, civilne (NVO) organizacije, manjinske političke i kulturne organizacije i slično.

znatnoj meri, i pored uskih nadležnosti (i s njima povezanih relativno oskudnih resursa), oblikuju način života građana i zadovoljavanje kolektivnih potreba pripadnika nacionalnih zajednica. U uvodnom odeljku je pokazano da sagovornici uglavnom posmatraju problematiku upravljanja multietničkim zajednicama iz "opštinske perspektive"; takav pristup ne izražava samo ne odveć širok pogled (a bilo bi čudno kad bi u jednoj nesređenoj zemlji perspektive građana, čak i onih "na položajima", bile šire – teško je, naime, kognitivno zahvatiti kaos) nego i svest o tome da opštine imaju i određena ovlašćenja i određene resurse na koje se može uticati. Visok izborni cenzus omeo je političke organizacije Mađara i Bošnjaka da uđu u Narodnu skupštinu Srbije decembra 2003. godine; kasnija promena izbornog zakona ostavila je nacionalne zajednice, osim najvećih, lišene mogućnosti da budu predstavljene u zakonodavnom telu Republike, pošto je praktično nemoguće da one "namaknu" nešto ispod dvadesetak hiljada glasova. Ovo je uzeto kao primer realnih ograničenja. Na opštine se, s druge strane, može realno uticati, budući da su njihovi čelnici objektivno zainteresovani za podršku svake iole veće grupe birača na lokalnim izborima. Utoliko i "opštinska perspektiva" nipošto nije sasvim neplodna.

Razumljivo je da u naznačenom pogledu, kao i u nekim drugim aspektima, postoje velika odstupanja od jedne do druge opštine u Vojvodini. Pri samom izboru opština koje će ući u ovaj projekt o tome je vođeno računa. Senčanska opština u kojoj pripadnici mađarske nacionalne zajednice čine većinu u ukupnom stanovništvu u tom je smislu različita od zrenjaninske, sa njenom prepoznatljivom etničkom većinom, jednom velikom manjinom i nekoliko manjih manjina, ili od somborske, u kojoj uz brojno nadmoćnu srpsku etničku manjinu uporedi postoji više brojem ne beznačajnih manjinskih zajednica. Drugim rečima, ne samo delovanje različitih činilaca na opštinskom nivou, nego i sam nacionalni sastav stanovništva u pojedinim opštinama, utiču na procese u multietničkim sredinama i nameću bar donekle različit pristup nastojanjima da se optimalizuje politika upravljanja multietničkim zajednicama.

Dosta rasuti odgovori građana ispitanih standardizovanim upitnikom, koji su prikazani u prethodnom odeljku, upućuju na nekoliko momenata. Pre svega, primeri dobre prakse organa Skupštine opštine jesu veoma zapaženi od strane građana, posebno među pripadnicima manjinskih zajednica. Skupština opštine i njeni organi bivaju hvaljeni zbog mnogo čega, a zamera im se pre svega na tome što kontakti sa strankama u Skupštini opštine podrazumevaju gotovo potpunu dominaciju srpskog jezika.⁵⁷ Ovo pitanje je svakako jedno od prvih kojima treba da se pozabavi Savet za međunacionalne odnose kada otpočne sa radom.⁵⁸

⁵⁷ Možda nije suvišno podsetiti da Zakon o zaštiti manjina propisuje da se prilikom zapošljavanja u javnim službama, uključujući policiju, vodi računa o nacionalnom sastavu stanovništva, odgovarajućoj zastupljenosti i o poznavanju jezika koji se govori na području organa ili službe.

⁵⁸ Među sagovornicima su se nedvosmisleno javljale ideje o saradnji predstavnika nacionalnih zajednica: "ovde su Mađari najveća manjina i najveća opcija Hrvati imaju slične probleme kao i mi. Bilo bi dobro da dođe do nekog dijaloga da češće

Neke preporuke mogu biti sasvim kratke. Cenzus od petnaest učenika za obavezno otvaranje odeljenja sa nastavom na jeziku pripadnika nacionalnih zajednica pokazao se kao previsok, odnosno kao nefunkcionalan. Njegovim smanjivanjem bi se, samo na prvi pogled paradoksalno, povećao broj đaka u odeljenjima s nastavom na maternjem jeziku.

Brojni pohvalni napori pojedinaca i njihovi uspesi na planu zadovoljavanja kolektivnih potreba pripadnika nacionalnih zajednica ne samo što predstavljaju primere dobre prakse, nego ukazuju i na neophodnost obezbeđivanja institucionalnih rešenja za ono što sada zamenjuje dobra volja. U protivnom ne postoji garancija da se u izmenjenim personalnim, političkim ili ekonomskim okolnostima praksa neće korenito promeniti.

Problemi u upravljanju multietničkom zajednicom razlikuju se u zavisnosti o kom se području radi. Kao što kažu u Skupštini opštine Sombor, misleći na zadovoljavanje kolektivnih potreba pripadnika nacionalnih zajednica: "Što se tiče kulture, ako uporedimo informisanje i korišćenje jezika, kultura je još na najvišem nivou." Raspodela prestižnih mesta u opštini Sombor pokazuje prezastupljenost pripadnika većinske nacije. Jedan informant je kazao: "Postoji nejednakost svakako, jer znamo da je u vreme Miloševićevog režima izbacivana iz službe uglavnom većina nesrpskih kadrova, kada je u pitanju policija, carina, državne službe i slično, a toga je bilo i kada su u pitanju rukovodeća mesta u mnogim preduzećima. Taj debalans imamo nažalost i dan danas i to stanje se jako sporo popravlja, ali nadamo se da će i tu neki iskorak da se učini." Kao odgovor na pitanje o eventualnim nejednakostima na planu zauzimanja rukovodećih položaja mogla se čuti i sledeća ocena: "Pa sad, jako teško pitanje. Ako pogledamo u somborskoj opštini da li Mađari, sad ja pričam samo o mojoj naciji, da li ima nekog na funkciji, da li negde imamo direktora, jako retko. Ni u policiji, ni u sudstvu, jako malo imamo kadrova. Sa jedne strane, možda i ne postoje, a sa druge ako se neko pojavi na konkursu.... Još nismo postigli taj nivo da ne gledamo ko je ko, nego samo kvalifikaciju - da li je poseduje ili ne. To ko je, šta je, koje je vere, nacije.... Teško se priznaje, ali ako pogledamo statistiku, retko gde ih ima." No, iznose se i pozitivni primeri: "Sad se pokazuje pozitivan pomak baš u školstvu. Novoizabrani direktori koji su imenovani prošle godine, među njima ima dosta Mađara i ne može se reći da je tu neka dramatična situacija." Ponovo će se upozoriti da je izvedena analiza rezultata istraživanja višestruko pokazala da je šteta što u skupštinskom Odboru za prosvetu, kulturu i sport nema nikoga od predstavnika manjinskih zajednica. Treba svakako pomenuti i pitanje sposobnosti za upotrebu jezika pripadnika nacionalnih zajednica kod pripadnika republičkih organa, a pre svega kod policajaca. Prema izveštaju kancelarije pokrajinskog ombudsmana od 29. maja 2005. godine, jedna od najbitnijih zamerki građana koji se ovoj kancelariji

mi ne pričamo na te teme, znači da se nivou opštine sastave manjinske opcije i ako ništa drugo barem da dođe do razmene mišljenja. Znači da mi iznosimo sve ono što nas pogađa, što smo uspeli rešiti i oni isto tako. U toj razmeni mišljenja neke stvari bi već sami mogli rešiti."

obraćaju, a koje su vezane za na nepovoljan položaj nacionalnih manjina, odnosi se na nesrazmernu zastupljenost pripadnika manjina u institucijama vlasti, posebno u policiji, tužilaštvima i sudovima. Primedbe se upućuju i na ponašanje policije, za koju je Pokrajinski sekretar za obrazovanje i kulturu g. Bunjik Zoltan 10. juna 2005. godine izjavio da se ponaša etnički selektivno. U kasno proleće ove godine Izvršno veće Vojvodine zatražilo je od Vlade Republike Srbije da pripremi mere kojima bi se, u skladu sa ustavnim odredbama, smanjila disproporcija u nacionalnoj strukturi zaposlenih u MUP-u na teritoriji Pokrajine. Potpredsednik Izvršnog Veća AP Vojvodine i Pokrajinski sekretar za propise, upravu i nacionalne manjine dr Korhec Tamaš upozorio je da postoji "velika nacionalna nesrazmera" i u sudovima i u javnim tužilaštvima, o čemu je Izvršno Veće obavestilo Visoki savet pravosuđa. Naime, Izvršno veće je, prema pisanju štampe, do ovakvih zaključaka došlo na osnovu informacija o strukturi zaposlenih u republičkim organima i u pravosuđu na teritoriji Vojvodine. Novine su objavile da je Korhec rekao da u tri najveća republička organa na teritoriji Vojvodine, u MUP-u, Geodetskom zavodu i u Poreskoj upravi, radi više od 10.000 ljudi, pri čemu struktura zaposlenih u MUP-u najmanje odgovara nacionalnoj strukturi Vojvodine.⁵⁹ Prema njegovim rečima, izrazito veliki broj zaposlenih su Srbi, a izrazito mali broj su nacionalne manjine, što je obrazloženo "politikom devedesetih godina".⁶⁰ S druge strane, nacionalna struktura zaposlenih u samoupravama gotovo da je identična nacionalnoj strukturi stanovništva Vojvodine.

Uopšte, kada je reč o lokalnim samoupravama, one ne samo što su najbliže građanima, pa ih je zato psihološki najlakše kritikovati, već uvek treba imati u vidu i posve ograničen obim njihovih nadležnosti i finansijskih sredstava. Neka ključna pitanja vezana ne samo za upravljanje lokalnim zajednicama, nego baš za samo očuvanje njihove multietničnosti, a pre svega najveći deo pitanja koja se tiču obrazovanja (ne samo na) maternjem jeziku, potpuno izmiču doseg neposrednog uticaja lokalnih činilaca. Za donošenje odluka o nekima od ovih pitanja objektivno je i Pokrajina previše udaljena instanca. Može se samo nadati da će dalji razvoj državne organizacije u Republici Srbiji ići u pravcu decentralizacije.

⁵⁹ Ovde vredi navesti mišljenje jednoga od predstavnika romske zajednice iz Sombora. "I naravno, onaj deo koji se zove problemi romske zajednice sa MUP-om. Tu apsolutno vidim odlična rešenja. Uz određene stručne kurseve zaposliti pripadnike romske zajednice u policiju. Da dođe Rom policajac i da priča sa mnom na mom mat. jeziku jako bi mi mnogo značilo. Ja bih se možda oslobodio pa bih rekao i ono što neću da kažem drugom jer se možda bojim da će me tući ili slično." Jedan od predstavnika hrvatske zajednice rekao je u vezi sa zastupljenošću etničkih Hrvata u nekim institucijama: "U opštinskoj upravi i u svemu ostalom je nedovoljna zastupljenost Hrvata. Znaite, sa zvaničnim podacima se ovde ne barata. Kada bismo o tome govorili mogli bi nam iz SUP-a reći da ne možemo to da dokazemo. Ali sigurno je da zastupljenost nije dovoljna. To bi se jedino moglo rešiti regulativom o pozitivnoj diskriminaciji."

⁶⁰ Za nezainteresovanost pripadnika nacionalnih manjina za službu u policiji Korhec je rekao da ona nije došla spontano, već da je rezultat dugogodišnje politike etnički homogenog MUP-a. Potpredsednik IV pohvalio je poslednji konkurs koji je BIA objavila na mađarskom jeziku. Slično izjavu, prema kojoj je udeo pripadnika mađarske zajednice više nego dva puta manji u strukturi policijskog kadra nego u ukupnom stanovništvu, dao je i Savezni ministar za ljudska i manjinska prava g. Rasim Ljajić, na okruglom stolu "Demokratija u Srbiji", sa temom "Regionalizacija i pitanja manjina" održanom u Beogradu 21. juna 2005. godine u zajedničkoj organizaciji Nacionalnog demokratskog instituta (NDI) i Međunarodnog republikanskog instituta (IRI).

Izražavanje nade je uvek dopušteno. No, s obzirom da bi bilo nerazumno da jedna nevladina organizacija kao što je Centar za razvoj civilnog društva na osnovu rezultata istraživanja iznebuha zatraži decentralizaciju Republike, preporuka Vladi Republike Srbije jeste najkraća: ona treba da primenjuje Ustav i zakone, da podstakne Narodnu skupštinu da usaglašava i razvija zakonsku regulativu vezanu za pitanja koja su od interesa za ljude koji pripadaju različitim nacionalnim zajednicama, i, iznad svega, da se ponaša kao Vlada Republike Srbije, na ne-etniziran način, u skladu s važećim Ustavom, Ustavnom poveljom i međunarodnim standardima.⁶¹

U svakom slučaju, evidentno je nezadovoljstvo, pre svega u manjinskim zajednicama, prevelikim ingerencijama Republike: one se javljaju kao disfunkcionalne. Isto važi i za deo (poverenih) nadležnosti Autonomne pokrajine Vojvodine u sferi obrazovanja. Tu bi u prenosu delova nadležnosti (i sredstava za njihovo obavljanje) trebalo ići na nivo opštine, a u ponečemu, posebno kada se radi o selima, i na nivo mesne zajednice. S druge strane, odskora delimično obnovljene nadležnosti Pokrajine na planu informisanja (i uopšte zaštite kolektivnih prava pripadnika nacionalnih zajednica) po svemu sudeći donose pre svega pozitivne efekte. U svakom slučaju, svaki pokušaj da se unapredi stanje na planu ostvarivanja kolektivnih prava za pripadnike nacionalnih zajednica podrazumeva promišljeno koordinisanje aktivnosti usmerenih ka pokrajinskom i ka opštinskom nivou (pri čemu se ne zaboravljaju nacionalni saveti, kao ni neki drugi relevantni činioци).

Izvesno je da je Pokrajina "bliža" pripadnicima manjinskih nacija; oni u Vojvodini čine nezamisljiv deo stanovništva, svakako mnogo značajniji nego u Srbiji kao celini.⁶² Skoro da je samorazumljivo da je njihov uticaj veći u Novom Sadu nego u Beogradu, a činioци kraćeg trajanja, kao što je odsustvo predstavnika političkih manjinskih organizacija iz Vojvodine iz sadašnjeg sastava Narodne skupštine Republike Srbije, samo pospešuju razvijanje pojave o kojoj je reč. Jedan minimum saglasnosti o nadležnostima pojedinih nivoa odlučivanja neophodan je da bi se moglo efikasno planirati i organizovati zadovoljavanje određenih kolektivnih potreba. U osnovi je interes svih

⁶¹ Jedan informant je rekao: "Ono što nam stiže iz Republike nama u Vojvodini nama nije dovoljno a što se tiče pitanja na nacionalnoj bazi tu se sasvim drugačije gleda na to. Republika kao da nije zainteresovana da ulazi u neku Evropu sa rešenim nacionalnim pitanjima. Kod nas nema nacionalnog pitanja svi smo mi Srbi. Uvek nedostaje politička inicijativa za to pitanje."

⁶² Ponekad je, kao u iskazu informantkinje iz mađarske nacionalne zajednice, ovo autonomističko opredeljenje nedvosmisleno obrazloženo: "Imajući u vidu da se kod nas koliko-toliko promenila struktura lokalne samouprave neke stvari je čak bolje da ostanu u nadležnosti pokrajine ili republike. Mislim da je ipak većina našeg stanovništva da kažem autonomnaški opredeljena. Svi smatraju sebe Vojvođanima i svi imaju osećaj da Srbija izrabljuje Vojvodinu. I to ne bez razloga. Prošle godine, posle dugog niza godina, mnogi su išli na more i prolazeći kroz Srbiju imali su utisak da Srbija daleko brže i bolje napreduje nego Vojvodina. Ako pretpostavimo da se ovde proizvodi najveća količina hrane trebalo bi bolje da stojimo. Sombor je na tromeđi, mi smo najbliži EU da tako kažem. Kad sam spomenula EU, moram da kažem da se većina nas plaši i iskreno rečeno prijatno sam se iznenadila glasanjem u Francuskoj. Bilo bi lepo biti u Evropi ali nismo na to spremni. Pogotovo mi Mađari pratimo svakog dana vesti u matici i vidimo šta znači ući nepripremljen u EU. To znači da srednja klasa nestaje, ljudi između 35 i 55 godina gube i najmanju realnu mogućnost da se snađu, ali verovatno je to cena."

građana isti, a subjektima zainteresovanim za optimalizaciju upravljanja multietničkim zajednicama pripada posao širenja svesti o neophodnosti postizanja ove saglasnosti.

Očekivanja ispitanih građana od različitih činilaca u Opštini koji ne ulaze u sastav organa lokalne samouprave dosta su mala. To je i razumljivo, s obzirom da se ceo politički sistem tek izgrađuje; s obzirom na okolnosti, bilo bi neobično da su različiti javni akteri pokazivali u većoj meri bilo svest ili sposobnost za doprinos rešavanju problema nego što su do sada činili. Pri tom bi bilo pogrešno u ograncima političkih stranaka, nacionalnim većima ili udruženjima građana videti samo grupe organizovane radi pribavljanja lične ili užegrupne koristi. Uporedo sa razvojem političkog sistema i njegove zakonske osnove ovi činici će biti izloženi pritisku promenjenih okolnosti delovanja da sve više pažnje obraćaju na javnu korist i da preko nje dokazuju opravdanost svog postojanja kao i prihvatljivost sadašnjih ili budućih personalnih rešenja.⁶³ U svakom slučaju, pomenuti činoci zaslužuju pre svega pomoć, naročito u smislu edukacije, a tek potom visoku meru kritičnosti: oni deluju u društvu koje je u tranziciju ušlo sa zakašnjenjem od deset godina i koje tek polako izlazi iz institucionalnog haosa.

Uopšte, treba imati u vidu da već sam višestranački politički sistem traži pronalaženje funkcionalnog ekvivalenta za nekadašnju komunističku politiku "nacionalnog ključa", kojom je bivala obezbeđena u onom istorijskom razdoblju maksimalno moguća ravnopravnost čak i malobrojnih narodnosti. To zahteva i političko i ne samo političko obučavanje partiskih kadrova i aktivista. Čini se da se to u Somboru može izvesti na osnovu boljih pretpostavki nego negde drugde, pošto neke partijske organizacije pripadnika većinskog etniciteta, kao i SVM, DZVM ili DSHV, imaju iskustvo koalicione saradnje i kapacitet za njeno razvijanje.⁶⁴

Politička situacija u opštini Sombor donekle je nestabilna zbog nesklada stranačke strukture predstavnika "izvršne" i "zakonodavne vlasti" na lokalnom nivou, i čini se da će to potrajati. Sombor

⁶³ "Mnogi su se plašili ako se pojave radikali u lokalnoj samoupravi (61 odbornik -17 radikali.). Ranije je sednica skupštine trajala 2-3 sata a otkad su radikali i 7 sati." Vredi pomenuti i komentar vezan za verske zajednice koje informant doživljava kao "civilne organizacije" koje pridonose očuvanju dobrih međunacionalnih odnosa: " Stara je tradicija da sveštenici i u jednoj i u drugoj crkvenoj zajednici pozivaju jedni druge za praznike." Drugi informant je rekao: "ako pogledate manjinske crkve i pravoslavne crkve dobro sarađuju."

⁶⁴ "...recimo,kada su Hrvati u pitanju,organizovani su i politički kroz Demokratski savez Hrvata u Vojvodini, kao politička organizacija koja je još 1991.godine osnovana. Naravno da je ta organizacija 90-ih godina imala velikih teškoća u radu,ali sada od 2000-e na ovamo praktično nema nikakvih smetnji u političkom delovanju. Prošle godine je DSHV izašao sa svojim kandidatima na lokalne izbore u oktobru mesecu, ili samostalno ili u koaliciji sa DS-om, i ima svoje odbornike u opštinama Subotica, Sombor i Apatin. Ostale političke partije, izuzev DS-a, su malo šta uradile po pitanju prava nacionalnih manjina,uglavnom sve te partije imaju neke svoje programe u kojima se malo ili uopšte ne spominju aktivnosti i prava nacionalnih manjina." Sledeći iskaz ima indikativan sadržaj: "mislim da se svi nešto trude da utiču u dobrom smislu, što iz iskrenih ubeđenja, što iz toga što je to sad poželjno. Znam da su se u predizbornim kampanjama svi obraćali nacionalnim manjinama, znači i one nacionalne stranke. Znam da je pripadnik najveće odborničke grupe u opštini Sombor, a znate koja je najveća odbornička grupa, čak je i on kad je formirana Skupština opštine rekao da su oni želeli mesto predsednika, ali pošto ga nisu dobili pripada im mesto potpredsednika Skupštine opštine, ali bi onda pripadnici nacionalne manjine izgubili svoje mesto i da zbog toga oni ustupaju mesto pripadniku mađarske nacionalne manjine. Ne ulazim u to da li je namera iskrena ali je tako nešto prosto lepo čuti, i to svakako doprinosi dobrom međunacionalnom kontaktu i suživotu. "

je, uz Novi Sad, prednjačio u broju etničkih incidenata u vreme nemira marta 2004. godine. Stanje etničkih odnosa se, prema gotovo opštem mišljenju sagovornika, primetno popravilo u 2005. godini u odnosu na prethodnu. U vreme paroksizmalnog pražnjenja nasilja na etničkoj (i verskoj) osnovi, od 17. do 23. marta 2004. godine u Srbiji jedino je policija u Novom Sadu reagovala na sasvim efikasan način. Bez obzira na stabilizaciju prilika na planu etničkih konflikata u opštini Sombor, to je jedno od područja gde bi povećane nadležnosti AP Vojvodine mogle znatno da pridonesu naporima lokalnih činilaca. Pri tom treba imati u vidu da je uticaj Pokrajine na društveni život multietničke somborske opštine nesporno efikasan, ali da je (još uvek veoma) ograničen postojećim ustavnim rešenjima. Svojevremena analiza etničkih incidenata iz 2004. godine koju je sproveo Centar za razvoj civilnog društva nedvosmisleno je pokazala da bi prenos poslova vezanih za javnu bezbednost na pokrajinski nivo povoljno delovala na etničke tenzije u Vojvodini.⁶⁵ Pitanje je koliko je ova opcija realna, s obzirom na odsustvo političke volje kod nosilaca vlasti. Dok se u analizi pravnog okvira relevantnog za temu projekta Pokrajinski sekretarijat za unutrašnje poslove pominje kao iščezla ustanova, pokrajinska policijska uprava ostaje kao neiskorišćena mogućnost.

Videlo se da su neka pitanja posebno specifična za opštinu Sombor. Kada je reč o integraciji etničkih Roma, mogao se uočiti stvarno veliki kapacitet predstavnika ove zajednice na planu ukidanja diskriminacije njenih pripadnika i ostvarivanja njihovih kolektivnih prava. Uspesi na polju obrazovanja na maternjem jeziku, svojevremeni makar i privremeni pomak na planu informisanja, razvijen nevladin sektor, sve to upućuje da bi pomoć usmerena na *capacity building* bilo romskih organizacija ili programa lokalne samouprave usmerenih ka integrisanju romskog stanovništva bila znatno bolje iskorišćena nego u mnogim drugim sredinama.⁶⁶

S druge strane, opština Sombor (i ne samo ona) uz svuda prisutni problem integracije Roma ima i posebne probleme sa ostvarivanjem kolektivnih prava pripadnika nekih nacionalnih zajednica, a pre svega etničkih Hrvata, Jugoslovena i Bunjevaca.

⁶⁵ Mogu se pogledati izveštaji na web sajtu www.cdcs.org.yu

⁶⁶ Čini se da je ovde najuputnije opširno navesti jednog predstavnika romske zajednice: "Ciljevi PKD (prosvetno-kulturno društvo) Roma u Somboru mogu se svesti u reč misija. Misija znači integracija građana u institucije sistema, pri tome naravno i integracija građana romske zajednice u institucije sistema. Tu bih napravio jednu digresiju. Znači, ne samo proforme rečeno u institucije sistema nego bukvalno od mesne zajednice do politike, odnosno uključivanje Roma u društveno-politički sistem. PKD Roma je od samom starta tako i fokusiralo svoje aktivnosti i svoj rad. Davno je bila ta 2000-ta godina. Mi smo zaista jedan veliki deo terena pokrivali i članstvom. Bukvalno smo animirali građane da se aktivno uključe na lokalnu i širu. Tako smo imali devet opunomoćenika u okviru našeg društva i kako je vreme odmicalo tako su ti opunomoćenici sazrevali i formirale su se nove civilne organizacije. Bukvalno su oni počinjali da rade sami na svom terenu jer svako najbolje zna koji su njegovi problemi i kako da ih reši. (...) Pomagali smo ih kako smo znali i umeli u informacijama, edukaciji i ekonomski. 2000-te god. je bila fama reći da ste iz somborske opštine jer je to bio čist opozicioni grad. Za informacije smo se u to vreme snalazili i znali smo a tek sada možemo da konstatujemo da prava i pravovremena informacija zlata vredi. Vreme koje je pred nama, vreme tranzicije u kojoj je sad naša država to neumitno pokazuje. Shodno tome mi imamo ovde jedan iznajmljeni prostor od strane Američke fondacije za demokratiju. (sic) Postoji jedan ozbiljan problem koji smo pokušavali da rešimo ali smo tu bili jako malo uspešni a to je mimikrija ili skrivanje identiteta. Statistički, to jest popis stanovništva govori jedno a činjenično stanje drugo."

Pitanje ostvarivanja prava pripadnika hrvatske zajednice veoma je važno, ne samo s obzirom na posledice po etničke Hrvate u somborskoj opštini, nego imajući u vidu i celu hrvatsku zajednicu u Vojvodini. Nastava na hrvatskom jeziku nije započela ni ove godine, a situacija na planu informisanja na maternjem jeziku i službene upotrebe jezika i pisma ne percipira se kao problem čak ni kod dela pripadnika ove nacionalne zajednice. Hrvatski nije službeni jezik u opštini Sombor. Uopšte uzev, kako kaže zamenik pokrajinskog ombudsmana, g. Gobor Zoltan, primena zakona koji reguliše službenu upotrebu manjinskih jezika, odnosno pisama, jeste problem kojem se vlasti na svim nivoima, moraju više posvetiti. problemi takozvane “nove manjine” ovde se sasvim jasno ispoljavaju. Ovo važi i za pripadnike druge dve pomenute nacionalne zajednice, odnosno za Jugoslovene i Bunjevce. Opet će biti ponovljeno da se sa bunjevačkim organizacijama i pored više ponavljanih pokušaja nije mogao ostvariti kontakt. Što se tiče etničkih Jugoslovena, status pripadnika ove nacionalne zajednice (koja je treća po brojnosti etnička manjina u somborskoj opštini) još je posve neregulisan.⁶⁷

No, neki praktični problemi vezani su ne za status “novih nacionalnih manjina”, nego za razvijanje kapaciteta predstavnika nacionalnih zajednica za delovanje u okolnostima koje se brzo menjaju, često i na nedovoljno predvidiv način. Protivrečne izjave predstavnika hrvatskih organizacija o konkursima Skupštine opštine govore o potrebi posebne edukacije čelnih ljudi organizacija, ustanova i udruženja pripadnika nacionalnih zajednica kako bi se oni što uspešnije snašli u okolnostima koje se brzo, a za mnoge od njih i u nepredvidivom pravcu, menjaju. Isto važi i za pripadnike najbrojnije manjinske zajednice u Opštini: otvaranje internata za učenike koji bi slušali nastavu na mađarskom jeziku predstavljalo bi snažan podstrek očuvanju nacionalnog identiteta pripadnika ove zajednice. To je uspelo u zrenjaninskoj opštini i nema razloga da uz (nipošto samo finansijsku) pomoć sa strane ne uspe i u somborskoj. S druge strane, uspeh ljudi iz Bačkog Monoštora da okupe niz međusobno vrlo različitih donatora koji su pomogli obnavljanje Doma kulture u ovom mestu pokazuje ne samo da kadrovski kapaciteti postoje nego da neki od njih već i funkcionišu.

Vrlo zanimljivo saznanje o mogućim relacijama između opštinskih i nacionalnih samouprava pružilo je posmatranje uslova u kojima deluje list “Dunataj”. U njegovom slučaju Skupština opštine Sombor javlja se kao svojevrsna protivteža mogućem isključivom uticaju Nacionalnog saveta Mađara, koji je zapljusnuo neke druge medije na mađarskom jeziku. Idealan način regulisanja različitih delatnosti u multietničkim zajednicama, kao i udruženja, ustanova i organizacija koje se javljaju kao nosioci ovih delatnosti, podrazumevao bi međusobno ograničavanje, kontrolu, potporu i

⁶⁷ O tome najbolje svedoči višemesečno odsustvo odgovora Saveznog ministarstva za ljudska i manjinska prava na zahtev Skupštine opštine Zrenjanin da dobije uputstvo o načinu izbora člana Saveta za međunacionalne odnose ove opštine koji treba da predstavlja pripadnika jugoslovenske nacionalne zajednice.

usklađivanje različitih činilaca. Uz nacionalne savete i organe samouprava, ovde se izvesno javljaju organi državne uprave sa različitih nivoa, građanska udruženja i mediji.

Somborska opština posebno je zanimljiva zbog njenog iskustva u suočavanju sa krizom etničkih odnosa. Drastično opadanje broja incidenata sa etničkom pozadinom jeste nešto što predstavlja dobru osnovu za promišljanje onoga što je, treba se nadati, nepovratno minulo. Opština Sombor poseduje iskustvo upravljanja krizom međuetničkih odnosa. U njoj je, treba podsetiti, prema policijskim podacima objavljenim u štampi, u vreme martovskih nemira 2004. godine bilo više etničkih incidenata nego u bilo kojoj drugoj opštini u Vojvodini. Ovo iskustvo upravljanja krizom etničkih odnosa jeste nešto što bi se moglo plodonosno upotrebiti u javnoj raspravi. Na odgovarajućem mestu rečeno je da je jedna od prednosti somborske opštine i to što su njeni građani u maju i junu 2005. godine bili приметно otvoreniji u razgovorima koji su sa njima vođeni nego što je slučaj sa građanima većine od petnaestak drugih vojvođanskih opština u kojima je Centar za razvoj civilnog društva realizovao projekte u toku 2005. godine. Kada je Centar za razvoj civilnog društva poslednji put pre ovog projekta radio istraživanje u opštini Sombor, a to je bilo avgusta 2003. godine, ova sredina je bila jedna u kojoj je bilo najteže doći do iskrenog mišljenja ispitanika. Već i ovo sinhrono i dijahrono poređenje govori o dobrom trendu razvoja etničkih odnosa u ovoj lokalnoj zajednici.

Da ne bude zabune – raniji etnički incidenti opterećuju stanovnike somborske opštine. No, to nije opšte mišljenje. Na pitanje: “Kakvo je stanje kad su u pitanju međunacionalni odnosi u opštini Sombor?” jedan od viđenih ljudi iz etničke većine rekao je: “Meni nije poznato da ima bilo kakvih problema. Međunacionalni odnosi su u suštini harmoničniji nego u drugim sredinama na tlu Vojvodine. Ja prosto ne znam za neke ozbiljne međunacionalne incidente u ovoj opštini. Možda ih i ima ali se o njima ne priča. Ali ja to gledam i na jednom mikroprostoru, kao što je kuća u kojoj radim, prijatelji sa kojima se družim, zgrada u kojoj živim, tu prosto vidim da tih problema nema. Mislim da je prosto očuvana ta međunacionalna tolerancija.”

Drugi informant koji je takođe pripadnik etničke većine i koji zauzima značajan položaj u Opštini, rekao je povodom pitanja o stanju međunacionalnih odnosa u ovoj lokalnoj zajednici: “Naviknuti su na zajednički život, uvek su negovali kulturu. Škola je dvojezična. Imaju svoje novine imaju radio i TV programe trebalo bi da su zadovoljni jer Srbi u Mađarskoj nemaju prava kakva imaju Mađari u Srbiji. “

Jedan od sagovornika koji ne pripadaju etničkoj većini rekao je: “Većih incidenata nema ali desilo se više puta u reformatorskoj crkvi i na rimokatoličkom groblju incidenti i koliko ja znam niko nije nađen. Probili su prozor na crkvi, ulazna vrata, napravili su štete. Prošle godine je to bilo drastično na groblju, porušeni spomenici.” Na pitanje intervjuiste: “Da li je reagovala policija?”,

odgovor je bio: "Nije. Vrlo je to slabo, eventualno izađu na uviđaj, naprave zapisnik i na tome se završi. Takvih slučajeva kao u Subotici, Kanjiži nije bilo, mladi se lepo družu ali više puta sam dobio upozorenje da ne pričam mađarski. Pričaju mi u kafani iza leđa: 'Zašto pričate mađarski, ovo je Srbija' ili 'Mrzim Švabe i Mađare', a znaju da sam Mađar. Imam ja jako dobre drugove koji su Srbi ali ima i takvih koji me mrze. To su najviše izbeglice. Oni su se iznenadili što nisu dobili kuće koje su im obećane i sad smo im mi krivi."

S druge strane, predstavnik Hrvatskog nacionalnog vijeća je rekao: "Stanje međunacionalnih odnosa u opštini Sombor je dobro. Opet kažem, za razliku od ranijih godina gde je bilo dosta problema. Jedino se povremeno javljaju neka manja devastiranja na grobljima ali ne u toku 2005. godine. Praktično nismo imali nijedan međunacionalni incident u opštini Sombor i nadamo se da će to tako i da se nastavi."

Jedan informant iz mađarske zajednice izneo je ovakvo tvrđenje: "Što se tiče incidenata mislim da su to pojedinačni slučajevi mada su mnogi ubeđeni da je tu stranka umešana. Koja stranka? Apsolutno misle na Radikalnu stranku. Ali ja mislim da ovde na lokalnu, u Somboru, oni nisu dali razlog za to, u selima se ponegde čulo da su se deševale stvari gde su neki ljudi iz te stranke se ponašali necivilizovano. Pojavljuju se i natpisi 'Srbija do Tokija', 'Ovo je pravoslavna država', 'Sačuvajmo ćirilicu', ali opet ne mislim da je iza toga stranka, eventualno neka manja organizacija."

Jedan sagovornik je na pitanje: "Kakvi su uopšte međunacionalni odnosi u Vašoj opštini?" odgovorio sledeće: "U suštini su dobri s time što ima određenih i tu propusta od strane, kako istražnih organa, tako i od strane sudstva, policije, gde oni malo progledaju kroz prste, što ohrabruje one elemente što imaju negativan uticaj. Znači onaj sloj stanovništva što se doselio ovde poslednjih dest godina njima treba dati vreme da se uklope međutim to uklapanje treba da znači i uvođenje nekih pravila kako treba da se ponašaju, to nije njima tako postavljeno i oni se ponašaju često puta kako oni žele, a to dovodi do incidenata. Puno je slučajeva, ja to pratim i beležim u poslednje vreme. Ljudi kojima se to desilo jednostavno ne sme da prijavi jer od policije i sudskih organa neće dobiti nikakvu zaštitu i ako prijave da će snositi velike negativne posledice." Na pitanje: "Kakva bi po Vama bila reakcija sudstva u takvim slučajevima?", informant je odgovorio: "Policija izlazi, em sa zakašnjenjem, jako je nezainteresovana i nikada ne nađe krivca i momentalno konstatuje da se ovde radi o prostim problemima bez nacionalne obojenosti. Međutim jednog mladića su mađarske nacionalnosti prisilili da naglas viče da su Mađari budale pa su ga pretukli, znači Srbi su ga pretukli koji su bili fizički jači i policija je utvrdila da je u pitanju obična tuča. Prilikom obične tuče se ne spominje nacionalna pripadnost. Njega su sramotili a on nije smeo prijaviti, policija je izašla i rekla da se nije desilo ništa, on sve povlači. Njegovi roditelji se boje za svoje dete a ne mogu ga zatvoriti u neki karantin. To su ekstremni slučajevi ali da policija želi da sarađuje to bi se moglo rešiti."

Reakciju opštinskih organa ovaj sagovornik tumači drugačije: "Opština se često trudi, međutim, da li je to površinski pa se nekome mažu oči ili je neka suštinska potreba da tako treba. I opet su problem finansije."

Iskazi se u pogledu sadržaja i tona razlikuju između sebe: "Pa, uglavnom se ta tolerancija među nacionalnim manjinama sve više poboljšava i u zadnje vreme nemamo nekih međunacionalnih ekcesa. Trenutno nema nekih problema na koje bi trebalo ukazivati da bi se ispravilo nešto što trenutno nije u redu. Znači, u svakom slučaju, trebaju pripadnici svih nacionalnih skupina da se drže maksimalne tolerancije prema svima ostalima."

Vidljive su ne samo razlike u ocenama, nego i različito poimanje vremena na koje se ocene stanja odnose. Neki od sagovornika obraćaju pažnju na prošlost kao na deo sadašnjosti, oživljavajući je ponovo, drugi je potiskuju. Ovo nije neobično. Iskustva pripadnika pojedinih grupa u velikoj su meri različita.

Skupština opštine je mesto odakle se upravlja krizom bilo koje vrste ukoliko se ova javi u lokalnoj zajednici. U vremenu koje je na sreću mirno ona je mesto gde se raspravljaju i utvrđuju politike upravljanja multietničkom zajednicom. Ona sigurno nije homogena, a niti može niti treba da bude unisona. No, ukoliko ne postoji jedna temeljna saglasnost o strateškim ili o najnačelnijim pitanjima, nijedna politika upravljanja nekom složenom društvenom celinom ne može da se ustanovi, a još manje da se primenjuje. Zaista nije potrebno, a i teško je moguće, analizirati rad Skupštine opštine Sombor kao celine. Brojni primeri dobre prakse koja je ona pokrenula ili podržala u ovoj opštini prikazani su u ovoj svesci. Na samom kraju, ima smisla sučeliti iskaze dvojice funkcionera Skupštine opštine Sombor o nekim aspektima politike u multietničkoj zajednici. Iz iskaza jednoga od njih može se navesti fragment: "Hteo bih da dodam da Mađari i Hrvati imaju svoje političke partije. Recimo Hrvati imaju ovde kao ogranak HDZ-a, u stvari to nije baš pravi ogranak ali formiralo se kada i HDZ u Hrvatskoj. Kada se to osnovalo bilo je nekih problema, jednom čoveku na našim prostorima je bačena bomba na kuću, pa se on čak odselio u Hrvatsku. Međutim on se posle vratio, to jest, on i dalje živi u Hrvatskoj, ali često dolazi ovde jer ima porodicu i sa svima je u dobrim odnosima."

Drugi sagovornik, takođe na istaknutom položaju u Skupštini opštine, kaže: "Meni je bilo poznato i nekoliko slučajeva većih incidenata. Kad sam se ja obratio i načelniku policije, uvek sam naišao na dobru saradnju. Ali ne mogu se žaliti, rešavali smo tako i neke probleme zbog smenjivanja cele stanice jer je postojala neka korupcija (navijali su na jednu stranu). Tako da tu smo uspeli da to nekako rešimo. Ne mogu reći da je bilo velikih i čestih incidenata, ali ipak ima po onim sredinama gde su Mađari većinski živalj. Došle su izbeglice, sasvim drugačiji mentalitet, nisu se najbolje uklopili. Dosta je toga bilo, u zadnje vreme čini mi se da se to smirilo. Mi znamo odakle

su došli i zbog čega su došli, nije ni čudo da su i oni imali neke probleme. Ali ja mislim da se to stišalo. Ali uvek smo naišli na dobru saradnju kod policije, tako da smo to pokušavali rešiti. Bilo je tu i rušenja spomenika, a nažalost bez obzira na dobru saradnju, učesnici nisu nađeni. Znači, pomenuo sam dobru saradnju sa policijom, ali ipak efikasnost još nije ono što bi trebalo biti. Nikad ne mogu naći ko je to uradio, zašto je uradio, uvek maloletnici, iste priče su u Subotici, Novom Sadu, svugde se to dešavalo. Dete od dvanaest – trinaest godina ne može baš da sruši spomenik ne znam od koliko kila, i to tako redom dvadeset – trideset komada.”

Opština Sombor je veoma značajna ne samo za realizaciju ovog projekta nego i za budućnost Vojvodine kao multietničke sredine. S obzirom na procese koji se u njoj odvijaju, a delom i zbog njenog geografskog položaja unutar Pokrajine, ona bi mogla da bude područje na kojem bi se zaustavio trend svođenja multietničke Vojvodine na nekoliko opština u kojima etnički Mađari i Slovaci zauzimaju apsolutnu ili relativnu većinu u ukupnom stanovništvu ovih lokalnih zajednica.